

Juliusz Piwowarski

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE ZAGADNIENIA ELEMENTARNE

monografia naukowa
wydanie trzecie

Kraków 2022

Juliusz Piwowarski

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE
Zagadnienia elementarne

Monografia naukowa

Wydanie trzecie

Kraków 2022

Juliusz Piwowarski
Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne

Copyright © by Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego
i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie
Kraków 2022

Publikacja jest efektem projektu naukowego:
1/I.2021-XI2022

Recenzenci:

Prof. Ing. Vojtech Jurčák, Csc
dr hab prof. nadzw. Witold Pokruszyński
Assoc. Prof. PhDr. Rastislav Kazanský, Ph.D.

ISBN 978-83-64035-37-1

Kraków 2022

Nakład 90 egz.
Wydanie trzecie, uzupełnione

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego
„Apeiron” w Krakowie ul. Basztowa 10, 31–143 Kraków
Tel.: 12 422 30 68, Fax: 12 421 67 25
e-mail: science@apeiron.edu.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	5
Wprowadzenie metodologiczne.....	11
ROZDZIAŁ 1	
Zagrożenie, bezpieczeństwo, podmiot bezpieczeństwa.....	19
ROZDZIAŁ 2	
Kulturowe (kulturalistyczne) narzędzia przeciwdziałania zagrożeniom.....	83
ROZDZIAŁ 3	
Kultura bezpieczeństwa i mocy.....	102
ROZDZIAŁ 4	
Grupy dyspozycyjne. Pomiędzy naukami o bezpieczeństwie, a socjologią.....	142
Zakończenie.....	209
Summary.....	216

Wstęp

*Jest rozwój – jest bezpieczeństwo.
Brakuje rozwoju – jest zagrożenie.*

Autor

Bezpieczeństwo – to antropocentryczny fenomen. Któż bowiem, jeśli nie *antropos*, czyli człowiek właśnie, pragnie *bezpieczeństwa* świadomie i wieloma sposobami stara się kreować ten stan. Związane z tym utrwalone doświadczenie, wiedza, umiejętności oraz ludzkie wytwory budują gmach *kultury bezpieczeństwa*, dosyć szczególnej domeny kultury.

W dziedzinie *nauk społecznych* funkcjonują dwie dosyć sobie bliskie, istotne także dla badań kwestii bezpieczeństwa, kategorie badawcze. Są to *cultural common knowledge* czyli *wspólna wiedza kulturowa* i podobna jej *cultural common ground*, *wspólna baza kulturowa*. Pojęcie *wspólnej wiedzy kulturowej* używa na przykład zajmujący się teorią gier badacz,

Michael Suk-Young Chwe, w pracy *Rational Ritual Cultural*¹. Jego zdaniem zasoby wiedzy i skuteczne działanie jednostek ludzkich w znacznym stopniu zależą od tego, czy inni ludzie wiedzą to samo co dany *podmiot działania* i czy postępują oni podobnie. *Wspólna wiedza kulturowa* mówi o tym, co jest wiadome znakomitej większości członków danego *społeczeństwa*. Z kolei drugim z powyższych terminów posługuje się na przykład Teun van Dijk².

Autor sądzi, iż byłoby korzystnie – podobnie jak proponuje Małgorzata Brzozowska³ – połączyć koncepcje van Dijka i Michaela Suk-Young Chwe, w łączącą powyższe kategorie *społeczną bazę kulturową* (termin autora), którą można scharakteryzować następująco:

1. *Społeczna (narodowa) baza kulturowa* posiada zdroworozsądkowy charakter.
2. Jest związana z ideami ale wolna od uwikłania w tzw. ideologię.
3. Dotyczy powszechnie w określonym *społeczeństwie (narodzie)* akceptowanych wydarzeń, wzorów społecznych oraz symboli społecznych.
4. Dotyczy działań powszechnie podejmowanych przez *społeczeństwo*.
5. Wymaga doświadczenia *społeczno-kulturowego* i znajomości wzorów *narodowej kultury*, bez potrzeby teoretycznej wiedzy o kulturze.

¹ C. Suk-Young, *Rational Ritual. Cultural, Coordination and Common Knowledge*, Princeton University Press, Princeton, s. 8.

² T. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, T. van Dijk (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001; idem, T. van Dijk, *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” nr 15, s. 7–28.

³ Por. M. Brzozowska, *Kłopotliwa miłość. Patriotyzm w polskich dyskursach publicystycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014, s. 36–37.

6. Bazuje na panujących w *społeczeństwie* zwyczajach, rytuałach *społeczno-kulturowych*, wzorcach zachowań społecznych i praktykach kulturowych.
7. Wiąże się z wartościami, które są intersubiektywnie podzielane, akceptowane przez członków *społeczeństwa*.
8. *Społeczna baza kulturowa* jest niezależna od tzw. „wydarzeń medialnych”.
9. *Społeczna baza kulturowa* odwołuje się do zbioru prostych, zrozumiałych dla wielu osób pojęć i dlatego charakteryzuje ją szeroka dostępność społeczna.
10. *Społeczna baza kulturowa* przechowuje w sobie, chroni i pozwala wciąż na nowo odtwarzać i rozwijać dla bezpieczeństwa nieocenioną, narodową tradycję.

Jedną z takich wartości, które tworzą omawianą tu *społeczną (narodową) bazę kulturową*, stanowi zatem bezpieczeństwo. *Kultura bezpieczeństwa* i *bezpieczeństwo* współtworzą siebie bardzo podobnie, jak czynią to jednostka ludzka i *społeczeństwo* tworzące *naród*⁴, najczęściej organizujący się w *państwo narodowe*, po to aby móc egzystować bardziej bezpiecznie i godnie.

W ten sposób ludzie od tysięcy lat w swoim gromadnym i indywidualnym rozwoju podążają za silnie odczuwaną potrzebą prowadzenia bezpiecznego życia. Jak już zauważono, zmierzają do tworzenia sytuacji i odkrywania takich metod, które mają możliwie jak najlepiej zabezpieczać ich **trwanie, przetrwanie i rozwój**. Chcąc dzisiaj na bieżąco zaspokajać owe potrzeby, zbiorowości ludzkie, podobnie jak czyniły to dawniej, nadal poszukują skutecznych algorytmów postępowania i efektywnych środków do zapewnienia sobie bez-

⁴ A. Touraine, *Samotworzenie się społeczeństwa*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.

pieczeństwa, stosownie do miejsca, czasu i aktualnej sytuacji, w której się właśnie znajdują.

Rzeczywistość XXI stulecia wskazuje na to, iż dziś w tym względzie podejście ludzi wydaje się podobne jak dawniej – mówiąc wprost – sprawy te traktuje się wciąż bardzo na serio i priorytetowo. Nie zmalała zatem doniosłość udziału *bezpieczeństwa* w egzystencji człowieka. Dzisiaj występuje tylko jedna ale za to bardzo istotna różnica.

Znaczenie bezpieczeństwa i badań prowadzonych tej problematyki wzrosło dziś na nieznaną w dotychczasowej historii skalę, a natężenie i skala niektórych rodzajów zagrożeń nigdy dotąd w historii nie były tak ogromne, jak ma to miejsce obecnie.

W związku z powyższym, współczesne *narody*, najczęściej zorganizowane w *państwa* oraz ich elity coraz bardziej interesują się wynikami badań problemów bezpieczeństwa. Badania te są niezwykle istotne w ich prakseologicznym aspekcie, który jednak nie obywa się bez udziału teorii koniecznej w perspektywie badawczej *nauk społecznych* – w tym między innymi psychologii, socjologii politologii, ekonomii, nauk o zarządzaniu, nauk technicznych, a wreszcie transdyscyplinarnie spajających ich dokonania *nauk o bezpieczeństwie* i *studiów bezpieczeństwa*, w tym rozwijających się dzisiaj aktywnie *badań nad kulturą bezpieczeństwa*.

Jak dostrzega Andrzej Urbanek, „kulturową przestrzeń bezpieczeństwa można określić najogólniej, jako wyodrębniony obszar, na którym występują wytwory kultury materialnej i niematerialnej determinujące aktywność życiową człowieka, a przez to tworzące odpowiednie warunki życia i rozwoju, zapewniając mu poczucie bezpieczeństwa i możli-

wość realizacji własnych interesów (celów i aspiracji) w sferze społeczno-kulturowej”⁵.

Nauka, także w przypadku nauk społecznych i ich dyscypliny, jaką są nauki o bezpieczeństwie, ma znaczenie metodologiczne i poznawcze. Należy tego terminu używać dla określania ogółu wiedzy zyskanej dzięki naukowej metodologii, której model zależy od poglądów na przyjętą perspektywę naukową obrazu badanej *rzeczywistości*.

W związku z tym, że autor proponuje tę pracę traktować jako pozycję, która powinna być między innymi przydatna w charakterze podręcznika akademickiego, zatem już w tym miejscu warto przypomnieć związane definicje takich pojęć jak „nauka” oraz „teoria”.

DEFINICJA

Nauka jest to sfera kultury, która posiada badawczy charakter i łączy się ze społecznie oczekiwanymi efektami dociekań naukowych, które prowadzą uczeni. Naukę tworzą:

- zespół twierdzeń i hipotez odnoszących się do badanej rzeczywistości, jej cech i rządzących nią praw,**
- teorie naukowe zbudowane na podstawie w/w twierdzeń i hipotez, które dotyczą rzeczywistości i z mocy prawa mają usytuowanie instytucjonalne w obszarach, dziedzinach, dyscyplinach i specjalnościach naukowych.**

⁵ A. Urbanek, *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa. W poszukiwaniu teoretyczności bezpieczeństwa personalnego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku & Wydawnictwo Społeczno-Prawne w Słupsku, Słupsk 2015, s. 279.

DEFINICJA

Teoria – jest to spójny system myślowy, oparty na zbiorze pojęć, definicji, aksjomatów i twierdzeń, pozwalających ustalić jakie są relacje pomiędzy tymi pojęciami i aksjomatami, ukazującymi wybraną, materialną lub abstrakcyjną sferę rzeczywistości.

Jak z powyższych definicji bezspornie wynika, poważne zajmowanie się **nauką** oraz towarzyszącym jej **aparatem teoretycznym** wymaga od każdego badacza posiadania wiedzy, która pozwalałaby na zaistnienie i sprawne funkcjonowanie u niego określonej **świadomości metodologicznej**.

Zajmowanie się, przynajmniej w jakimś zakresie, **nauką** obliuguje nie tylko zawodowego uczonego, ale też każdą wykształconą na uczelni osobę do dysponowania jasnością w kwestii przemyślenia i samodzielnego poczynienia zasadniczych, mających filozoficzną genezę naukowych **założeń**, których się nie dowodzi, ale które stanowią konieczne wstępne warunki, niezbędne dla zainicjowania procesu działań mających charakter naukowo-badawczy.

Przypomnijmy w tym miejscu, że powyższe dotyczy zarówno praktycznie, jak również formalnie, samodzielnego pisania tekstów prac dyplomowych przez studentów szkół wyższych. Co prawda wiadomo, że prace licencjackie i magisterskie jeszcze nie aspirują do uzyskania rangi naukowej, lecz mimo że nie muszą one być nowatorskie, należy pamiętać, że obowiązujące jest to, aby stosowano w nich tzw. **warsztat naukowy**⁶.

⁶ *Warsztat naukowy* – charakterystyczny dla danego autora lub autorów reprezentujących określony nurt badawczy zespół metod i środków wyrazu, które są stosowane w pracy naukowej i mają zastosowanie przy powstawaniu określonych utworów naukowych, np. artykułów, prac dyplomowych czy monografii naukowych.

Wprowadzenie metodologiczne

W przedstawionej przez autora pracy została zastosowana **metoda mieszana**, którą razem współtworzą poniższe elementy metodologiczne:

1. **Metoda krytycznej analizy tekstów** oparta na szerokim doborze dzieł naukowych właściwych dla przedmiotowej problematyki literatury krajowej i zagranicznej, przy założeniu istniejącej tu pewnej hierarchii ważności; powyższe wynika z faktu, że spośród trzech istotnych dla pracy tej nurtów problematyki bezpieczeństwa, którymi są – *nauki o bezpieczeństwie*, *badania bezpieczeństwa* (*security studies*) i *kultura bezpieczeństwa*, jedynie pierwszy z tych nurtów posiada pełny status autonomicznej gałęzi nauki; pozostałe z wyżej wymienionych nurtów autor interpretuje jako subdyscypliny pierwszego z nich, jednocześnie wyjaśniając, iż czyni tak, mimo, że *security studies* na ogół kojarzą się z *international relations*, (subdyscypliną *politologii*), które jednak również nie mają statusu autonomicznej gałęzi naukowej.

2. **Metoda obserwacji uczestniczącej** – w przypadku tej dysertacji dotycząca głównie problematyki związanej z funkcjonowaniem kontrterrorystycznych jednostek specjalnych, tzw. pododdziałów AT.
3. **Metoda monograficzna** – monografia jest tym elementem, który „spina” i agreguje holistycznie¹ efekty badań autora przedstawione Czytelnikowi w tej pracy.

ZAŁOŻENIA

Proces naukowo-badawczy, inaczej niż myślenie oparte na wiedzy potocznej, zawiera:

- 1) jasno określony **przedmiot badań**,
- 2) precyzyjnie wskazany **cel badań**,
- 3) **pytania badawcze** wyrażające **szczegółowe problemy badawcze**.

Z uwagi na transdyscyplinarny charakter badań, jakie dotyczą kwestii bezpieczeństwa, jako punkt wyjścia w tej pracy zostały przyjęte następujące *założenia badawcze*:

1. Geneza współcześnie coraz szerszego, naukowego zainteresowania problematyką bezpieczeństwa ma przede wszystkim podłoże praktyczne. Stąd też pojawiło się przed badaczami kwestii bezpieczeństwa – proponuję nazywać ich *sekuritologami* – niełatwe wyzwanie wymusza-

¹ *Holizm* – filozoficzna koncepcja rozwoju rzeczywistości, zarówno świata natury, jak i świata społecznego, według której świat stanowi hierarchiczną całość, złożoną z całości niższego rzędu, podlega dynamicznej, twórczej ewolucji, prowadzącej do powstawania coraz to nowych, jakościowo różnych całości, nie dających się już zredukować do sumy swych części. Za twórcę nurtu holistycznego uważa się Johna Smutsa (1870–1950) – wybitnego wojskowego, polityka i filozofa; Por. J.C. Smuts, *Holism and Evolution*, MacMillan, Londyn 1927; T. Ambroży, *Trening holistyczny – metodą kompleksowej uprawy ciała*, EAS, Kraków 2004; J. Piwowski, *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie bushido*, Collegium Columbinum, Kraków 2011.

ne prakseologicznymi względami dotyczącymi sprawnej implementacji. Wyzwanie to ma w *naukach o bezpieczeństwie* postać konieczności kompetentnego przekraczania sztywnych granic, jakie istnieją pomiędzy tradycyjnymi dyscyplinami nauki, od filozofii, psychologii i socjologii, skończywszy na naukach przyrodniczych, technicznych i ekonomicznych².

2. Przyjęto założenie, że kultura bezpieczeństwa to zjawisko, będące utrwalonym całościowym kształtem – niematerialnego i materialnego – dorobku człowieka, potencjałem pozamilitarnych i militarnych elementów samoobronności człowieka; pozwala ona na utrzymywanie, odzyskiwanie (gdy utracono) i podwyższanie (gdy potrzeba) określonego poziomu bezpieczeństwa danego jednostkowego lub zbiorowego podmiotu bezpieczeństwa; kultura bezpieczeństwa jest podstawą dla zapewnienia *społeczeństwu* dobrej korelacji działań z procesem rozwoju w trychotomicznym, mentalno-duchowym (indywidualnym)³, społeczno-organizacyjnym i fizycznym (materialnym) wymiarze rzeczywistości społecznej.
3. Przyjęto, że kultura bezpieczeństwa jest to zjawisko społeczno-kulturowe, które należy uznać za niczym niezastąpiony społecznościowy generator bezpieczeństwa. Zgodnie z założeniami autora, kultura bezpieczeństwa jest niezastąpiona we wszelkich działaniach społecznych; dzisiaj część elit władzy, oderwana od reguł funkcjonowania *rzeczywistości społecznej* chce działania te opierać wyłącznie na ahumanistycznie wyodrębnionych sferach nie tyle kultury, co cywilizacji – na

² J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1999, s. 20.

³ C.G. Jung, *O zjawisku ducha w sztuce i w nauce*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.

sferze technogennej, sferze prawnej i sferze biurokratycznej oraz na rzekomo zamykającej obszar tych działań i potrzeb człowieka sferze konsumpcji.

4. Przyjęto też założenie, że kultura bezpieczeństwa jest wspólnym mianownikiem dla różnorodnych przejawów bezpieczeństwa, występujących zapewne we wszystkich sferach tak codziennej egzystencji człowieka, jak i w twórczej stronie działań przedstawicieli gatunku ludzkiego. W swojej genezie socjologiczna koncepcja, określana terminem *kultury bezpieczeństwa*, może zatem stanowić taki *konstrukt teoretyczny*, który będzie „wielofunkcyjnym” narzędziem badawczym pozwalającym na sprawne realizowanie przez badaczy-sekurytologów funkcji implementacyjnej nauki (f. wyjaśniającej) w *naukach o bezpieczeństwie* oraz *badaniach bezpieczeństwa*.

W gałęzi nauk określonej jako nauki o bezpieczeństwie centralnym przedmiotem badań jest sam przebieg i uwarunkowania procesu bezpieczeństwa, składające się nań zdarzenia, procesy i zjawiska w sferze bezpieczeństwa, w różnych wymiarach przedmiotowych i między innymi rozpatrywane w odniesieniu do konkretnych podmiotów, z punktu widzenia których analizujemy bezpieczeństwo, przy uwzględnieniu warunków środowiskowych⁴.

Definiując cele poznania naukowego, pamiętamy, że na ogół stosowane są tutaj dwie podstawowe opcje:

- a) *cel podmiotowy* – gdzie brane są pod uwagę motywy, jakie skłaniają *podmiot działania* do zdobywania wiedzy naukowej,
- b) *cel przedmiotowy*, jako ostateczny efekt, do jakiego zmierza podjęte przez naukowca postępowanie badawcze.

⁴ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2009, s. 212.

Poniżej podano **cele pracy**:

1. **Cel pracy to doprecyzowanie znaczenia oraz wyjaśnienie istoty elementarnych pojęć:** a) nowej dyscypliny naukowej, jaką są *nauki o bezpieczeństwie*; b) paralelne wyjaśnienie fundamentalnych elementów „bratniego” dla nauk nurtu naukowego, jaki stanowią *badania bezpieczeństwa (security studies)* oraz c) ukazanie podstaw i istoty „interfejsu”⁵, jakim dla problematyki bezpieczeństwa i prowadzonych tu badań jest subdyscyplina naukowa **kultura bezpieczeństwa**, z personalnym, społecznym oraz strukturalnym wymiarem społecznego zjawiska **kultury bezpieczeństwa narodowego**.
2. **Kolejnym celem jest zasygnalizowanie, że istnieje wzajemne przenikanie się oraz wzajemny wpływ, jaki na siebie wywierają powyższe trzy nurty naukowe.** Z jednej strony, osiągnięcie przez autora pracy tego celu, ma czytelnikowi ułatwić wyjaśnienie podstaw dotyczących istoty koncepcji **kultury bezpieczeństwa**, której prekursorem oraz niekwestionowanym liderem w Polsce jest obecnie Marian Cieślarczyk.
3. Z drugiej strony autor postawił sobie za cel **uwypuklenie roli czynnika ludzkiego**, jaką odgrywa on **przy ochronie, kultywowaniu i kreowaniu społecznego zjawiska, kultury bezpieczeństwa narodowego (kbn)**, która dzisiaj, wśród różnych źródeł bezpieczeństwa, stanowi dominujący „generator bezpieczeństwa” dla jednostek ludzkich

5 M. Cieślarczyk, *Wprowadzenie*, [w:] A. Filipek, *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych problemów bezpieczeństwa*, Tom II. *Bezpieczeństwo i kultura bezpieczeństwa w teorii, w badaniach naukowych i praktyce*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 7; jak pisze Cieślarczyk „swoistym interfejsem”, który posiada moc eksplanacyjną pozwalającą łączyć różne teoretyczne nurty związane z kwestiami bezpieczeństwa.

i całych zbiorowości społecznych. W tym wypadku chodzi o ukazanie przenikania się problematyki *trzech wymiarów kbn*, jednocześnie także przenikającej się z zakresami *bezpieczeństwa personalnego i bezpieczeństwa społeczno-kulturowego (społecznościowego – ang.: societal security)*. Osiągnięciu tego celu, w kontekście potrzeby przydatności tych rozważań dla praktyków, może w opinii autora dobrze posłużyć omówienie podstaw i pewnych reperkusji koncepcji Jana Maciejewskiego. Ukazano zatem w pracy **fundamenty socjologii grup dyspozycyjnych społeczeństwa** oraz tę część ich specyfiki, która dotyczy jednostek specjalnych AT, co nastąpiło przy jednoczesnym udziale własnej, autorskiej interpretacji powyższych koncepcji.

4. Cel służebny: **sprawić, by praca, zachowując walory monografii naukowej, mogła jednocześnie spełniać funkcję podręcznika akademickiego**. Przedstawiona tutaj monografia naukowa ma zatem za zadanie ukazać jej Czytelnikowi w uporządkowany oraz przystępny sposób podstawy niezbędne dla takiej osoby, która chciałaby na przykład rozpocząć pisanie pracy dyplomowej lub poszerzać własne studia w kierunku problematyki bezpieczeństwa.

Towarzyszące celom naukowym pracy problemy szczególne wskazują poniżej sformułowane przez autora **pytania badawcze**. Należy pamiętać, że w potocznym języku „problem” oznacza często pewną trudność, na ogół niechcianą przeszkodę, którą musimy pokonać. Andrzej Urbanek zauważa, że „problemy naukowe różnią się tym od problemów nienaukowych, że wynikają z braku ścisłej wiedzy w określonej dziedzinie [i co istotne, to fakt], że konsekwencje ich rozwiązania mają znaczenie dla całego społeczeństwa, a nie dla pojedynczych osób czy grup społecznych”⁶.

⁶ A. Urbanek, *Współczesny człowiek w przestrzeni...*, op. cit., s. 23–24.

PYTANIA BADAWCZE:

1. W jaki sposób współcześnie definiowane są takie elementarne **kategorie nauk o bezpieczeństwie**, jak zagrożenie, bezpieczeństwo, podmiot bezpieczeństwa czy środowisko bezpieczeństwa i kultura bezpieczeństwa?
2. Jak można scharakteryzować, w oparciu o literaturę przedmiotu, **tło nauk społecznych**, pomocne w badaniach problematyki bezpieczeństwa?
3. Jakie elementy tworzą **personalny i społeczny wymiar koncepcji kultury bezpieczeństwa**? Jak należy rozumieć analizę oraz syntezę prowadzoną w oparciu o koncepcję określoną jako trzy wymiary kultury bezpieczeństwa?
4. Jakie **podstawowe kategorie socjologiczne** pozwalają scharakteryzować **grupy dyspozycyjne społeczeństwa**, jak je definiujemy i jaki wpływ mają one na spójność społeczną tworzącą siłę działania tych zespołów?

„**Kultura bezpieczeństwa**” to (a) **narzędzie teoretyczne**, stanowiące w tym przypadku trójwymiarowy model poznawczy (metodologiczny), natomiast gdy rozpatrywana jest jako (b) **zjawisko społeczne**, ma określony wymiar podmiotowy i przyjmuje skalę odnoszącą się do jej podmiotów (nośników):

- 1) skalę indywidualną (personalną),
- 2) skalę społeczną (strukturalną).

Oddziaływanie zjawiska kultury bezpieczeństwa najmocniej zaznacza się w skali dobrze zorganizowanej zbiorowości społecznej, mającej samoświadomość swej wewnętrznej spójności i płynącej stąd siły, jaką jest **naród** – mówimy wówczas o zjawisku określanym jako **kultura bezpieczeństwa narodowego**.

Narodowa kultura bezpieczeństwa (nkb) dzięki sile swojego oddziaływania manifestuje się i jest wciąż odtwarzana w kolejnych pokoleniach społeczeństwa-narodu, poprzez

charakterystyczne dlań przekonania, postawy i obyczaje indywidualnych podmiotów bezpieczeństwa należących do tego narodu. Można mówić wówczas o personalnym wymiarze kbn, jako ucieleśnionym, fenomenologicznym przejawie tego zjawiska, które jest kluczowym źródłem mocy dla tworzenia zdolności do opanowywania zagrożeń.

ROZDZIAŁ 1

Zagrożenie, bezpieczeństwo, podmiot bezpieczeństwa

Gdy mówimy o etymologii bezpieczeństwa¹, to wiadomo, że termin ten już od czasów Starożytnego Rzymu ma łaciński odpowiednik – *securitas*. Termin ten wielu badaczy problematyki bezpieczeństwa tłumaczy jako połączenie dwóch słów: *se* – po polsku *bez* (w rozumieniu braku *czegoś*, *bez czegoś*) i *cura* – co tłumaczymy jako *obawa*. Zespolenie tych słów w jedno jako sumę znaczeń, sprowadza się do sytuacji², w której występuje *brak obaw*.

¹ J. Piwowarski, *Bezpieczeństwo jako pożądaný stan oraz jako wartość*, [w:] *Bezpieczeństwo jako wartość*, Wydanie pokonferencyjne z II Konferencji Naukowej z cyklu „Bezpieczeństwo jako wartość” zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, 18 kwietnia 2008, Kraków 2010, s. 56.

² *Sytuacja* – termin pochodzący z obszaru *nauk społecznych*, który wprowadzony został przez W.I. Thomasa (1928 r.), wskazujący na znaczenie występowania subiektywnej oceny okoliczności w jakich działając, znalazł się określony indywidualny lub kolektywny podmiot bezpieczeństwa.

Janusz Gierszewski, w odniesieniu do językowego³ znaczenia terminu *bezpieczeństwo*, wypowiada się, twierdząc, co następuje – „to polisemantyczne pojęcie jest różnie definiowane, postrzegane i używane w różnych kontekstach (...). Oznacza przede wszystkim stan obiektywny polegający na braku zagrożeń”⁴. Zapisy podstawowego aktu prawnego, Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej utożsamiają *bezpieczeństwo państwa z bezpieczeństwem obywateli*⁵. Określono to w artykule 5 Konstytucji RP, wskazując, że pojęcie państwo jest równoznaczne ze *zbiorowością obywateli*, którzy *państwo to tworzą*⁶.

1.1. PODMIOTOWOŚĆ⁷. POJĘCIE „PODMIOT BEZPIECZEŃSTWA”

Pojęcie „podmiot”, kojarzone jest bezpośrednio z terminem „byt”, stanowiącym dla każdego badacza rzeczywistości spo-

³ *Semantyka* (gr. *sēmantikós* – oznaczający) – jest to dział językoznawstwa, w ramach którego badacze odnoszą się do istnienia w języku pewnych znaczeń oraz istnienia określonych relacji formy znaku do treści oznaczanej w ujęciu synchronicznym i diachronicznym; Por. J. Stawnicka, *Kiedy słowo jest bronią*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2012.

⁴ J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2013, s. 7.

⁵ Szerzej na ten temat: W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011, s. 16–22.

⁶ Art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, Nr 78 poz. 483).

⁷ *Podmiotowość społeczna* – może mieć wymiar indywidualny i kolektywny; z *podmiotowością* łączą się *autonomia*, *kreatywność* i *swoboda rozwoju*, *wolność*, *eksterioryzacja*, *dezalienacja*, *partycypacja społeczna*, *asertywność*; Por. K. Atkins, *Self and Subjectivity*, Blackwell Publishing, Oxford 2005; C. Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge 1992; W. Woronowicz, *Podmiotowość, dialog, wartości i refleksja w edukacji*, Centrum Edukacji Nauczycieli, Koszalin 1998; *Poczucie odpowiedzialności moralnej jako aspekt podmiotowy*, M. Nowicka-Kozioł (red.), „Żak”, Warszawa 2000; A. Revonsuo, *Consciousness. The Science of Subjectivity*, Psychology Press, New York 2010.

łecznej, a zatem również i dla sekuritologa, jedną z podstawowych kategorii badawczych o charakterze ontologicznym.

DEFINICJA

Byt, jest to elementarny termin ontologiczny – w szerokim ujęciu byt stanowi ogół wszystkiego, co w istnieje w pewien określony dla niego sposób, natomiast w znaczeniu węższym bytem jest każdy rodzaj poszczególnego istnienia, która tworzy jakąś całość i jest możliwe wyodrębnienie jej spośród innych istnień.

Jak zauważa francuski socjolog bezpieczeństwa, zajmujący się między innymi problematyką konfliktów, przemocy czy ruchów społecznych, Michel Wieviorka, **„pojęcie podmiotu nie jest nowe i mimo wzlotów i upadków jest stale obecne w życiu intelektualnym”**⁸.

Według Michela Wieviorki pojęcie *podmiotu* jest dualnym uosobieniem, z jednej strony „zdolności jednostki ludzkiej do działania w celu przetrwania (...)”⁹. Drugi, pozytywny aspekt *podmiotu*, jaki wskazuje Wieviorka, to zdolność do „konstruowania swego doświadczenia”¹⁰, „twórczy charakter jednostki ludzkiej”, jak mówi niemiecki socjolog Hans Joas¹¹.

⁸ M. Wieviorka, *Dziewięć wykładów z socjologii*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2011, s. 11.

⁹ Ibidem, s. 19.

¹⁰ Ibidem, s. 20.

¹¹ H. Joas, *La créativité de l'agir*, Cerf, Paris 1999 – podaję za M. Wieviorka, *Dziewięć wykładów z socjologii...*, op. cit., s. 20.

DEFINICJA ALAINA TOURAINE'A

Podmiotem nazwać można „tworzenie się jednostki (albo grupy społecznej), jako aktora [społecznego], przez powiązanie jego stwierdzonej wolności z przeżyтым doświadczeniem, które przyjmuje i re-interpretuje. *Podmiot* jest wysiłkiem przekształcenia przeżywanej sytuacji w wolne działanie”¹².

Podmiotowość (świadomą i suwerenną) należy sobie wypracować, zdobyć, a nawet, gdy potrzeba, potrafić o nią walczyć¹³. Nie jest ona bowiem czymś danym nam raz na zawsze. Dlatego nie zawsze i nie wszystkie jednostki ludzkie czy grupy ludzkie są suwerennymi podmiotami. W *naukach społecznych* możemy opisywać podmiotowość na dwa sposoby.

1. **Podmiotowość indywidualna** – wiąże się z czynnym podejmowaniem przez jednostki ludzkie kreatywnych działań prowadzących do sensownych skutków społecznych; w *naukach społecznych* interpretuje się *podmiotowość* w opozycji do behawioryzmu – wynika ona tu z niezależnego włączania się do procesów interakcji, *podmiotem* stajemy się działając aktywnie pośród innych.
2. **Podmiotowość kolektywna** – odnosi się w znacznym stopniu do roli elit społecznych, często decydujących o dominujących cechach danej zbiorowości społecznej; *podmiotowość kolektywna* dotyczy małych, począwszy od rodziny, potem większych grup społecznych, na tyle mocno ze sobą kooperujących, iż posiadają określoną autonomię, niezależność – są to grupy społeczne, któ-

¹² A. Touraine, *Qu'est-ce qua la democratie?*, Fayard, Paris 1994, s. 23 – podaję za M. Wieviorka, *Dziwięc wykładów z socjologii...*, op. cit., s. 12.

¹³ O walce (zarówno niezbrojnej, jak i zbrojnej) szeroko pisze Jarosław Rudniański w swojej pracy zatytułowanej *Kompromis i walka*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1989.

rych członkowie mają podobnie ukształtowaną świadomość. *Podmiot kolektywny* – to podmiot, który powstaje jako efekt procesu integracji *podmiotów jednostkowych*, które cechuje świadomość wspólnego losu oraz wspólnoty interesów.

Egzystencję ludzką od zawsze dotykały całkowicie przeciwnie względem siebie zjawiska, jakimi są – z jednej strony *sytuacja niebezpieczna* (którą również określić można jako *stan zagrożenia*), natomiast z drugiej – *stan bezpieczeństwa* (*sytuacja wysokiej pewności egzystencji*). Identyfikacja tego drugiego pojęcia wiąże się z dostrzeganiem przez podmiot działania otaczających go, a także tkwiących w nim samym wielu zagrożeń. W egzystencji człowieka, która jest opisywana naukowo z perspektywy *nauk o bezpieczeństwie*, musi pojawić się *podmiot bezpieczeństwa*.

DEFINICJA WALDEMARA KITLERA

Podmiotem bezpieczeństwa jest człowiek, traktowany jako jednostka społeczna, a także jako określona zbiorowość społeczna o różnym charakterze więzi i uwarunkowań¹⁴.

Zgodnie z tą definicją, *podmiot bezpieczeństwa* może być zatem jednostką – osobą ludzką lub mieć charakter zbiorowości ludzkiej. „Łatwiej będzie mówić, że jakieś indywiduum (lub zbiór indywiduów) jest bezpieczne, jeśli wcześniej ustalimy, jakie obiekty w ogóle mogą być bezpieczne. Decyzja w tej kwestii wyznaczy *universum* studiów nad bezpieczeństwem i jej podjęcie jest ważniejsze od przyjęcia jakiejś definicji bezpieczeństwa. Inaczej mówiąc, kategoria określana

¹⁴ W. Kitler, *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2002, s. 21.

jako *podmiot bezpieczeństwa* poprzedza koncepcję [samego *bezpieczeństwa*]¹⁵, jak zauważa Jerzy Konieczny.

Odnoszenie się do jednostki bądź do grupy ludzkiej jako do podmiotu najpewniej zaczęło się dopiero od myśli starożytnych Greków, jak twierdzi kanadyjski filozof Charles Taylor¹⁶, będący zwolennikiem wspólnotowego nurtu nauk społecznych określanego jako *komunitaryzm*. Początki kształtowania się koncepcji podmiotowości, zdaniem Taylora, to zasługa starożytnego myśliciela Platona, który żył około 427–347 r. p.n.e. Wtedy zaczęto na obszarze Starożytnego Zachodu zwracać uwagę na procesy, które pozwalają uzyskać zwiększenie wpływu na rozwój takich możliwości człowieka, w których chodzi o wzbogacanie i poprawę siły mentalnego wnętrza *podmiotu*¹⁷.

Stąd też środowisko *nauk o bezpieczeństwie* wyraża opinię, że *bezpieczeństwo* to kategoria o charakterze antropocentrycznym¹⁸. Idąc za rozumowaniem amerykańskiego socjologa Charlesa Tilly (1929–2008) zauważmy, że *podmiotowość* i towarzysząca jej, przynależna *podmiotom* tożsamość nie są łącznie kategoriami o naturze indywidualnej.

Podmiotowość łączy dwa różne, dla niektórych badaczy przeciwstawne, a naprawdę, uzupełniające się ujęcia, porządek *indywidualny* i porządek *zbiorowy* funkcjonowania *podmiotów bezpieczeństwa*¹⁹. Dany *podmiot*, będący wraz

¹⁵ J. Konieczny, *O pojęciu bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 1, s. 7

¹⁶ C. Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity...*, op. cit.

¹⁷ C. Taylor, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2001, s. 212, 243–249.

¹⁸ J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy międzynarodowe”, 1982, z. 7, s. 29.

¹⁹ C. Tilly, *Formowanie się państw narodowych w Europie Zachodniej*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, t. 2, Scholar, Warszawa 1998, s. 11; Idem, *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton University Press, Princeton 2005.

z jego tożsamością obiektem badań sekuritologicznych, to istota społeczna kształtowana pod wpływem „dialektycznego związku między jednostką a społeczeństwem”²⁰. Dotkliwe czynniki, np. choroby, kataklizmy, wojny, mogą umacniać *tożsamość indywidualnych i zbiorowych podmiotów bezpieczeństwa*.

Manuel Castells, jest jednym z tych socjologów, za których sprawą poznajemy wyniki naukowych analiz tożsamości należących do *podmiotów zbiorowych*²¹. Z kolei Charles Taylor dokonał badań hipotetycznego podmiotu, które pozwalają dostrzec trzy rodzaje tożsamości, jakie można odnieść do typologii tożsamości *podmiotów bezpieczeństwa*:

- 1) tożsamość *jednostkowego bytu* pojmowana jako samookreślenie dojrzewające wraz z dorastaniem tego podmiotu bezpieczeństwa,
- 2) tożsamość danego bytu pojmowana jako pewien projekt, *konstrukt społeczny*,
- 3) tożsamość określonego obiektu badań, ujmowana jako tożsamość *fenomenu grupowego, kolektywnego podmiotu bezpieczeństwa*²².

Proponowana poniżej definicja autora ujmuje *wymiary podmiotu bezpieczeństwa* – jednostkowy i kolektywny – które może on przyjmować, określa też sposoby percypowania przez ten podmiot potencjalnych i już uaktywnionych zagrożeń.

²⁰ P.L. Berger, T. Luckmann, *Společne tworzenie rzeczywistości*, PWN, Warszawa 2010, s. 252.

²¹ M. Castells, *Siła tożsamości*, Warszawa 2008, PWN, 2008, s. 23–26; Idem, *Kwestia miejska*, PIW, Warszawa 1982; M. Castells, *Společzeństwo sieci*, PIW, Warszawa 2007.

²² C. Taylor, *Źródła współczesnej tożsamości*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Znak, Kraków 1995, s. 9–18.

DEFINICJA

Podmiot bezpieczeństwa to indywidualny lub zbiorowy byt, będący podmiotem procesów i zdarzeń, podczas których wchodzi on w mentalny lub fizyczny kontakt czy to z potencjalnym, czy to z już uaktywnionym zagrożeniem wobec ważnych dla niego wartości, w związku z czym prowadzi działania prewencyjne lub walkę obronną przy użyciu środków i metod adekwatnych do skali i rodzaju powstałych zagrożeń.

Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, opracowana m.in. celem ujednoczenia aparatu pojęć nauk o bezpieczeństwie, podaje inną definicję podmiotu bezpieczeństwa.

DEFINICJA

Podmiot bezpieczeństwa jest to „każdy świadomie istniejący i celowo działający podmiot (indywidualny lub zbiorowy), rozpatrywany z punktu widzenia jego bezpieczeństwa. (...) [Dodajmy, przy tym, że] w odniesieniu do politycznego sektora bezpieczeństwa (bezpieczeństwa, które rozpatrywane jest w przypadku przyjęcia politycznej perspektywy analizy wyzwań, szans, ryzyk i zagrożeń) podstawowymi rodzajami podmiotów bezpieczeństwa są państwa (społeczeństwa-narody, które są zorganizowane w państwa narodowe), jednostki organizacyjne państw (na przykład jednostki samorządu) oraz organizacje międzynarodowe (międzypaństwowe, a także – ostatnio coraz istotniejsze – międzynarodowe struktury niepaństwowe: na przykład korporacje gospo-

darcze, organizacje proekologiczne, czy transnarodowe organizacje terrorystyczne lub przestępcze)²³.

DEFINICJA

Interesy podmiotu bezpieczeństwa, utożsamiane z ważnymi dla tego podmiotu wartościami (zrazem istotnymi potrzebami) są „to zsyntetyzowane oczekiwania podmiotu wobec otoczenia wynikające i kształtowane przez jego tożsamość, wyznawane wartości, historyczny dorobek, tradycje, bieżące potrzeby oraz dążenia i aspiracje przyszłościowe. Można wyróżnić interesy żywotne (dotyczące istnienia podmiotu) i pożądane (związane z jakością owego istnienia, trwania)”²⁴.

Wyzwania, szanse, ryzyka i zagrożenia.

Dla danego *podmiotu bezpieczeństwa* wyzwania i zagrożenia oraz szanse na rozwój i ryzyka, które go dotyczą²⁵, mogą pojawiać się ze strony innych ludzi, sił natury, czy wskutek niewłaściwego użytkowania (bądź wymknięcia się spod kontroli) wytworzonych przez siebie środków technicznych i nie tylko technicznych. W ramach badań prowadzonych na gruncie *nauk o bezpieczeństwie*, obserwujemy i badamy zewnętrzne oraz *wewnętrzne zagrożenia* dla pewności trwania oraz nieskrępowanego rozwoju, czyli dla bezpieczeństwa danego *podmiotu*.

²³ *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa 2013, s. 247.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kozielskiemu*, E. Aranowska, M. Goszczyńska (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

Wyzwania mogą być następstwem pewnych zagrożeń albo (według prognoz) mogą one wyprzedzać spodziewane niebezpieczeństwo. Ważne jednak jest to, by wyzwania były we właściwy sposób przez *podmiot bezpieczeństwa* podejmowane, wpływając na regres zagrożeń, zamiast inicjowania ich progresji. Podejmując wyzwania, *podmiot* winien umacniać się, zwiększać swe możliwości i szanse na rozwój i zredukować ryzyka wyzwań.

Przystąpienie do badań współcześnie mocno eksponowanego pojęcia jakim jest *bezpieczeństwo* wiąże się z koniecznością uświadomienia sobie potrzeby umiejętnego unikania *niebezpieczeństw*, przeciwdziałania im, bycia na nie w jakimś stopniu odpornym oraz kreowania możliwości pozwalających *podmiotowi bezpieczeństwa* na skuteczne zwalczanie zagrożeń. Realizacja spełnienia tych potrzeb i tworzenie służących temu celowi możliwości wiąże się z rozwojem powodującym, że rosną szanse dzięki potencjałowi szeroko rozumianej autonomicznej obronności *podmiotu bezpieczeństwa*.

Rozumienie szerokie, odniesione do pojęcia *autonomiczna obronność podmiotu bezpieczeństwa*, wiąże się z potencjałem podmiotu pojmowanym militarnie i pozamilitarnie²⁶. Potencjał ten winien być bezustannie odtwarzany oraz rozbudowywany, zaczynając wciąż na nowo od podstaw: w wymiarze indywidualnym (osobowym, personalnym) i kolejno, w szerszych wymiarach – społecznym (wspólnota), narodowym (społeczeństwo, państwo) oraz ponadnarodowym (międzynarodowym oraz globalnym, ogólnoludzkim).

²⁶ Dla uzyskania wysokiego poziomu *bezpieczeństwa* podmiotu znaczenie ma personalna *samoobronność* oparta na procesie samodoskonalenia tego *podmiotu*.

1.2. ZAGROŻENIE JAKO KLUCZOWA KATEGORIA PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTWA

Jak wspomniano, w egzystencji człowieka manifestują się dwa wyraźnie przeciwstawne zjawiska. Jest to z jednej strony *sytuacja niebezpieczna*, która określana jest także jako stan zagrożenia, z drugiej – *stan bezpieczeństwa*, który tworzy dla podmiotu bezpieczeństwa takie warunki, które można określić jako *sytuacja pewności* (ściślej biorąc – *stopnia pewności*).

Zagrożenie to kluczowa kategoria dla *nauk o bezpieczeństwie*, gdyż bez zagrożeń fenomen *bezpieczeństwa* nie zyskałby możliwości zaistnienia w egzystencji i w świadomości człowieka. Inaczej mówiąc, *bezpieczeństwo*, z praktycznego punktu widzenia, może być rozpatrywane jako zjawisko wtórne w stosunku do zjawiska *zagrożenia*. Właśnie z tego powodu *podmiot działania* buduje *własną samoobronność*, na poziomach indywidualnym oraz kolektywnym, jako gotowość człowieka do adekwatnej i skutecznej reakcji na wypadek wystąpienia *zagrożenia*, którego definicję autor zaproponował poniżej.

DEFINICJA

Zagrożenie, dla danego podmiotu bezpieczeństwa – uświadomione lub nieuświadomione, prawdopodobieństwo poniesienia utraty (lub uszczerbku) wartości (niematerialnego lub materialnego, ważnego dla niego dobra) lub doraźnej albo trwałej utraty potencjalności tego podmiotu do szeroko pojętego rozwoju.

Zagrożone jest życie współczesnego człowieka, kultura będąca jego wytworem, *społeczeństwo* i *państwo* (którego powinność to zapewnienie bezpieczeństwa) i cała Ziemia. Począt-

kowo mało znaczące zagrożenia stały się obecnie tak wielkie, że człowiek zamiast czerpania radości ze swego życia, w tak ukształtowanym przez siebie „postępie” poznał nieoczekiwanie ułomność swojej potęgi”²⁷.

Warto odnotować, jak zauważa Włodzimierz Fehler, iż „w intuicyjnym odbiorze zjawisko *zagrożenia* stanowi przeciwieństwo fenomenu *bezpieczeństwa*, oznaczającym taką sytuację, w której istotne dla danego podmiotu wartości stają się trudno dostępne, doznają erozji lub wręcz są unicestwione”²⁸.

Inaczej mówiąc, *zagrożenie* oznacza w praktyce okoliczności, w których dany *podmiot bezpieczeństwa* ma do czynienia z jakimś niebezpiecznym czynnikiem, np. stanem (z „natury” statycznym) lub z dynamiczną sytuacją, w której rozpoznaje obniżenie poziomu pewności bądź jakości swego trwania i rozwoju²⁹.

Terminologia wojskowa przyjmuje z kolei, iż *zagrożenie* jest to „sytuacja, w której istnieje zwiększone prawdopodobieństwo utraty życia, zdrowia, wolności (także swobody rozwoju) albo dóbr materialnych”³⁰.

DEFINICJA KALINY

„Zagrożenie, to w odniesieniu do określonego podmiotu uświadomione lub nieuświadomione przez niego niebezpieczeństwo utraty określonego

²⁷ L. Korzeniowski, *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, European Association for Security, Kraków 2008, s. 5.

²⁸ W. Fehler, *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 34.

²⁹ *Inny słownik języka polskiego*, M. Bańko (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 1213.

³⁰ *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979, s. 510.

dobra lub wartości (na przykład życia, zdrowia, mienia, suwerenności, ukochanej osoby itp.), bądź czasowej lub względnie trwałej utraty zdolności do szeroko rozumianego rozwoju³¹.

Jak twierdzi politolog i badacz problemów bezpieczeństwa Ryszard Zięba, zagrożenie jest to „stan psychiki lub świadomości, wywołany postrzeganiem zjawisk, które są oceniane jako niekorzystne lub niebezpieczne”³².

Zagrożenie to zjawisko, które można różnie percypować, w zależności od sytuacji *podmiotu bezpieczeństwa* i źródła niebezpieczeństwa. Możemy wyróżnić zagrożenia *podmiotu bezpieczeństwa* o charakterze

- obiektywnym lub subiektywnym,
- zagrożenia wewnętrzne *podmiotu* lub pochodzące z jego otoczenia, czyli zewnętrzne.

Zagrożenia mogą mieć charakter selektywny, indywidualny, obejmować mniejsze bądź większe skupiska ludzkie stanowiące *kolektywne podmioty bezpieczeństwa* i powodując szkody grupowe, wreszcie mogą one przyjąć charakter abstrakcyjny lub zupełnie konkretny.

Zagrożenia można też podzielić na potencjalne oraz uaktywnione, a towarzyszące im sytuacje mogą mieć charakter statyczny lub dynamiczny. Zagrożeniom towarzyszą także *wartości*. Są to *wartości* konstruktywne albo *antywartości* mające wpływ destrukcyjny.

³¹ R.M. Kalina, *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń wewnętrznych*, [w:] *Człowiek w sytuacji trudnej*, B. Hołyst (red.), Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej, Warszawa 1991, s. 80–81.

³² R. Zięba, *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997, s. 4.

Typologia zagrożeń bezpieczeństwa.

Zagrożenie powinno się kojarzyć z uaktywnieniem się i oddziaływaniem na dany *podmiot bezpieczeństwa* pewnych niekorzystnych czynników, które pochodzą z jego otoczenia lub pojawiły się we wnętrzu tego indywidualnego lub kolektywnego *podmiotu bezpieczeństwa*.

1. Z zagrożeniem wiąże się stan psychiki i świadomość *podmiotu bezpieczeństwa*, spowodowane wizją wystąpienia zjawisk uznanych za niekorzystne czy niebezpieczne. Szczególnie istotne są tutaj oceny formułowane przez zagrożony podmiot. Oceny te leżą u podstaw działań podejmowanych przez podmiot w celu ochrony i umacniania swego *bezpieczeństwa*. Opis zagrożenia w takim ujęciu, sytuuje to zjawisko w sferze świadomości³³ *podmiotu bezpieczeństwa* i ma charakter **subiektywny**.
2. *Zagrożenia* stanowią czynniki powodujące stan niepewności i obaw; będą to rzeczywiste działania innych uczestników życia społecznego lub oddziaływania innych czynników, np. niekorzystny wpływ sił natury lub sfery technogennej, niebezpieczny dla interesów i podstawowych wartości danego jednostkowego lub zbiorowego *podmiotu bezpieczeństwa*. Obraz zagrożenia w tym ujęciu ukazuje realne, występujące w sposób obiektywny zjawisko, stanowiące *zagrożenie* danego bytu bez względu na to, czy jasno uświadamia sobie sytuację, czy jest nieświadom niebezpieczeństwa³⁴.

³³ L. Ostasz, *Świadomość. Jak funkcjonuje i czym jest?*, ENETEIA, Warszawa 2011; E.H. Walker, *The Physics Of Consciousness: The Quantum Mind and the Meaning of Life*, Basic Books, New York 2000; S. Blackmore, *Consciousness: An Introduction*, Oxford University Press, New York 2003; S. Blackmore, *Consciousness: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2005.

³⁴ A. Shostack, *Threat Modeling: Designing for Security*, Wiley, New York 2014; F.S. Calhoun, W.S. Weston, *Threat Assessment and Management Strategies*,

Według szwajcarskiego politologa Daniela Frei, który w swych badaniach zajmuje się *bezpieczeństwem*, można wyróżnić następujące (występujące u podmiotu bezpieczeństwa, skorelowane z aktualnym stanem jego świadomości) warianty percepcji niebezpieczeństw:

- 1) stan braku bezpieczeństwa istnieje wówczas, gdy występuje względem *podmiotu bezpieczeństwa* duże rzeczywiste zagrożenie,
- 2) postrzeganie tego zagrożenia jest u *podmiotu bezpieczeństwa* *prawidłowe*,
- 3) stan obsesji występuje u *podmiotu bezpieczeństwa* wówczas, gdy nieznaczne zagrożenie jest postrzegane przez ten *podmiot* błędnie jako zagrożenie duże,
- 4) stan fałszywego bezpieczeństwa – gdy zagrożenie względem *podmiotu bezpieczeństwa* ma poważny charakter, a postrzegane jest błędnie, jako niewielkie,
- 5) stan bezpieczeństwa występuje u danego *podmiotu* wówczas, gdy zagrożenie jest nieznaczne, zaś jego postrzeganie przez *podmiot bezpieczeństwa* jest prawidłowe³⁵.

Podlegającymi sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, poza przypadkami jednostek ludzkich, mogą być *obiekty bezpieczeństwa* mające postać mniejszych i większych zbiorowości ludzkich, a także całe *narody* i ich *państwa*.

DEFINICJA

Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego, czyli zagrożenie społeczeństwa tworzącego naród zorganizowany w państwo, to taki układ warunków, wydarzeń,

CRC Press, Boca Raton 2008; *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, R. Jakubczak, J. Flis (red.), Warszawa 2006, s. 14.

³⁵ D. Frei, *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977, s. 17–21.

sytuacji o wewnętrznym lub międzynarodowym charakterze, dla których istnieje wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia uszczerbku lub utraty warunków do swobodnej egzystencji i rozwoju, bądź naruszenie czy pozbawienie suwerenności państwa lub obniżenie jego międzynarodowej pozycji na skutek użycia przez wrogie (konkurujące) podmioty różnych form przemocy, np. siły militarnej, politycznej, finansowej, gospodarczej lub jeszcze innym charakterze, np. hybrydowym.

W nieco innym ujęciu zagrożenie dla bezpieczeństwa, np. dla *bezpieczeństwa narodowego* stanowi celowe działanie, tworzone przez podmiot, który dąży do powstania sytuacji polegającej na powodowaniu w krótkim czasie obniżenia jakości życia obywateli danego państwa lub ograniczenia swobody dokonywania wyborów politycznych przez rząd państwa, prywatne instytucje pozarządowe i osoby prywatne. Stosuje się różne typologie zagrożeń dla podmiotu bezpieczeństwa jakim jest państwo, czyli zagrożeń bezpieczeństwa narodowego, w zależności od przyjętych uwarunkowań. Mogą to być następujące, kryteria:

- 1) rodzaj środowiska, w którym zagrożenia się uaktywniają (kryterium przedmiotowe),
- 2) kryterium biorące pod uwagę rodzaj źródła zagrożenia,
- 3) przesłanka dotycząca skali zasięgu zaistniałych zagrożeń,
- 4) kryterium biorące pod uwagę skalę powstałych zagrożeń,
- 5) kryterium dotyczące rodzaju skutków powodowanych przez dane zagrożenia,
- 6) kryterium biorące pod uwagę teren (miejsce) występowania zagrożenia,
- 7) kryterium charakteru stosunków społecznych jako źródła zagrożeń.

Poszczególnym rodzajom *zagrożeń* państwa, jako ich epifenomeny³⁶, przyporządkowane są ustalone rodzaje *bezpieczeństwa*, za którymi stoją istotne dla *podmiotu bezpieczeństwa* jakim jest *naród* tego państwa, określone wartości i odpowiadające im potrzeby.

W kontekście powstawania typologii dotyczącej rodzajów bezpieczeństwa mówi się często o **sektorach bezpieczeństwa** danego rodzaju.

Wzięte razem sektory bezpieczeństwa wraz z zasobami jakie w sobie zawierają, to nic innego, jak kultura bezpieczeństwa narodowego. Wyodrębnianie ich pozwala badaczom na prowadzenie dokładniejszych sekuritologicznych analiz.

W tym miejscu autor pragnie zwrócić uwagę na podział zagrożeń *bezpieczeństwa*, stosowany odpowiednio do każdej ze skal wielkości *podmiotów bezpieczeństwa*, od jednostki ludzkiej, przez grupy społeczne, do *społeczeństwa* i jego *państwa narodowego* oraz większych, ponadnarodowych podmiotów bezpieczeństwa włącznie. Uwzględniając dorobek *nauk o bezpieczeństwie* i stosowane tu kryteria, proponowana jest następująca typologia ukazująca rodzaje *zagrożeń bezpieczeństwa*:

- 1) zagrożenia **militarne**,
- 2) zagrożenia **polityczne**,
- 3) zagrożenia **społeczno-kulturowe** i **zagrożenia bezpieczeństwa publicznego**, związane ze świadomością narodową i korelującą z nią tożsamością narodową, w indywidualnym i grupowym wymiarze,

³⁶ *Epifenomen* to zjawisko wtórne, towarzyszące innemu fenomenowi, będące skutkiem zjawiska pierwotnego; istnieje szersza, nieco odmienna definicja *epifenomenu*, która powtarza powyższą sekwencję, dodając, że jest to zjawisko, które nie wywiera istotnego wpływu na przebieg zjawiska inicjującego – ta ujęcie przeczyłoby jednak, już na samym wstępie koncepcji bezpieczeństwa; *epifenomen* jako kategoria obecna w teorii, używany początkowo w medycynie, współcześnie jest to stanowisko w filozofii umysłu określane jako *epifenomenalizm*.

- 4) zagrożenia **ekonomiczne: gospodarka i finanse**,
- 5) zagrożenia **prawno-administracyjne**, takie jak skutki wadliwego stanowienia prawa, niespójność i „rozpasanie prawne” czyli przerosty liczby uregulowań prawnych czy regulaminowych, biurokracyzm, opresyjność, buta urzędnicza,
- 6) zagrożenia **ekologiczne**,
- 7) zagrożenia **surowcowe** (z podziałem na surowce dla przemysłu wytwórczego, surowce paliwowo-energetyczne oraz woda i żywność),
- 8) zagrożenia **technogenne i naturalne** (zagrożenia bezpieczeństwa powszechnego),
- 9) zagrożenia **cybernetyczne**,
- 10) zagrożenia **zdrowotne i socjalne**.

1.3. ŚRODOWISKO BEZPIECZEŃSTWA PODMIOTU.

SYTUACJA TRUDNA

Słownik bazowych pojęć Strategicznego Przeglądu Bezpieczeństwa Narodowego, podaje poniżej cytowaną definicję³⁷.

DEFINICJA

Środowisko bezpieczeństwa określonego podmiotu bezpieczeństwa stanowią jego „zewnętrzne i wewnętrzne, militarne i niemilitarne (cywilne) warunki bezpieczeństwa (warunki realizacji interesów danego podmiotu w dziedzinie bezpieczeństwa i osiągnięcia ustalonych przezeń celów w tym zakresie), charakteryzowane przy pomocy czterech podstawowych kategorii, jakimi są szanse, wyzwania, ryzyka i zagrożenia”³⁸.

- 1) **Szanse bezpieczeństwa** to niezależne od woli podmiotu bezpieczeństwa okoliczności (zjawiska i procesy zacho-

³⁷ Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej..., op. cit., s. 247.

³⁸ Ibidem, s. 248.

dzące w środowisku bezpieczeństwa), które sprzyjają osiągnięciom jeśli chodzi o interesy i cele *podmiotu* w zakresie jego bezpieczeństwa.

- 2) **Wyzwania bezpieczeństwa** to problemowe sytuacje związane z bezpieczeństwem powodujące występowanie u podmiotu bezpieczeństwa dylematów decyzyjnych.
- 3) **Ryzyka** to możliwości zaistnienia negatywnych skutków działań podejmowanych przez *podmiot bezpieczeństwa* we własnym środowisku bezpieczeństwa.
- 4) **Zagrożenia bezpieczeństwa** – typowy element środowiska bezpieczeństwa – negatywne działania adresowane do *podmiotu bezpieczeństwa*; rozróżniamy następujące typologie zagrożeń:
 - a) zagrożenia o charakterze potencjalnym oraz realne (w tym już uaktywnione);
 - b) zagrożenia pośrednie i bezpośrednie,
 - c) zagrożenia subiektywne i obiektywne;
 - d) zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne;
 - e) zagrożenia militarne i niemilitarne;
 - f) zagrożenia o charakterze kryzysowym i militarne (ale jeszcze niewojenne);
 - g) zagrożenia wojenne;
 - h) zagrożenia terrorystyczne i o charakterze terroru kryminalnego;
 - i) zagrożenia o charakterze intencjonalnym oraz przypadkowe (losowe).

Sytuacja oraz sytuacja trudna podmiotu bezpieczeństwa. Pojęcie *sytuacja* wprowadził do obszaru *nauk społecznych* William Isaac Thomas³⁹. Problematykę związaną z katego-

³⁹ William I. Thomas (1863–1947) – socjolog, jeden z twórców amerykańskiej socjologii i psychologii społecznej; najważniejsza jego praca, pięcioletnia monografia o życiu polskich emigrantów w USA: *The Polish*

rią badawczą *sytuacja*, również dogłębnie analizował amerykański socjolog, Erving Goffman (1922–1982)⁴⁰. Autor proponuje niżej podaną definicję pojęcia *sytuacja*.

DEFINICJA

Termin *sytuacja* oznacza położenie, w jakim znalazł się podmiot bezpieczeństwa oraz związane z tym działania będące skutkiem uświadomionej interpretacji splotu okoliczności, w jakich w określonym miejscu i czasie znalazł się ten podmiot.

Definiowanie położenia (*sytuacji*) *podmiotu bezpieczeństwa* zależy od możliwości *percepcji*, jakimi dysponuje ten *podmiot* i od katalogu istotnych dlań *wartości*. Dla innych uczestników biorących udział w interakcjach⁴¹ tej samej sytuacji, mogą istnieć różnice w jej określeniu, co wiąże się z pozycją społeczną podmiotu, poziomem intelektualnym, poziomem własnej świadomości, w tym czynnika świadomości narodowej. Pojęcie *sytuacji* sugeruje występowanie pewnej dynamiki w środowisku bezpieczeństwa, w którym aktualnie znajduje się i funkcjonuje dany *podmiot bezpieczeństwa*.

Peasant in Europe and America, została napisana z Florianem Znanieckim, wydana w latach 1918–1920; uczeni użyli tu, wówczas nowatorskiej metody badawczej opartej o śledzenie osobistych dokumentów, listów, pamiętników, autobiografii, dzięki czemu mogli analizować subiektywne odczucia badanych osób; Por. *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.

⁴⁰ E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961.

⁴¹ *Interakcja społeczna* – kategoria nauk społecznych, która oznacza wzajemny wpływ na siebie podmiotów działania, poprzez użycie mowy i innych kodów kulturowych; *interakcja* zachodzi wówczas, gdy na działanie jednego podmiotu następuje reakcja tego podmiotu, do którego pierwszy podmiot skierował swoją akcję.

DEFINICJA

Sytuacja niosąca z sobą takie położenie *podmiotu bezpieczeństwa*, które może rozwinąć się dla niego w zagrożenie, jest szczególnym rodzajem zdarzenia lub procesu, określanego w naukach społecznych terminem *sytuacja trudna*⁴².

Termin *sytuacja* posiada złożone konteksty. Tym bardziej kategoria ta jest bardzo użyteczna dla *nauk o bezpieczeństwie*, wobec *transdyscyplinarności*⁴³ i *wielokontekstowości* problematyki *nauk o bezpieczeństwie*, *badania bezpieczeństwa* oraz *kultury bezpieczeństwa*.

Tadeusz Tomaszewski⁴⁴ pisze, iż dowolna *sytuacja* określana jest przez jej *składowe elementy*, przez posiadane przez te elementy *cechy*, przez *stan* tych *elementów* w danym punkcie czasu i przestrzeni oraz przez wzajemne relacje, zachodzące między elementami określonej *sytuacji* tak jak przedstawiają się one w danej chwili. W naukowym podejściu, opartym na ujęciu zastosowanym przez Tadeusza Tomaszewskiego, *sytuacja* obejmuje:

1. **Układ**, w którym znalazł się jednostkowy lub zbiorowy *podmiot bezpieczeństwa* umiejscowiony w kontekście da-

⁴² L. Ross, R.E. Nisbett, *The Person and the Situation: Perspectives of Social Psychology*, McGraw-Hill, London 1991

⁴³ B. Nicolescu, K.C. Voss, *Manifesto of Transdisciplinarity*, State University of New York Press, New York 2002; *Transdisciplinarity – Theory and Practice*, B. Nicolescu (red.), Hampton Press, New York, 2008.

⁴⁴ *Psychologia*, T. Tomaszewski (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977; Idem, *Człowiek w sytuacji*, [w:] *Psychologia*, T. Tomaszewski (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 17–36; Idem, *O sytuacjach trudnych*, [w:] *Higiena psychiczna i nerwice dziecięce*, I. Belicka (red.), Ossolineum, Wrocław 1965; M. Tyszkowa, *Sytuacyjno-poznawcza koncepcja odporności psychicznej*, „Przegląd Psychologiczny”, 1978, nr 1, s. 3–15; Idem, *Zachowanie się dzieci w sytuacjach trudnych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.

nej sytuacji (np. osoba ludzka, wspólnota, instytucja, społeczeństwo, państwo);

2. **Działalność podmiotu bezpieczeństwa**, zwłaszcza ta podstawowa, a szczególnie ta aktywność, w kontekście której rozpatrywane jest uaktywnienie się badanego *podmiotu bezpieczeństwa* w występującej sytuacji. Można zaobserwować podstawowe typy sytuacji⁴⁵:

a) **egzystencjalne**, dotyczące procesów, sytuacji i zdarzeń o istotnym znaczeniu dla utrzymania się *podmiotu bezpieczeństwa* przy życiu oraz z zaspokajaniem *potrzeb podstawowych (niskich)*,

b) **behawioralne** – działalność oznaczająca aktywność *podmiotu*, dzięki której reguluje on swe stosunki z otoczeniem przekształcając otoczenie lub samego siebie: wychowywanie, terapia, rozwiązywanie problemu, podejmowanie decyzji, realizowanie zadania, diagnozowanie sytuacji itp.;

c) **o wymiarze psychologicznym**.

W kontekście rozważań o pojęciu *sytuacji*, autor proponuje następującą definicję kategorii badawczej określanej jako *sytuacja trudna*:

DEFINICJA

Sytuacja trudna, jest to w danym miejscu i czasie, taki zespół okoliczności, w jakich *podmiot bezpieczeństwa* znajdując się, doprowadzany jest do stanu zachwiania równowagi między potrzebami i zadaniami tego *podmiotu* z jednej strony, a dostępnymi *podmiotowi* środkami, metodami i możliwościami, ze strony drugiej.

⁴⁵ Tadeusz Tomaszewski wyróżnia dwa pierwsze typy, natomiast autor dołączył trzeci, gdyż widzi *działanie* podmiotu zawsze w perspektywie psychologicznej (ujęcie holistyczne) z możliwością podjęcia odrębnych analiz psychologicznej oraz analizy czasoprzestrzennej działań w danej sytuacji.

Labilność warunków egzystencji i efektywnego funkcjonowania pogarsza sytuację *podmiotu*, powodując zakłócenia w jego aktywności i zmniejszając jego możliwości podczas realizacji jego zadań. Zakłócenia przewidywalności przebiegu zdarzeń, zwiększają możliwość niepowodzenia, co stanowi *zagrożenie* dla możliwości osiągnięcia założonego celu i definiują na nowo położenie *podmiotu bezpieczeństwa* jako *sytuację trudną*.

Z tego powodu *podmiot bezpieczeństwa* musi mobilizować dodatkowy potencjał, chcąc podołać cięższemu niż dotąd *wyzwaniu*. Badając rodzaje zakłóceń T. Tomaszewski wyróżnił następujące typy *sytuacji trudnych*:

1. **Deprywacja** – ma miejsce, kiedy dochodzi do braku elementów fundamentalnych dla normalnego funkcjonowania danego *podmiotu działania*. Podczas występowania deprywacji obniżona jest jakość realizacji programowych celów tego *podmiotu bezpieczeństwa*, niekorzystnie wrasta czas reakcji, nadmiernie rośnie pobudzenie emocjonalne, zawęża się pole świadomości, mogąc powodować błędy percepcji.
Bardzo silna, długotrwała *deprywacja*, to *sytuacja krańcowo trudna*, która, przedłużając się, może prowadzić nawet do niechcianego zgonu *podmiotu bezpieczeństwa*. W tak ekstremalnych *sytuacjach trudnych* może dochodzić u *podmiotu bezpieczeństwa* do zaniku wartości, utraty poczucia *sensu życia* oraz do sytuacyjnych depresji.
2. **Przeciążenie** – trudność zadania jest wtedy już na granicy sił fizycznych, intelektualnych lub psychicznych *podmiotu bezpieczeństwa*, ale jeszcze ich nie przekracza.
3. **Utrudnienia** – możliwość wykonania określonych zadań jest mniejsza z powodu pojawienia się dodatkowych przeszkadzających elementów lub niepojawienia się elementów niezbędnych do wykonania zadań *podmiotu bezpieczeństwa*.

4. **Konflikt** – *podmiot bezpieczeństwa* jest w polu przeciwnych mu wpływów i oddziaływań (siły fizyczne, naciski społeczne, naciski psychiczne, ekonomiczne) i jest postawiony jednocześnie wobec sprzecznych wartości – pozytywnych i negatywnych.
5. **Zagrożenie** – wysokie prawdopodobieństwo naruszenia lub całkowitej utraty cenionej przez *podmiot bezpieczeństwa* wartości. Im większe znaczenie *podmiot* przypisuje tej wartości, tym większe napięcie pojawia się z chwilą jej zagrożenia.

Świadomość wzrostu współczesnych zagrożeń. Z badań przygotowanych przez Instytut Gallupa⁴⁶, które przeprowadzono w pięćdziesięciu jeden państwach na populacji 43 tys. respondentów wynika, że ludzie są świadomi narastania pewnych zagrożeń. Mówiąc o tym, warto podkreślić, że dziś „jedną z podstawowych wartości w wymiarze indywidualnym i społecznym jest bezpieczeństwo”⁴⁷. Tym bardziej, że dziś w codziennej praktyce (często manifestującą się wobec *podmiotów bezpieczeństwa*) kategorią bliską percepcji fenomenu *zagrożenia* jest *ryzyko*⁴⁸.

Współczesne zagrożenia będące bezpośrednimi lub pośrednimi efektami funkcjonowania sektora politycznej aktywności człowieka i dalszych sektorów egzystencji państw oraz egzystencji zamieszkujących te państwa poszczególnych obywateli, są wielowymiarowe. Zarówno geneza, jak również odmiany współczesnych niebezpieczeństw często inicjowanych

⁴⁶ Podaję za: L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Program szkolenia w szkole wyższej. Przedmioty specjalizacyjne*, European Association for Security, Kraków 2004, s. 10.

⁴⁷ E. Moczuk, *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 7.

⁴⁸ Por. J. Arnoldi, *Risk*, Policy Press, Cambridge 2009; U. Beck, *World Risk Society*, Polity, London 1999.

w obszarze politycznym, są różnorodne, ale najogólniej zagrożenia te można podzielić na *zagrożenia wewnętrzne* i *zagrożenia zewnętrzne*:

1. **Zagrożenia wewnętrzne** mają źródło wewnątrz danego podmiotu bezpieczeństwa, np. państwa i jego politycznych struktur.
2. **Zagrożenia zewnętrzne**, mając źródło na zewnątrz danego podmiotu bezpieczeństwa państwa ((państwa lub innego podmiotu bezpieczeństwa), destabilizują ten podmiot np. międzynarodową pozycję państwa.

Do narastających zagrożeń współczesnego świata zaliczamy między innymi problemy demograficzne, żywnościowe i socjalne. Przez cały czas obserwowany jest szybki wzrost zaludnienia zwłaszcza niektórych rejonów Ziemi. Zmiany cywilizacyjne osłabiły intuicyjne możliwości człowieka i bardzo zmieniły demograficzne uwarunkowania ludzkiej egzystencji.

W VI i V wieku p.n.e. ogólna liczba ludności egzystującej na całej Ziemi nie przekroczyła jeszcze 100 milionów istnień. Ziemska populacja w XIX wieku to już 1 miliard istnień ludzkich, a koniec trzeciej dekady XX wieku podwoił tę liczbę.

Liczba ludności na świecie szacowana jest współcześnie już na ponad 8 miliardów. Zjawiska, które pojawiają się w tak licznej populacji, potrzebują konkretnych oraz racjonalnych rozwiązań administracyjno-zarządczych, często o znacznym stopniu ich komplikacji. Potrzebuje ich także zarządzanie systemami bezpieczeństwa, pełniące coraz bardziej znaczącą rolę we właściwym funkcjonowaniu tak licznej dziś cywilizacji⁴⁹.

⁴⁹ J. Piwowski, *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, motywacje, realizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012, s. 117–118.

Pojęciem bliskim percepcji fenomenu *zagrożenia*, jest często napotykana przez jednostkowe oraz zbiorowe *podmioty bezpieczeństwa*, kategoria określana jako *ryzyko*⁵⁰.

Ryzyko. „Najczęstsze rozumienie *ryzyka* (...) wiąże się z możliwością szkód oraz z tym, że *ryzyko* jest odczuwane jako wzrastające, gdy zwiększa się wielkość strat oraz prawdopodobieństwo ich poniesienia”⁵¹.

Ryszard Studenski wskazuje na istotne różnice, jakie występują między *ryzykiem* a *zagrożeniem*. „Zagrożenie jest tym, co może spowodować wypadek, chorobę lub szkodę. Ryzyko uwzględnia zarówno wielkość szkody jak i prawdopodobieństwo jej wystąpienia. *Zagrożenie* należy zidentyfikować, a *ryzyko* oszacować”⁵². *Ryzyko* można zdefiniować jako szczególny rodzaj celowego działania, które łączy się z jednoczesną niepewnością, jaka dla *podmiotu bezpieczeństwa* wiąże się z koniecznością podjęcia subiektywnego rozstrzygnięcia.

DEFINICJA

Ryzyko jest to umowny potencjał, związany z możliwością poniesienia straty lub doznania uszczerbku dotyczącego jakiejś wartości⁵³, który jednocześnie należy odnieść do alternatywnej możliwości zdobycia czegoś wartościowego.

⁵⁰ J. Arnoldi, *Risk...*, op. cit.

⁵¹ M. Goszczyńska, *Człowiek wobec zagrożeń – uwarunkowania oceny i akceptacji ryzyka*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1997, s. 32.

⁵² R. Studenski, *Kierowanie firmą bez wypadków i chorób zawodowych*, Tarbonus, Tarnobrzeg 2000, s. 22.

⁵³ *Wartość* – w ujęciu kulturalistycznym, jest to powszechnie pożądanym obiektem, niekiedy o charakterze symbolicznym, oraz powszechnie akceptowany sąd normatywny; pojęcie określane jako *wartość* wyprowadza swą genezę z zasobów języka niemieckiego – słowa *wert* i *wuerde* oznaczają: *honor*, *god-*

Wartości, na przykład zdrowie psychofizyczne, wiedza, status społeczny lub majątek, mogą być zdobyte albo utracone po podjęciu ryzyka wynikającego z danej aktywności lub określonych zaniechań działania. Niemal wszystkie ludzkie wysiłki niosą z sobą pewne ryzyko, niemniej niektóre z nich są bardziej ryzykowne niż inne.

Kolejną różnicą pomiędzy zagrożeniem, a wystąpieniem ryzyka jest fakt, że mamy pewne pole wyboru jeśli chodzi o ryzyko – możemy je podjąć jako wyzwanie⁵⁴ lub zdecydować, że nie zostanie ono podjęte. Decyzja ta należy do *podmiotu bezpieczeństwa*. Podmiot ten podejmuje rozstrzygnięcia w oparciu o oszacowanie prawdopodobieństwa wystąpienia ryzyka, szacunek rozmiarów prawdopodobnych strat wynikłych z ewentualnego niepowodzenia w przypadku podjęcia tego ryzyka oraz określenie bytów, parametrów, obiektów w środowisku bezpieczeństwa podmiotu, które tym ryzykiem mogą zostać objęte. *Podmiot bezpieczeństwa* analizuje te elementy, skrupulatnie konfrontuje z wiedzą o własnych możliwościach dotyczących podjęcia określonego wyzwania. Możemy wyróżnić dwa różne przypadki ryzyka jakie podejmuje w swoich działaniach *podmiot bezpieczeństwa*:

1. Ryzyko, które podejmujemy, mimo, że nie jest to konieczne; stanowi ono pewne wyzwanie – niesie z sobą mniej lub

ność, powaga; wartością może być dowolny obiekt, idea, instytucja, której jednostka przypisuje istotną rolę w życiu, a dążenie do jej osiągnięcia traktowane jest jako konieczność ze względu na zaspokajanie potrzeb podmiotu.

⁵⁴ *Wyzwanie* stanowi rodzaj trudnego zadania, podejmowanego przez *podmiot bezpieczeństwa* na ogół w wyniku własnej decyzji, często związane jest ono z nową, niespotykaną dotąd sytuacją; zadanie to wymaga od *podmiotu bezpieczeństwa*, ponadnormatywnego wysiłku i kompetencji wolicjonalnych; wyzwania stanowią sprawdzian kompetencji *podmiotu* jeśli chodzi o wiedzę, odporność, odwagę i praktyczne przygotowanie oparte na zasobie doświadczeń zawodowych jak i pozazawodowych.

bardziej określone prawdopodobieństwo kontaktu *podmiotu bezpieczeństwa* z zagrożeniami.

2. Ryzyko, na które niezależnie od swej woli *podmiot* jest narażony w przypadku wystąpienia zagrożenia i podjęcia wyzwania przez ten *podmiot*, polegającego na akcie woli prowadzącym do wystąpienia ryzykownej postawy, pozwalającej jednak stworzyć szanse na skuteczne przeciwstawienie się temu zagrożeniu.

W ludzkiej egzystencji pojawiają się szczególne sytuacje, w których człowiek po rozważeniu uznaje, iż należy podjąć ryzyko.

Anthony Giddens, którego teoria społeczna, jak twierdzi Jacob Arnoldi, jest dziś jedną z najbardziej wpływowych na świecie, uważa, że późna nowoczesność wprowadza w życie człowieka stałe *ryzyko* na skalę dotąd niespotykaną⁵⁵. Giddens określa tę sytuację jako **wytwarzanie niepewności** i uważa, że dziś ta cecha rzeczywistości ma charakter globalny.

Podobną opinię wyraża Ulrich Beck, twórca terminu **społeczeństwo ryzyka**⁵⁶, który ukazał konsekwencje rozwoju społeczeństwa przemysłowego, spowodowane postęпами technicznego kierunku cywilizacji, którego skutkami są nieodwracalne zmiany. Skażenie środowiska, zagrożenia, jak na przykład susze, sytuacje powodowane przez niedopracowane przedsięwzięcia człowieka lub inne, planowane i celowe – jak terroryzm.

Kuba Jałoszyński zauważa, iż „spośród wielu zdefiniowanych i postrzeganych zagrożeń pozamilitarnych, mogących mieć istotne znaczenie i wpływ na bezpieczeństwo państwa, dwa wydają się być aktualnie wyjątkowo niebezpieczne i sil-

⁵⁵ A. Giddens, *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford 1991, s. 4.

⁵⁶ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wyd. Scholar, Warszawa 2004.

nie oddziałujące na życie społeczno-polityczne w państwach. Są nimi terroryzm i przestępczość zorganizowana. Ich destrukcyjna siła może spowodować demontaż struktur władzy⁵⁷. Z chwilą pojawienia się zwiastunów zagrożeń, można już mówić o zaistnieniu *sytuacji kryzysowej*. **Ważne jest jednak zwrócenie uwagi na to, by sytuacji kryzysowej nie utożsamiać z kryzysem, gdyż występuje między nimi znacząca różnica: sytuacja kryzysowa pojawia się przed wystąpieniem kryzysu, któremu na tym etapie da się jeszcze zapobiec.**

Waldemar Kitler wskazuje na istnienie różnic między znaczeniami tych pojęć⁵⁸:

„Kryzys jest elementem sytuacji kryzysowej, każdy kryzys jest sytuacją kryzysową, lecz nie każda sytuacja kryzysowa zawiera w sobie element kryzysu (fałę kryzysu); w odróżnieniu od kryzysu, sytuacja kryzysowa w chwili pojawienia się jej symptomów nie musi wywoływać zmian w istocie organizacji, lecz stanowi wyzwanie dla jej funkcjonowania”.

DEFINICJA

Sytuacja kryzysowa to „zdarzenie prowadzące niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia ludzi lub mienia, spowodowane bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra lub klęską żywiolową, charakteryzujące się możliwością utraty kontroli nad przebiegiem wydarzeń albo eskalacji zagrożenia, w których do ochrony bezpieczeństwa i porządku

⁵⁷ K. Jałoszyński, *Zagrożenie bezpieczeństwa aktami terroru*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Bielsko-Biała 2007.

⁵⁸ E. Nowak, W. Kitler, A. Skrabacz, K. Gąsiorek, *Zarządzanie kryzysowe w sytuacji klęski żywiolowej*, „Zeszyt Problemy TWO” 2006, nr 1 (45), s. 29.

publicznego niezbędne jest użycie większej liczby policjantów, w tym zorganizowanych w oddziały lub pododdziały, w tym uzbrojone⁵⁹.

1.4. TRZY UJĘCIA BEZPIECZEŃSTWA: ONTOLOGICZNE, EPISTEMOLOGICZNE I AKSJOLOGICZNE

„Paradygmat bezpieczeństwa jednostki [ludzkiej], grup społecznych, społeczeństwa, narodu pozostaje zawsze niepełnym zespołem pojęć, definicji, twierdzeń, aksjomatów – teorii konstytuujących dany obszar wiedzy (...) stale podlegających zmianie w toku stałego uczenia się, lub przyswajania” wszelkiej dostępnej wiedzy, w tym prowadzenia określonych badań⁶⁰.

Naukowa misja *nauk o bezpieczeństwie czy badań bezpieczeństwa* to inspirowanie działalności badawczej, a także integrowanie dorobku przedstawicieli dyscypliny.

Jak należy sądzić, dla realizacji tej misji, w pierwszej kolejności należy określić dostępne tu *kategorie analityczne*. Powinny one zostać tak dobrane, by były osadzone na gruncie akceptowalnym dla naukowców, a w tym dla badaczy bezpieczeństwa. Oznacza to, że powinny one składać się z elementów mających **odniesienia ontyczne (nauka o bycie)**. Są to takie elementy, które mają związek z różnymi składowymi realiami istoty bytów:

- bytu jednostek ludzkich (osobowość, przekonania, dążenia, postawy),
- bytu zbiorowości ludzkich (świadomość społeczna, więzy społeczne) i obiektów natury,

⁵⁹ Zarządzenie nr 213 komendanta głównego Policji z 28 lutego 2007 roku w sprawie metod i form przygotowania i realizacji zadań Policji w przypadku zagrożenia życia i zdrowia ludzi lub och mienia albo bezpieczeństwa i porządku publicznego Dz. Urz. KGP nr 5, poz. 49.

⁶⁰ J. Gryz, *Zarys podstaw teorii bezpieczeństwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2010, s. 10.

– bytu wytworów sztucznych (artefaktów), zjawisk, wydarzeń, procesów i rzeczy.

Prowadząc badania sekuritologiczne przydatne jest skorzystanie ze sfery rozważań filozofii jako zdroworozsądkowej nauki praktycznej – tak jak ją traktował już Arystoteles. Filozofia z jej ontologią, epistemologią i aksjologią, jako matka wszystkich nauk, stanowi wręcz synonim nauki *in general*.

Doniosłość roli *założeń ontologicznych* determinuje poczynania badaczy oraz implikuje fakt przyjęcia określonych *założeń epistemologicznych* służących objaśnianiu rzeczywistości. To z kolei determinuje *metodologię* użytą do badań.

Możemy spodziewać się również zaistnienia sprzężenia zwrotnego, gdyż to właśnie ontologia, opierając się na efektach badań epistemologicznych (chodzi tutaj o rezultaty procesu poznania), agreguje je w jednolitą teorię naukową. Równocześnie należy brać pod uwagę *uwarunkowania aksjologiczne* przyjmowanych założeń badawczych. Dotyczy to rzetelności dochodzenia do takich generalnych rozstrzygnięć, jak np. przyjęcie kultury bezpieczeństwa jako modelu poznania naukowego ale i również szczegółowych, podając chociażby typologie *zagrożeń*, typologie *sektorów bezpieczeństwa*, *hierarchie wartości*, *hierarchie potrzeb* etc.

Jak zauważa Andrzej Glen, „analiza i ocena przydatności paradygmatów *nauk społecznych*, *politologicznych* i *organizacyjnych* do procesu poznania w naukach o bezpieczeństwie, pozwala skonstatować znaczną trudność doboru do potrzeb tego procesu któregoś z analizowanych paradygmatów [społecznych według Gibsona Burrela i Garetha Morgana]⁶¹. Pokonanie tej trudności jest możliwe po zastosowaniu wskazań metodologicznych L. J. Krzyżanowskiego, postulującego po-

⁶¹ G. Burrel, G. Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life*, University of Lancaster, Ashgate 1985.

dejskie, które można nazwać *komplementarnością metodologiczną* i nadać mu rangę *paradygmatu komplementarnego*⁶².

Jako wykładnię naukową, przyjęto tu perspektywę teoretyczną zarysowaną przez Leszka Krzyżanowskiego, a opartą na metodzie Romana Ingardena (1893–1970).

Transdyscyplinarne, dogodne do stosowania dla *nauk o bezpieczeństwie* oraz dla *badania bezpieczeństwa*, naukowe, a zarazem praktyczne spojrzenie L. Krzyżanowskiego przesuwając nieco pojmowanie naukowych terminów, traktując niektóre pojęcia wielorodzajowo, nadając im sens tak z ontologicznego punktu widzenia, np. *stan* czy *kultura*, jak i z punktu widzenia epistemologicznego, używając *stany* czy *kultury* jako narzędzia służące realizacji funkcji wyjaśniającej. Może to mieć transdyscyplinarne znaczenie zarówno dla *teorii nauk o zarządzaniu*, jak i w *teorii nauk o bezpieczeństwie*, co odnotował Andrzej Glen w swych uwagach o sekuritologicznej przydatności paradygmatów *nauk społecznych*⁶³.

Ontologiczne podejście do bezpieczeństwa. Sformułowanie założeń dla dynamicznie rozwijającej się dyscypliny *nauk o bezpieczeństwie*, wiąże się z relacjami między *ontologią* – nauką o bycie, *epistemologią* – nauką o poznaniu i *aksjologią* – nauką o wartościach⁶⁴. **Ontologia pluralistyczna Romana Ingardena**⁶⁵, na której oparł się Lech Krzyżanowski, wskazuje **trzy postaci bytu: obiekty (realne oraz abstrakcyjne), procesy (w tym zjawiska) i zdarzenia.**

⁶² A. Glen, *Paradygmat poznania w naukach o bezpieczeństwie*, [w:] *Tożsamość nauk o bezpieczeństwie...*, op. cit., s. 97.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ A. Węgrzecki, *Zarys filozofii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003, s. 22–23.

⁶⁵ R. Ingarden, *Spór o istnienie świata*, t. I: *Ontologia egzystencjalna*, wyd. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.

1. **Byty-rzeczy (obiekty) trwające w czasie**, obiekty materialne i niematerialne, np. idee, których realizacja jest potrzebna dla uzyskania bezpieczeństwa. Należą do nich np. *wolność, swoboda rozwoju, prawda, tożsamość, sprawiedliwość i godność*. Z powodu swej natury niezniszczalne, tym samym „niepotrzebujące” bezpieczeństwa idee⁶⁶, są podstawą konstrukcji „moralnego kompasu” dla motywacji służących poszukiwaniu istotnej dla człowieka wartości, jaką jest *sens życia*⁶⁷. Jak przekonuje amerykański myśliciel Richard Malcolm Weaver – „idee niosą konsekwencje”. Są one dla człowieka drogowskazami i poprzez wzbudzone w związku z nimi motywacje, są motorem poszukiwań *sensu życia*⁶⁸. Idee są podstawą takich elementów powiązanych z sensem życia, jak swoboda rozwoju, poczucie tożsamości *podmiotów bezpieczeństwa*.

⁶⁶ Naukową analizę istnienia bytów idealnych przeprowadził Roman Ingarden w dziele *Spór o istnienie świata*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1960; Por. W. Kmiecikowski, *Istnienie idealne i intencjonalne w ujęciu Romana Ingardena: badania ontologiczne*, Semper, Warszawa 2006.

⁶⁷ Por. J.M. Bocheński, *Sens życia i inne eseje*, Wyd. ANTYK – Marcin Dybowski, 2008; V. Frankl, *Man's Search for Ultimate Meaning*, Beacon Press, Boston 2006; E. Becker, *The Birth and Death of Meaning. Second Edition. An Interdisciplinary Perspective on the Problem of Man*, The Free Press, New York 1971.

⁶⁸ *Sens życia* – cel, istota i powołanie człowieka, to, co uzasadnia wysiłki i czyni je wartymi ich podjęcia oraz doświadczania. Pytanie o *wartość*, jaką jest *sens życia*, to jedno z podstawowych zagadnień systemów filozoficzno-społeczno-religijnych, organizacyjnych i sposobów budowania *więzi społecznych*; kompleksowa odpowiedź na pytanie *czym jest* dla człowieka *sens życia*, zawiera prawdopodobnie sumę mądrości jaką dysponuje ludzkość. Pojęcie *sens życia* odwołuje się do transcendentnego widzenia egzystencji człowieka, dostępnej dla niego *Drogi Życia*, jest oparte na dążeniu do wyższych celów i na umiejętności odczuwania *potrzeb wyższych* i kierowania się nimi. Głębsze poznanie znaczenia tego pojęcia, jest możliwe dzięki refleksji nad pojęciem *bezsensownego życia*, którego nikt nie chciałby prowadzić. Wiemy dzięki Jungowi, że *bezsens życia* to duże zagrożenie *bezpieczeństwa personalnego*, a jego skutkami są neurozy.

2. **Procesy**, a także **zjawiska**, które rozpościerają się w czasie – kolejna kategoria ontologiczna w typologii R. Ingardena na której opiera się L. Krzyżanowski; na przykład dla *bezpieczeństwa narodowego* będzie istotny proces samodoskonalenia się jednostek ludzkich, proces integracji społecznej i proces budowania ich narodowej tożsamości; interesującym zjawiskiem jest tu kultura bezpieczeństwa *podmiotów indywidualnych*, *narodowa kultura bezpieczeństwa* oraz jej składowe czynniki.
3. **Zdarzenia**: kategoria ontologiczna, **fakty dokonujące się w danym momencie czasu**. Niektóre z nich mogą mieć nawet przełomowe znaczenie jeśli chodzi o zmiany wpływające na *bezpieczeństwo państwa*, nawet na międzynarodowy wymiar tego bezpieczeństwa, na przykład pamiętny zamach w Sarajewie⁶⁹ inicjujący rozpoczęcie Pierwszej Wojny Światowej; w przypadku Polski przykładem może być Bitwa Warszawska (1920), która nie tylko uratowała polski byt narodowy, ale też ocaliła Europę przed bolszewizmem i utratą wolności narodów Starego Kontynentu. Inne, krócej przebiegające zdarzenia, mające związek z *bezpieczeństwem narodowym* danego państwa, to np. wprowadzenie stanu wojennego przez genera-

⁶⁹ Zamach w Sarajewie – zamach na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda Habsburga, austro-węgierskiego następcę tronu dokonany 28 czerwca 1914 roku, przyjmowany za bezpośrednią przyczynę (pretekst) wybuchu I Wojny Światowej, zwanej też Wielką Wojną; C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin Publ., New York 2013; P. Hart, *The Great War: A Combat History of the First World War*, Oxford University Press, Oxford – New York 2013; T. Zuber, *The Real German War Plan, 1904–14*, The History Press, Charleston 2011; M. MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914*, Random House, New York 2013; S. McMeekekin, *July 1914: Countdown to War*, Basic Books, New York 2013; C. Emerson, *1913: In Search of the World Before the Great War*, Public Affairs, New York 2013.

ła Jaruzelskiego w Polsce (1981), czy atak terrorystyczny na wieżowce WTC w Nowym Yorku (2001).

Do badań problemów bezpieczeństwa przydatne są narzędzia socjologiczne. Dlatego warto zwrócić uwagę na inny model ontologii bezpieczeństwa. Piotr Sztompka i Andrzej Flis stwierdzili, że cztery fundamentalne cechy świata społecznego o charakterze ontologicznym uzyskały pod koniec XX wieku jakościowo nowy kształt.

Mowa jest tutaj o następujących cechach⁷⁰:

1. *Historyczność* – każde zjawisko społeczne przebiega w danym czasie, który traktowany jest jako cecha świata społecznego. Podejście procesualne i czynnik czasu winny stanowić dla sekuritologa ważne założenia metodologiczne;
2. *Podmiotowość* – każde społeczne zjawisko jest wynikiem działań człowieka, zależy od ludzkich decyzji i wyborów, a także potrzeb i zachcianek człowieka;
3. *Refleksyjność* – świadomość ludzka i kultura to czynniki, które decydują o przebiegu procesów i zjawisk społecznych;
4. *Globalność* – zjawisko globalizacji przyniosło nowy wymiar zależności oraz powiązań w różnych sferach egzystencji człowieka – ekologicznej, zdrowotnej, ekonomicznej, politycznej, militarnej, społeczno-kulturowej i innych.

Epistemologiczne ujęcie zjawiska bezpieczeństwa. Pojęcia *epistemologiczne* są przydatne do prowadzenia teoretycznych badań, jak zakłada się m.in. w zakresie *nauki o bezpieczeństwie*. Epistemologia służy do eksponowania elementów, z pomocą których objaśnia się jaki jest, czym

⁷⁰ Na podst.: M. Cieślarczyk, *O potrzebie i możliwościach badania wspólnych problemów bezpieczeństwa i obronności*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), t. 3, Warszawa 2012.

charakteryzuje się *przedmiot badań*, jak funkcjonuje ten *badany obiekt*⁷¹. Do kategorii epistemologicznych Krzyżanowski zaliczył poniższe elementy, zastrzegając, iż dwa ostatnie wskazał autor pracy:

1. **stan**⁷², na przykład stan braku zagrożenia – czyli bezpieczeństwo,
2. **struktura**⁷³, na przykład struktura policji, struktura państwa,
3. **system**⁷⁴, na przykład system zarządzania kryzysowego,
4. **siec**⁷⁵, coraz popularniejsze pojęcie wśród badaczy z obszaru nauk społecznych,

⁷¹ T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Ossolineum, Wrocław 1978, s. 31.

⁷² W.I. Yarothkin, *Сек'юритология. Наука о безопасности жизнедеятельности*, Москва, 2000, s. 28.

⁷³ Por. SA Cambone, *A New Structure for National Security Policy Planning*, Public Center For Strategic & International Studies, Waszyngton 1998.

⁷⁴ *System* – to określony obiekt, mający fizyczny lub abstrakcyjny charakter, w którym funkcjonuje *zespół (zespoły) elementów* wzajemnie powiązanych w układy połączone w całość, stanowiące jednostkę realizującą zadaną przez twórcę systemu, nadrzędną dla tej jednostki funkcję (pakiet funkcji); elementy należące do danego systemu nie mogą stanowić równocześnie składników innego systemu; Por. M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966; M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, „Postępy Cybernetyki”, 1987, zeszyt 2; W. Sadowski, *Podstawy ogólnej teorii systemów*, PWN, Warszawa, 1978; *System Safety. Engineering and Management*, H.E. Roland, B. Moriarty, Published by John Willey & Sons, New York 1990; J.W. Vincoli, *Basic Guide to System Safety. Second Edition*, Published by John Willey & Sons, New Jersey 2006; N. Luhmann, *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2007; A.J. Stolzer, C.D. Halford, J.J. Goglia, *Implementing Safety Management Systems in Aviation*, Published by Ashgate Publishing Company, Burlington 2011; M. Larson, S. Hann, *Safety and Reliability in System Design*, Publishing Ginn Press, Needham Heights 1989.

⁷⁵ Por. A.M. Kjaer, *Rządzenie demokratyczne: odpowiedzialność sieci*, [w:] A.M. Kjaer, *Rządzenie*, Wyd. Sic! s.c., Warszawa 2009, s. 29–72; A.M. Kjaer, *Governance*, Polity Press, Cambridge 2004.

5. **kultura**⁷⁶, na przykład kultura bezpieczeństwa narodowego.
6. **funkcja**, na przykład funkcja implementacyjna teorii.

Nauki o bezpieczeństwie, gałąź badań z obszaru *nauk społecznych*, z powodzeniem posługuje się powyższymi kategoriami do swoich celów epistemologicznych.

Aksjologiczna perspektywa problematyki bezpieczeństwa.

Aksjologiczne podejście badawcze w *naukach o bezpieczeństwie* wiąże się z materialnymi oraz niematerialnymi dobrami (*wartościami*), co do posiadania których, w naszej ludzkiej egzystencji odczuwamy wyraźne potrzeby. Andrzej Lisowski identyfikuje jako zagrożenie „wszelkie zakłócenia (ograniczenia) bezpośrednie lub pośrednie w zaspokajaniu materialnych i niematerialnych *potrzeb społecznych*”⁷⁷.

Bezpieczeństwo, jako przeciwieństwo *zagrożenia* i fenomen będący żywotną *potrzebą* człowieka, należy niewątpliwie zaliczyć do zestawu wartości o stosunkowo wysokim „współczynniku popytu”, który występuje powszechnie⁷⁸. Bezpieczeństwo to element, który bardzo liczy się, zarówno w egzystencji jednostek, jak też grup społecznych, dalej – państw oraz zamieszkujących je całych narodów. Jest tak bez względu na to, jakie mają rozmiary i do którego z rozrzuconych po świecie kręgów kulturowych te *podmioty bezpieczeństwa* należą.

⁷⁶ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2011; S. Jarmoszko, *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010.

⁷⁷ A. Lisowski, *Skutki występowania wybranych zagrożeń naturalnych i ich percepcja w Polsce*, Warszawa 1993, s. 15.

⁷⁸ Na temat miejsca bezpieczeństwa w hierarchii wartości zobacz także: W. Rechlewicz, *Elementy filozofii bezpieczeństwa*, Difin, Warszawa 2012, s. 30–33.

Sens życia – jako czynnik kierujący nas ku I wymiarowi kultury bezpieczeństwa.

Sens życia – zidentyfikowanie go przez każdą istotę stanowiącą *podmiot bezpieczeństwa*, jest skuteczną osłoną przed zagrożeniami i *podmiot* powinien samodzielnie o to zabiegać. Gdy komuś brakuje takiej refleksji i towarzyszącego jej *samoskonalenia*, wówczas *podmiot* ten zaczyna mieć do czynienia z własnym zagrożeniem (personalnym) o charakterze wewnętrznym, wynikającym z pojawienia się regresu w jego rozwoju, spowodowanym spadkiem zaangażowania we własny rozwój. Z czasem sytuacja ta oddziałuje negatywnie, wręcz dysfunkcyjnie na otoczenie osoby zagrożonej poczuciem *bezsensu życia*, tym samym dalej obniżając poziom jej bezpieczeństwa oraz innych osób z jej kręgu.

Spółeczna skala tego zagrożenia zależy od różnych warunków, które mogą wpływać na to, jak wiele osób w danej populacji może zetknąć się z tym rodzajem niebezpieczeństwa. Czynnik ten jest negatywnie oddziałującym stanem świadomości *podmiotu*, polegającym na wyjałowieniu go z własnych, wzniosłych idei (i związanych z nimi potrzeb wyższych) przyświecających egzystencji i działaniom *podmiotu bezpieczeństwa*.

Przy obecnych tendencjach do splotania relacji społecznych (powodujących ich odhumanizowany charakter) i inwazji przyziemnych trendów konsumpcjonistycznych idee, które mają konstytuować ów sens życia, zaczynają często być traktowane powierzchownie, pogardliwie lub fasadowo, a w świadomości niektórych jednostek ludzkich w ogóle nie funkcjonują. Oddziałując w społeczeństwie, w dłuższym przedziale czasu, podejście takie może pociągać za sobą da-

leko posunięte aberracje, jeśli chodzi o mentalność jednostek ludzkich i świadomość społeczną w ludzkich zbiorowościach, mogą wytworzyć różne zagrożenia dla dominującego i najważniejszego w opinii autora, narodowego wymiaru *kultury bezpieczeństwa* (**kultura bezpieczeństwa narodowego**).

Instytucje. Na straży *kultury bezpieczeństwa narodowego* winny stać określone *instytucje*, w tym takie jak policja i wojsko, ale dla wielu zagrożeń wewnętrznych państwa prowadzi to do działań, które można uznać za „walkę ze skutkami”, do których mogłoby nie dojść w przypadku podjęcia wcześniejszych systemowych posunięć.

Instytucją jest również nieformalny podmiot bezpieczeństwa, który charakteryzuje konsekwentne przestrzeganie norm oczekiwanych społecznie zachowań i niepisanych, zasad⁷⁹. Według Stone’a Sweeta, Neila Fligsteina i Wayne’a Sandholtza⁸⁰ *instytucje* na poziomie makrospołecznym to systemy reguł i procedur, organizacje, ukonstytuowane formalnie grupy ludzi⁸¹ dążące do osiągnięcia zbiorowych celów. *Instytucje* to znaczące jednostki i grupy ludzkie działające na rzecz wspólnych celów. Na poziomie mikrospołecznym *instytucje* nieformalne mają nieskodyfikowane, społecznie akceptowane i uzasadnione reguły, stosowane paralelnie do reguł formalnych⁸².

⁷⁹ *Informal Institutions and Democracy*, G. Helmke, S. Levitsky (red.), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.

⁸⁰ A. Stone Sweet, W. Sandholtz, N. Fligstein, *The Institutionalization of Europe*, Oxford University Press, Oxford – New York 2001, s. 6.

⁸¹ Zob. E. Moczuk, *Policja. Socjologiczne studium funkcjonowania instytucji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.

⁸² E. Ostrom, *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton 2005.

WARTOŚĆ: KLUCZOWA KATEGORIA W I WYMIARZE KULTURY BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

Pojęcie *wartość*, podobnie jak problematyka związana z gałęzią *nauk o bezpieczeństwie*, ma interdyscyplinarne konotacje, co jeszcze będzie poruszone w dalszej części pracy.

DEFINICJA KLUCKHOLMA

„Wartość jest sprecyzowaną lub dającą się wywnioskować koncepcją tego, co godne pożądaniam, charakterystyczną dla jednostki lub grupy i wywierającą wpływ na wybór spośród dostępnych sposobów, środków i celów działania”⁸³.

Nauki o bezpieczeństwie zajmują się systematycznym rozpatrywaniem problemów rzeczywistości społecznej. Arystotelesowski trójpodział nauk, mający teleologiczny (celowy) charakter, jest następujący:

- 1) **nauki teoretyczne:** celem jest w nich prowadzenie dociekań czystej prawdy,
- 2) **nauki praktyczne:** ich cel to doskonalenie się *podmiotu bezpieczeństwa* w dwóch aspektach moralnym i prakseologicznym,
- 3) **nauki pojetyczne:** cel stanowi tu przekaz umiejętności wytwarzania rozmaitych dzieł.

Domeną nauk o bezpieczeństwie jest praktyka, a nie wyłącznie teoretyczna abstrakcja. Dominujące problemy dla nauk o bezpieczeństwie to takie elementy egzystencji ludzkiej:

- 1) **istnienie;**
- 2) **rozwój podmiotu** – swobodny – niezależny i niezakłócony;

⁸³ C. Kluckholm, *Values and Value – Orientations in the Theory of Action. An Exploration in Definition and Classification*, [w:] *Toward a General Theory of Action*, T. Parsons, E. A. Shils (red.), New York 1962, s. 395; podają za: L. Krzyżanowski, *O podstawach zarządzania: paradygmaty, modele, metafory, filozofia, metodologi, dylematy, trendy*, PWN, Warszawa 1999.

- 3) **niezależne funkcjonowanie człowieka**, w tym tworzenie stowarzyszeń i systemów umożliwiających prawidłowe zarządzanie i kształtowanie środowiska *bezpieczeństwa* celem podwyższania jakości jego funkcjonowania i tym samym jakości życia znajdującego się w nim człowieka.

Warto, chcąc poznać istotę funkcji praktycznej nauki, przytoczyć za L. Krzyżanowskim następujące twierdzenie: **„Nie sposób podejmować się choćby zarysowania tylko założeń aksjologicznych nauk o kierowaniu organizacjami bez nadania znaczenia centralnemu pojęciu w tych rozważaniach, jakim jest wartość”**⁸⁴.

Prowadząc analizę społecznego funkcjonowania fenomenu *bezpieczeństwa*, można wyprowadzić istotny dla implementacji *nauk o bezpieczeństwie* wniosek. Dotyczy on ścisłych związków, jakie występują pomiędzy *wartościami*, a różnymi wymiarami zjawiska bezpieczeństwa, także bezpieczeństwa narodowego. Należy podkreślić fakt, że wartość, analogicznie jak ma to miejsce, gdy badamy bezpieczeństwo i jego funkcjonowanie, jest elementem pożądanym tak w personalnym wymiarze egzystencji człowieka, jak też w skali grupowej, w skali narodów i na poziomie międzynarodowym. Idąc dalej za wskazówkami Krzyżanowskiego, warto poznać następujące spostrzeżenie i towarzyszącą mu refleksję:

„Wartości, do których urzeczywistnienia jakiś [indywidualny bądź kolektywny] podmiot dąży, wpływają bezpośrednio lub za pośrednictwem motywacji i postaw, na zachowanie się, w tym na działania ludzi i stanowią kryteria wyboru celów indywidualnych oraz zinternalizowanych celów wspólnych”⁸⁵.

⁸⁴ L. Krzyżanowski, *O podstawach...*, op. cit., s. 199.

⁸⁵ Ibidem, s. 206.

Walka. Z wyżej przytoczonych definicji *wartości* wynika, że wartości, jako określone obiekty, są godnymi pożądaniami, materialnymi lub niematerialnymi dobrami. Są one zatem godne tego, by człowiek decydował się podjąć dla nich ryzyko, a nawet, by o nie walczył. Profesor Sorbony Georges Gurvitch (1894–1965), socjolog rosyjskiego pochodzenia, wskazał, że postawy moralne *indywidualnego podmiotu bezpieczeństwa* przenika głębokie moralne doświadczenie, pojmowane jako *walka* „z wszelkimi trudnościami sprzeciwiającymi się wysiłkowi ludzkiemu, kolektywnemu i indywidualnemu, o ile są pozytywną manifestacją godną bezinteresownej aprobaty”⁸⁶. Autor proponuje następujące ujęcie istoty walki:

DEFINICJA

Walkę to aktywność, którą w stosunku do przeciwnego zaangażowania, charakteryzują mocno podwyższone motywacje i zaangażowanie, ponadprzeciętnie wyostrzona uważność podmiotu bezpieczeństwa, jego intensywny wysiłek, mądrze ukierunkowany na trudno osiągalne, wartościowe cele oraz poważne i śmiałe wyzwania.

Walkę, aktywny podmiot bezpieczeństwa podejmuje nawet z silniejszymi od siebie wrogami, konkurentami lub z innymi przeciwnościami, co wynika z potrzeby pokonywania przeszkód pochodzących ze świata natury, świata cywilizacji lub tych wad i ograniczeń, które napotyka we własnym wnętrzu.

⁸⁶ J. Mariański, *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 31; G. Gurvitch, *Morale theorique et science des moeurs. Leurs possibilites, leurs conditions*, Paris 1961; Idem, G. Gurvitch, *Problemes de lasocjologie de la vie morale*, „Traite de sociologie”, t. 2, Paris 1960, s. 145.

Autor proponuje zatem następujące ujęcie istoty bezpieczeństwa:

DEFINICJA

Bezpieczeństwo jest procesem walki podmiotu działania (często o charakterze niezbrojnym) o istotne dla niego niematerialne i materialne wartości.

Przypomnijmy, że *wartości* są integralnie powiązane z potrzebami człowieka – tak niższymi, egzystencjalnymi, jak też z *potrzebami* wyższymi, charakterystycznymi tylko dla przedstawicieli gatunku ludzkiego. Dla zachowania dynamiki samodoskonalenia, pamiętajmy o słynnym motto stoików⁸⁷ – *vivere militare est*⁸⁸. Życie (mimo dążenia do konsensusu) jest walką⁸⁹. Sentencja ta ma swoje mocne uzasadnienie zwłaszcza wtedy, „gdy mówiący lub piszący [na ten temat] pragnie zaznaczyć, iż dane działanie odznacza się szczególnie wysokim stopniem trudności i napięcia psychicznego”⁹⁰.

Według Tadeusza Kotarbińskiego „walka kształci wyjątkowo, gdyż obie [jej] strony licytują się nawzajem w stawianiu przeciwnikowi zadań coraz trudniejszych. Jest ona tedy wielką szkołą mistrzostwa”⁹¹. Mądrze i pomyślnie pro-

⁸⁷ *Stoicyzm* – grecki prąd myślowy, głoszący, że to, co zgodne z rozumem, jest zgodne z naturą i jest dobre; rozpoznanie tego faktu jest cnotą; cnota stanowi tu jedyne dobro moralne, z którego wynikają inne pozytywne działania; mędrzec nie podlega afektom (które kwalifikowano tu negatywnie), zachowuje w każdej sytuacji „stoicki spokój”; stoicy uznawali cały wszechświat, jak też i *społeczeństwo* za organizm, stad też wynikał ich postulat działania dla wspólnego dobra. (Zob. *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 319.).

⁸⁸ *Vivere militare est* (łac. Życie jest walką) – cytat przypisywany Senecie Młodszemu.

⁸⁹ J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji...*, op. cit., s. 149.

⁹⁰ J. Rudniański, *Elementy prakseologicznej teorii walki*, PWN, Warszawa 1983, s. 9.

⁹¹ T. Kotarbiński, *Z zagadnień ogólnej teorii walki*, [w:] *Wybór pism*, Warsza-

wadzona przez *podmiot bezpieczeństwa* walka, umożliwia uzyskanie nieodzownych mu wartości, podnosi jego *wartość własną*⁹² w ocenie otoczenia *podmiotu*, jak i w samoocenie. *Bezpieczeństwo* to proces walki o wartości – walki *podmiotu bezpieczeństwa* o własny rozwój, poprzez wysiłek kształcenia się i intensywnej, niosącej satysfakcję pracy, pokonywanie przeszkód celem uzyskania określonych wartości istotnych z punktu widzenia holistycznie percypowanej przez *podmiot bezpieczeństwa* jakości egzystencji. Niezwykle ważną częścią tej walki, jest walka *podmiotu bezpieczeństwa* z samym sobą, a konkretniej – walka ze swymi słabymi punktami, po to, by zmienić je, umocnić. Gdyby podmiot tej walki nie podjął, jego słabe strony hamowałyby rozwój *podmiotu bezpieczeństwa*. Podejmujący swą codzienną walkę *podmiot*, który zamierza stać się niepokonanym, powinien starannie unikać odkładania właśnie tego etapu walki „na później”. Mistrzowski, trudny do osiągnięcia poziom walki, prezentuje ten *podmiot bezpieczeństwa*, który potrafi pozostać niepokonanym, a wynik prowadzonych przez niego batalii jest dla środowiska bezpieczeństwa efektem dodatnim, z perspektywy czasu nieporównanie lepszym i bezpieczniejszym niż *rozgrywka o sumie zerowej*. Wysoki kunszt umiejętności prowadzenia przez *podmiot bezpieczeństwa* walki, to *Sztuka Walki*.

Sztuka walki. W odniesieniu do uprawianych przez człowieka od tysiącleci działań służących podnoszeniu u podmiotu bezpieczeństwa kompetencji w zakresie prowadzenia walki, będących istotnym ogniwem kultury bezpieczeństwa. *Sztuka Walki* to „dziedzina wiedzy i umiejętności dotycząca przygo-

wa 1957, s. 549.

⁹² J. Rudniański, *Homo cogitans*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975, s. 148–153.

towania i prowadzenia walki”⁹³. Z kolei według Juliusza Piwowarskiego⁹⁴:

DEFINICJA

„Sztuka Walki jest to sfera kultury, obejmująca systemy bojowe opisane szczegółową kodyfikacją, często wynikającą z dalekowschodnich inspiracji dotyczącej technik, metod i obyczaju, opartych na społeczno-filozoficzno-religijnych, a zarazem utylitarnych przesłankach. Służy ona uzyskiwaniu wysokiego poziomu bezpieczeństwa jednostek ludzkich i grup ludzi poprzez ćwiczenia i wieloaspektowy rozwój:

- 1) możliwości aktywności i skutecznego przeciwdziałania zagrożeniom ze strony osób oraz innych niekorzystnych okoliczności o charakterze militarnym, cywilnym, sił natury, konfrontacji o charakterze sportowym i w tym celu pokonywanie własnych ograniczeń,
- 2) możliwości utrzymania, ratowania i poprawiania jakości życia, w tym bezpieczeństwa zdrowotnego, moralnych i estetycznych⁹⁵ wartości, wzajemnie się wzmacniających oraz przenikających w wymiarach indywidualnym i społecznym,
- 3) możliwości oparcia całego życia podmiotu na angażującej ciało i umysł metodzie perfekcjonistycznego⁹⁶ samodoskonalenia,

J. Rudniański, *Homo cogitans...*, op. cit., s. 148–153.

⁹⁴ Por. J. Piwowarski, *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushido...*, op. cit., s. 165–166.

⁹⁵ D. Ambroży, *Wielowymiarowość estetyki codzienności*, „Zeszyt Naukowy Apeiron” 2011, nr 5.

⁹⁶ Perfekcjonizm i moralność są jednością – zob. S. Dziamski, *Perfekcjonistka i szczęście oraz sposób jego osiągnięcia*, [w:] *Wykłady o moralności*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2000, s. 42–45.

4) wysokiego poziomu sztuki walki, determinującego podjęcie walki przez podmiot bezpieczeństwa ze swymi wewnętrznymi przeciwnościami, takimi jak negatywne intencje oraz emocje; nie wyklucza też kreowania aspektu dodatkowego – estetycznych aspektów sztuki.

Człowiek, jako istota ze swej natury społeczna, ma poza tym dodatkowo zwiększoną motywację do kolektywnego (społecznego funkcjonowania) z powodu osiągnięcia poprzez działanie w grupie fakultatywnego zwielokrotnienia swego *bezpieczeństwa*. Działa tu bowiem swoisty efekt skali⁹⁷, przy założeniu występowania społecznej zgodności (spójności) postaw i celów. Stan bezpieczeństwa stanowi istotną dla egzystencji ludzkiej wartość w obu wymienionych wymiarach – indywidualnym (personalnym) oraz grupowym (kolektywnym, wspólnotowym, społecznym, ponadnarodowym). Niewątpliwie zasoby umiejętności zawierających się w Sztuce Walki (rozumianej szeroko, również metaforycznie – mimo, że walka, zawsze pozostaje walką), z jej techniką, strategią, cechami wolicjonalnymi oraz całym etosem, mogą dobrze służyć *bezpieczeństwu* wielu podmiotów.

Bezpieczeństwo w dynamicznym ujęciu Józefa Kukułki jest „ciągłym procesem społecznym, w ramach którego podmioty działając, starają się doskonalić mechanizmy zapewniające im poczucie bezpieczeństwa”⁹⁸. Problem do dyskusji nad wymienionym powyżej „poczuciem bezpieczeństwa”

⁹⁷ *Efekt skali* – metafora ekonomiczna, tu: rosnący potencjał i efektywność ze względu na mnogość podmiotów partycypujących w budowaniu pewnego zjawiska; pozwala to na zwiększenie efektów nawet przy obniżeniu własnych nakładów mentalnych, organizacyjnych i materialnych – w tym wypadku na wzrost bezpieczeństwa.

⁹⁸ J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności...*, op. cit., s. 31.

polega jednak na tym, że występujące u danego podmiotu subiektywne poczucie bezpieczeństwa może być nieadekwatne do stanu rzeczywistego i w dalszej dla tego podmiotu konsekwencji stanie się zawodne. Stan występującego w danym momencie bezpieczeństwa, jest dla określonego *podmiotu* tym *bezpieczeństwem*, które funkcjonuje w obiektywny, niezależny od subiektywnych odczuć sposób, zarówno w *wewnętrznym*, jak i w *zewnętrznym* aspekcie egzystencji tego *podmiotu*. W związku z tym, parafrazując powyższą formułę, autor proponuje przyjąć definicję w nieco innym kształcie.

DEFINICJA

Bezpieczeństwo w ujęciu dynamicznym, to *proces społeczny, polegający na ciągłych działaniach podmiotu bezpieczeństwa, które zmierzają do doskonalenia mechanizmów kultury bezpieczeństwa zapewniających podmiotowi w ten sposób obiektywny i optymalny poziom braku zagrożeń.*

Dla porównania autor przytacza definicję, w pewnym stopniu korespondującą z powyższą. Znana jest też poniższa, zwięzła definicja Witolda Pokruszyńskiego.

DEFINICJA POKRUSZYŃSKIEGO

Bezpieczeństwo to stan i proces trwania, przetrwania oraz rozwoju⁹⁹.

Podjęcie to kieruje nas ku ujęciu procesualnemu. „*Bezpieczeństwo* będąc naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych jest zarazem podstawową potrzebą państw i sys-

⁹⁹ W. Pokruszyński, J. Piwowarski, *Teoria bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.

temów międzynarodowych”¹⁰⁰. Poziom bezpieczeństwa państwa to efekt gromadzenia przez jednostki i zbiorowości ludzkie swoistych dla danego *społeczeństwa (narodu)* zasobów *kultury bezpieczeństwa (kultury bezpieczeństwa narodo-*wego). Poniżej autor proponuje definicję ogólną tej kategorii:

DEFINICJA

Kultura bezpieczeństwa to ogół materialnego i niematerialnego, utrwalonego dorobku człowieka, tworzącego zasób pozamilitarnych i militarnych elementów autonomicznej obronności; pozwala ona na identyfikację zagrożeń, utrzymywanie, oraz odzyskiwanie (gdy bezpieczeństwo utracono) i podwyższanie (kiedy potrzeba) poziomu bezpieczeństwa indywidualnego lub zbiorowego podmiotu bezpieczeństwa; reguluje ona rozwój możliwości człowieka zapewniających mu wysoką jakość egzystencji, korelujących z procesem rozwoju opartym na nurtach mentalno-duchowym¹⁰¹, społeczno-organizacyjnym i materialnym.

Jako termin naukowy „kultura bezpieczeństwa” jest nazwą modelu poznawczego, natomiast jako zjawisko społeczne ma określony wymiar podmiotowy. Najsilniej zaznacza się jej oddziaływanie w skali zbiorowości społecznej jaką jest naród. Mówimy wtedy o *kulturze bezpieczeństwa narodowego*, która dzięki swemu oddziaływaniu manifestuje się z kolei w przekonaniach, postawach oraz obyczajach *indywidualnych podmiotów bezpieczeństwa*, będących członkami *narodu*. Można mówić wówczas o personalnym wymiarze *kbn*, jako

¹⁰⁰ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 10, Warszawa 1989, s. 50.

¹⁰¹ C.G. Jung, *O zjawisku ducha w sztuce...*, op. cit.

ucieleśnionym, fenomenologicznie wyodrębnionym aspekcie (oglądzie) zjawiska.

1.5. FUNKCJE TEORII BEZPIECZEŃSTWA

W odniesieniu do kwestii związanych z możliwościami kreowania bezpieczeństwa, nauki o bezpieczeństwie mają za zadanie spełniać funkcje, jakie przypisuje się każdej prawidłowo sformułowanej teorii – naukowemu narzędziu do badania określonego rodzaju problematyki. Funkcje teorii są wyrazem roli, reprezentowanej poprzez ich zbiór, jaką spełnia nauka, zabezpieczając grupom ludzi możliwość poznania środków i metod do realizacji rozlicznych potrzeb człowieka. W wydaniu europejskim, nauka była zainicjowana przemysłeniami starożytnych Greków i Rzymian. Rozgraniczali oni wiedzę na jej dwa rodzaje:

- 1) *episteme* – jako wiedzę pewną, mającą racjonalny charakter i podlegającą logicznemu uzasadnieniu,
- 2) *doxa* – zbliżone tylko do wiedzy domniemania, stanowiące nie dość pewnie uzasadnione poglądy, mogące nawet spowodzić zagrożenie na podmiot zbyt pewnie opierający się na nich w swoim działaniu.

Autor proponuje następującą definicję pojęcia nauka:

DEFINICJA

Nauka jest to sfera kultury pozwalająca człowiekowi na wyjaśnianie, formułowanie i stosowanie reguł rządzących światem, opierając się na metodzie naukowej bądź na tzw. paradygmatach naukowych; tezy nauki często są poparte eksperymentami badawczymi, celem potwierdzenia lub odrzucania hipotez

i w efekcie do rozszerzania obszarów rzeczywistości, co do których posiadamy sprawdzoną, a zatem pewną wiedzę (naukową).

Patrząc z perspektywy *nauk o bezpieczeństwie*, autor zaproponował poniżej typologię, obejmującą funkcję teorii **nauk o bezpieczeństwie**. Ze względu na szczególną misję *nauk o bezpieczeństwie* wyróżniono pomiędzy tymi funkcjami *funkcję porządkującą* oraz *funkcję heurystyczną*, odpowiadającą za umiejętność wykrywania nowych naukowych faktów oraz relacji pomiędzy tymi elementami, w tym formułowanie nowych hipotez.

Biorąc za przykład *teorię moralności*, która wiąże się z *I – indywidualnym wymiarem kbn*, stwierdzamy za Romanem Ingardenem, iż „**etyka stosowana** zajmuje się wpływaniem na ludzi w celu motywowania ich do podejmowania wysiłku o charakterze moralnym, do moralnej samokontroli i samodyscypliny”¹⁰².

Stosowane nauki o bezpieczeństwie powinny poprzez swoją moc implementacyjną wpływać, analogicznie jak etyka stosowana, motywować ludzi (jest to funkcja socjotechniczna socjologii bezpieczeństwa) do podnoszenia kultury bezpieczeństwa narodowego w wymiarach indywidualnym i społecznym.

Wpływ o charakterze prakseologicznym, a więc i motywowanie (również jako składowa zarządzania bezpieczeństwem, tzn. *II – społeczny wymiar kbn*) można zwiększać przez taki sposób formułowania teoretycznego opisu i systematyzacji zagadnień, że powinny one inspirować odbiorcę do mentalnego nawyku samouporządkowania.

¹⁰² J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji...*, op. cit., s. 194; Por. R. Ingarden, *Wykłady z etyki*, wybór i opracowanie A. Węgrzecki, PWN, Warszawa 1989.

Inspiracja taka ma pobudzać motywację *podmiotu bezpieczeństwa* do chętnego wprowadzania u siebie i w swym otoczeniu zasad sprzyjających jasności działania, przejrzystości usystematyzowania posiadanych niematerialnych i materialnych zasobów, a zatem prowadzić do właściwie uporządkowanego własnego środowisku bezpieczeństwa.

Dzięki wzmocnieniu roli funkcji porządkującej, można z jednej strony uzyskać efekt wzmocnienia łącznego działania funkcji eksplanacyjnej (wyjaśnianie) i implementacyjnej (zastosowania praktyczne).

Z drugiej strony, jest to czynnik powodujący progresję siły oddziaływania *podmiotu bezpieczeństwa* w obszarze należącym do II – *społecznego wymiaru kultury bezpieczeństwa narodowego*, na skutek uruchomienia wpływu pochodzącego z obecności zasobów I *wymiaru kbn*, mających wpływ na rzetelność oraz emocjonalne zaangażowanie stojące za motywacjami podmiotu bezpieczeństwa.

Autor proponuje przyjęcie poniższej typologii funkcji teorii bezpieczeństwa.

Funkcje teorii bezpieczeństwa:

1. funkcja deskryptywna (opisowa);
2. funkcja systematyzująca (generalizująca, porządkująca)¹⁰³;
3. funkcja eksplanacyjna (wyjaśniająca);
4. funkcja implementacyjna (praktyczna);
5. funkcja predykcyjna (prognostyczna);
6. funkcja ideowa (wartościująca);
7. funkcja heurystyczna (twórczo-odkrywczą)¹⁰⁴.

¹⁰³ Dotycząca *teorii społecznych*, w tym także dla *teorii nauk o bezpieczeństwie* niezbędna funkcja porządkująca, inaczej, funkcja generalizująca, wyraża się czasami w postaci tak zwanych modeli teoretycznych; modele teoretyczne są w nauce uważane za szczególne typy teorii, spełniające role układów odniesienia w stosunku do jakiejś części badanej rzeczywistości.

¹⁰⁴ *Heurystyka* – w języku logiki oznacza umiejętność odkrywania nowych faktów lub ujawniania nieodkrytych jeszcze przez naukę związków między określonymi faktami, dokonywanego zwłaszcza z wykorzystaniem

Jeśli mówimy o dynamicznym i kreatywnym podejściu do teorii *nauk o bezpieczeństwie*, to, również z prakseologicznego punktu widzenia, wiodące znaczenie będzie tu miała praktyka, *funkcja implementacyjna*.

Ta funkcja teorii naukowej pozwala na uruchomienie szeregu procesów, które sprzyjają podnoszeniu autonomicznego potencjału *podmiotu bezpieczeństwa* (*samoobronność podmiotu*), by zapewnić mu coraz to większe możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom – celem podjęcia walki o instrumentalną wartość, jaką dla człowieka stanowi *bezpieczeństwo*.

Funkcja heurystyczna, która reprezentuje umiejętność wykrywania całkiem nowych faktów naukowych oraz relacji pomiędzy tymi faktami, w tym niezwykle istotną operację formułowania hipotez. Jest to także istotny element *kultury bezpieczeństwa*. *Funkcja heurystyczna* pozwala badaczowi – odkrywcy na wykrywanie lub nawet odkrywanie tego, co było dotąd przed jego umysłem ukryte, a w perspektywie dotyczącej sfery praktycznej dotyczącej *nauk o bezpieczeństwie*, powinno łączyć się z walką o wartości, będącą przeciwieństwem marazmu, wieloaspektowo prowadzoną przez *podmiot bezpieczeństwa*.

PODSUMOWANIE – ROZDZIAŁ 1

1. Pojęcie *bezpieczeństwo* zaistniało w konsekwencji pojawienia się w dziejach człowieka zagrożeń, mających charakter wewnętrzny lub zewnętrzny dla danego bytu *indywidualnego* lub *grupowego podmiotu bezpieczeństwa*.

postawionych przez badacza nowych hipotez; Por. M. Kowalec, C. Nosal, *Wpływ typu intelektu na częstość stosowania reguł heurystycznych*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, 1989, nr 3–4 (99–100), s. 500–518; B. Puszkin, *Heurystyka*, Książka i Wiedza, Warszawa 1970; J. Antoszkiewicz, *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie problemów*, PWE, Warszawa 1990.

2. Pojęcie *bezpieczeństwo* wiąże się z dążeniem do uzyskiwania gwarancji trwania oraz gwarancji przetrwania określonego podmiotu – jest to podejście **negatywne**, czyli **wąskie** podejście do tworzenia i do prowadzenia badań zjawiska bezpieczeństwa.
3. Pojęcie *bezpieczeństwo* wiąże się z uzyskiwaniem możliwości swobody rozwoju określonego *podmiotu* – jest to podejście **pozytywne**, czyli **szerokie** ujęcie kreacji oraz naukowego studiowania fenomenu bezpieczeństwa określonego podmiotu.
4. Konkludując za Jerzym Stańczykiem¹⁰⁵, istniejący „**dorobek nauki w zakresie definiowania fenomenu bezpieczeństwa, wymaga syntezy**, która wskazać powinna główne jego składniki i istotę tego pojęcia”. Można tu również, za Januszem Świniarskim, mówić o specyfice zjawiska, czyli o *naturze bezpieczeństwa*¹⁰⁶.
5. Bezpieczeństwo stanowi holistyczne spektrum czterech poniższych kategorii:
 - a) bezpieczeństwo jako niezaburzony **proces rozwoju podmiotu bezpieczeństwa**,
 - b) bezpieczeństwo jako **stan**, w którym podmiot egzystuje bez zagrożeń lub też, kontroluje swą egzystencję i sytuację w swym otoczeniu na tyle, że jest w stanie zredukować poziom występujących zagrożeń,
 - c) bezpieczeństwo jako **wartość**, wynika z pożądanego poziomu potrzeby, przede wszystkim jako wartości o charakterze instrumentalnym, czyli pozwalającej na rozwój i w efekcie na zaspokojenie niższych i wyższych potrzeb człowieka,

¹⁰⁵ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996, s. 19.

¹⁰⁶ J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa-Pruszków 1997.

- d) bezpieczeństwo jako **konstrukt społeczny**, efekt istnienia społecznych więzów, współzależności i interakcji zachodzących w zbiorowości ludzkiej.
6. **Bezpieczeństwo danego podmiotu, to proces walki tego podmiotu o istotne dla niego wartości.**
 7. Ważną częścią bezpieczeństwa utożsamianego z walką o wartości, jest walka **podmiotu bezpieczeństwa** ze swymi słabymi stronami, zmierzająca do tego, by zidentyfikować je i zmienić w punkty umocnione; zaniedbanie ich może hamować rozwój podmiotu bezpieczeństwa lub powodować regres, „sprzyjający” zagrożeniom.
 8. Aby uzyskać **status aktywnego podmiotu bezpieczeństwa**, należy ustalić, przyjąć oraz stosować własną, spójną z działaniem na rzecz *dobra wspólnego* aksjologię, osiąść pewien zasób niematerialnych i materialnych dóbr i wykształcić w sobie zdolność do podejmowania i realizowania decyzji, korzystnych z punktu widzenia przyjętego *systemu wartości*.
 9. Realistyczno-idealistyczna koncepcja *aktywnego podmiotu bezpieczeństwa* skłania nas do refleksji i badań nad społecznymi mechanizmami tworzenia się¹⁰⁷ indywidualnych i kolektywnych aspektów *natury kultury bezpieczeństwa narodowego*¹⁰⁸.

BIBLIOGRAFIA – ROZDZIAŁ 1

1. Ambroży T., *Trening holistyczny – metodą kompleksowej uprawy ciała*, EAS, Kraków 2004.
2. Ambroży D., *Wielowymiarowość estetyki codzienności*, „Zeszyt Naukowy Apeiron” 2011, nr 5.

¹⁰⁷ A. Touraine, *Samotworzenie się społeczeństwa*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.

¹⁰⁸ J. Piwowarski, *Transdyscyplinarna istota kultury bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2016.

3. Antoszkiewicz J., *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie problemów*, PWE, Warszawa 1990.
4. Arnoldi J., *Risk*, Policy Press, Cambridge 2009.
5. Art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. 1997, Nr 78 poz. 483).
6. Atkins K., *Self and Subjectivity*, Blackwell Publishing, Oxford 2005.
7. Beck U., *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wyd. Scholar, Warszawa 2004.
8. Becker E., *The Birth and Death of Meaning. Second Edition. An Interdisciplinary Perspective on the Problem of Man*, The Free Press, New York 1971.
9. Berger P.L., Luckmann T., *Spółeczne tworzenie rzeczywistości*, PWN, Warszawa 2010.
10. *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, R. Jakubczak, J. Flis (red.), Warszawa 2006.
11. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN, Warszawa 2013.
12. Blackmore S., *Consciousness: An Introduction*, Oxford University Press, New York 2003.
13. Blackmore S., *Consciousness: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2005.
14. Bocheński J. M., *Sens życia i inne eseje*, Wyd. ANTYK – Marcin Dybowski, 2008.
15. Brzozowska M., *Kłopotliwa miłość. Patriotyzm w polskich dyskursach publicystycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.
16. Burrell G., Morgan G., *Sociological Paradigms and Organizational Analysis: Elements of the Sociology of Corporate Life*, University of Lancaster, Ashgate 1985.
17. Calhoun F.S., Weston W.S., *Threat Assessment and Management Strategies*, CRC Press, Boca Raton 2008.

18. Cambone S. A., *A New Structure for National Security Policy Planning*, Public Center For Strategic & International Studies, Waszyngton 1998.
19. Castells M., *Kwestia miejska*, PIW, Warszawa 1982.
20. Castells M., *Siła tożsamości*, PWN, Warszawa 2008.
21. Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, PIW, Warszawa 2007.
22. Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2011.
23. Cieślarczyk M., *O potrzebie i możliwościach badania współczesnych problemów bezpieczeństwa i obronności*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), t. 3, Warszawa 2012.
24. Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2009, s. 212.
25. Cieślarczyk M., *Wprowadzenie*, [w:] A. Filipek, *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych problemów bezpieczeństwa, Tom II. Bezpieczeństwo i kultura bezpieczeństwa w teorii, w badaniach naukowych i praktyce*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2014.
26. Clark Ch., *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin Publ., New York 2013.
27. *Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kozielskiemu*, E. Aranowska, M. Goszczyńska (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
28. *Człowiek w sytuacji*, [w:] *Psychologia*, T. Tomaszewski (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 17–36.

29. Dijk van T., *Dyskurs jako struktura i proces*, [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, Dijk van T. (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
30. Dijk van T., *Dyskurs polityczny i ideologia*, „Etnolingwistyka” nr 15, s. 7–28.
31. Dziamski S., *Perfekcjonistyka i szczęście oraz sposób jego osiągnięcia*, [w:] *Wykłady o moralności*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2000.
32. Emerson C., *1913: In Search of the World Before the Great War*, Public Affairs, New York 2013.
33. Fehler W., *Zagrożenie – kluczowa kategoria teorii bezpieczeństwa*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
34. Frankl V., *Man's Search for Ultimate Meaning*, Beacon Press, Boston, 2006.
35. Frei D., *Sicherheit. Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977.
36. Giddens A., *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford 1991.
37. Gierszewski J., *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2013.
38. Glen A., *Paradygmat poznania w naukach o bezpieczeństwie*, [w:] *Tożsamość nauk o bezpieczeństwie*, S. Sulowski (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
39. Goffman E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961.
40. Goszczyńska M., *Człowiek wobec zagrożeń – uwarunkowania oceny i akceptacji ryzyka*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1997, s. 32.

41. Gryz J., *Zarys podstaw teorii bezpieczeństwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2010.
42. Gurvitch G., *Morale theorique et science des moeurs. Leurs possibilites, leurs conditions*, Paris 1961.
43. Gurvitch G., *Problemes de lasociologie de la vie morale*, "Traite de sociologie", t. 2, Paris 1960.
44. Hart P., *The Great War: A Combat History of the First World War*, Oxford University Press, Oxford-New York 2013.
45. *Informal Institutions and Democracy*, G. Helmke, S. Levitsky (red.), Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.
46. Ingarden R., *Spór o istnienie świata*, t. I: *Ontologia egzystencjalna*, wyd. 3, PWN, Warszawa 1987.
47. Ingarden R., *Wykłady z etyki*, wybór i opracowanie A. Węgrzecki, PWN, Warszawa 1989.
48. *Inny słownik języka polskiego*, M. Bańko (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
49. Jałoszyński K., *Zagrożenie bezpieczeństwa aktami terroru*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Bielsko-Biała 2007.
50. Jarmoszko S., *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdąnowski (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010.
51. Joas H., *La creativité de lagir*, Cerf, Paris 1999.
52. Jung C.G., *O zjawisku ducha w sztuce i w nauce*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.
53. Kalina R.M., *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych*, [w:] *Człowiek w sytuacji trudnej*, B. Hołyst (red.), Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej, Warszawa 1991.

54. Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
55. Kitler W., *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2002.
56. Kjaer A.M., *Governance*, Polity Press, Cambridge 2004.
57. Kjaer A.M., *Rządzenie demokratyczne: odpowiedzialność sieci*, [w:] Kjaer A.M., *Rządzenie*, Wyd. Sic! s.c., Warszawa 2009.
58. Kluckholm C., *Values and Value – Orientations in the Theory of Action. An Exploration in Definition and Classification*, [w:] *Toward a General Theory of Action*, Parsons T., Shils E.A. (red.), New York 1962.
59. Kmiciekowski W., *Istnienie idealne i intencjonalne w ujęciu Romana Ingardena: badania ontologiczne*, Semper, Warszawa 2006.
60. Konieczny J., *O pojęciu bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 1.
61. Korzeniowski L., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, European Association for Security, Kraków 2008.
62. Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Program szkolenia w szkole wyższej. Przedmioty specjalizacyjne*, European Association for Security, Kraków 2004.
63. Kotarbiński T., *Z zagadnień ogólnej teorii walki*, [w:] *Wybór pism*, Warszawa 1957.
64. Kowalec M., Nosal Cz., *Wpływ typu intelektu na częstość stosowania reguł heurystycznych*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1989, 3–4 (99–100).
65. Krzyżanowski L., *O podstawach zarządzania: paradygmaty, modele, metafory, filozofia, metodologia, dylematy, trendy*, PWN, Warszawa 1999.

66. Kukułka J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy międzynarodowe” 1982, z. 7.
67. Larson M., Hann S., *Safety and Reliability in System Design*, Publishing Ginn Press, Needham Heights 1989.
68. *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.
69. Lisowski A., *Skutki występowania wybranych zagrożeń naturalnych i ich percepcja w Polsce*, Warszawa 1993.
70. Luhmann N., *Systemy społeczne. Zarys ogólnej teorii*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2007.
71. MacMillan M., *The War That Ended Peace: The Road to 1914*, Random House, New York 2013.
72. Mariański J., *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
73. Mazur M., *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966.
74. Mazur M., *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, „Postępy Cybernetyki”, 1987, zeszyt 2.
75. McMeekin S., *July 1914: Countdown to War*, Basic Books, New York 2013.
76. Moczuk E., *Policja. Socjologiczne studium funkcjonowania instytucji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
77. Moczuk E., *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.
78. Nicolescu B., Voss K. C., *Manifesto of Transdisciplinarity*, State University of New York Press, New York 2002;
79. Nowak E., Kitler W., Skrabacz A., Gąsiorek K., *Zarządzanie kryzysowe w sytuacji klęski żywiołowej*, „Zeszyt Problemy TWO” 2006, nr 1 (45).

80. O *sytuacjach trudnych*, [w:] *Higiena psychiczna i nerwice dziecięce*, I. Belicka (red.), Ossolineum, Wrocław 1965.
81. Ostasz L., *Świadomość. Jak funkcjonuje i czym jest?*, ENETEIA, Warszawa 2011.
82. Ostrom E., *Understanding Institutional Diversity*, Princeton University Press, Princeton 2005.
83. Piwowarski J., *Bezpieczeństwo jako pożądaný stan oraz jako wartość*, [w:] *Bezpieczeństwo jako wartość*, Wydanie pokonferencyjne z II Konferencji Naukowej z cyklu „Bezpieczeństwo jako wartość” zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, 18 kwietnia 2008, Kraków 2010.
84. Piwowarski J., *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, motywacje, realizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012.
85. Piwowarski J., *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushido*, Collegium Columbinum, Kraków 2011.
86. Piwowarski J., *Transdyscyplinarna istota kultury bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2016.
87. *Poczucie odpowiedzialności moralnej jako aspekt podmiotowy*, M. Nowicka-Kozioł (red.), „Żak”, Warszawa 2000.
88. Pokruszyński W., Piwowarski J., *Teoria bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.
89. *Psychologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, T. Tomaszewski (red.), Warszawa 1977.
90. Pszczołowski T., *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Ossolineum, Wrocław 1978.
91. Puszkín B., *Heurystyka*, Książka i Wiedza, Warszawa 1970.

92. Rechlewicz W., *Elementy filozofii bezpieczeństwa*, Difin, Warszawa 2012.
93. Revonsuo A., *Consciousness. The Science of Subjectivity*, Psychology Press, New York 2010.
94. Ross L., Nisbett R.E., *The Person and the Situation: Perspectives of Social Psychology*, McGraw-Hill, London 1991.
95. Rudniański J., *Elementy prakseologicznej teorii walki*, PWN, Warszawa 1983.
96. Rudniański J., *Homo cogitans*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1975.
97. Sadowski W., *Podstawy ogólnej teorii systemów*, PWN, Warszawa, 1978.
98. Shostack A., *Threat Modeling: Designing for Security*, Wiley, New York 2014.
99. *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 319.
100. Smuts J.C., *Holism and Evolution*, MacMillan, Londyn 1927.
101. Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996.
102. Stawnicka J., *Kiedy słowo jest bronią*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu, Dąbrowa Górnicza 2012.
103. Stolzer A.J., Halford C.D., Goglia J.J., *Implementing Safety Management Systems in Aviation*, Published by Ashgate Publishing Company, Burlington USA 2011.
104. Stone Sweet A., Sandholtz W., Fligstein N., *The Institutionalization of Europe*, Oxford University Press, Oxford – New York 2001.
105. Studenski R., *Kierowanie firmą bez wypadków i chorób zawodowych*, Tarbonus, Tarnobrzeg 2000.

106. *System Safety. Engineering and Management*, H.E. Roland, B. Moriarty, Published by John Willey & Sons, New York 1990.
107. Świniarski J., *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1999.
108. Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa-Pruszków 1997.
109. Taylor C., *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, New York 1992.
110. Taylor C., *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2001.
111. Taylor C., *Źródła współczesnej tożsamości*, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Znak, Kraków 1995.
112. Tilly C., *Formowanie się państw narodowych w Europie Zachodniej*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, t. 2, Scholar, Warszawa 1998.
113. Tilly C., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton University Press, Princeton 2005.
114. Touraine A., *Samotworzenie się społeczeństwa*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.
115. *Transdisciplinarity – Theory and Practice*, B. Nicolescu (red.), Hampton Press, New York 2008.
116. Tyszkowa M., *Sytuacyjno-poznawcza koncepcja odporności psychicznej*, „Przegląd Psychologiczny” 1978, nr 1.
117. Urbanek A., *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2015, s. 23–24.
118. Vincoli J.W., *Basic Guide to System Safety. Second Edition*, Published by John Willey & Sons, New Jersey 2006.

119. Walker E.H., *The Physics Of Consciousness: The Quantum Mind and the Meaning of Life*, Basic Books, New York 2000.
120. Węgrzecki A., *Zarys filozofii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003.
121. Wiewiórka M., *Dziewięć wykładów z socjologii*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2011.
122. Woronowicz W., *Podmiotowość, dialog, wartości i refleksja w edukacji*, Centrum Edukacji Nauczycieli, Koszalin 1998.
123. Yarothkin W.I., *Сек'юритология. Наука о безопасности жизнедеятельности*, Москва, „Ось-89”, 2000.
124. *Zachowanie się dzieci w sytuacjach trudnych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
125. Zarządzenie nr 213 komendanta głównego Policji z 28 lutego 2007 roku w sprawie metod i form przygotowania i realizacji zadań Policji w przypadku zagrożenia życia i zdrowia ludzi lub och mienia albo bezpieczeństwa i porządku publicznego Dz. Urz. KGP nr 5, poz. 49.
126. Zięba R., *Kategorie bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997.
127. Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe”, 1989, nr 10.
128. Znaniecki F., Thomas W. I., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.
129. Zuber T., *The Real German War Plan, 1904–14, The History Press*, Charleston 2011.

ROZDZIAŁ 2

Kulturowe (kulturalistyczne) narzędzia przeciwdziałania zagrożeniom

Emil Durkheim (1857–1917), prekursor koncepcji *faktów społecznych*, w późniejszym okresie swego naukowego rozwoju skupił się na mentalnych aspektach *społeczeństwa*, zajmując się ideą określaną jako **fakty kulturowe**¹. Społeczne funkcjonowanie jednostki ludzkiej jest inspirowane moral-

¹ J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2004, s. 550–551; *Fakty kulturowe* są niesprowadzalne ani do rzeczywistości przyrodniczej, ani do zjawisk psychologicznych; *fakty kulturowe* istnieją realnie nawet gdy *indywidualny podmiot bezpieczeństwa* ich sobie nie uświadamia; nie jest konieczne, aby każda wartość wchodząca w skład *kultury* danej *zbiorowości społecznej* była przedmiotem doświadczenia wszystkich członków grupy, gdyż wystarczy, by istniała w tym zakresie potencjalność; *fakt kulturowy* jest tak samo obiektywny jak inny przedmiot, gdyż doświadczenie znaczenia, może być bez końca powtarzane przez nieograniczoną liczbę ludzi i w ten sposób testowane.

nymi imperatywami, zawartymi w *zbiorowej* świadomości, którą posiada społeczeństwo tworzące naród².

Francuz Gabriel Tarde (1843–1904), socjolog i psycholog oraz filozof i kryminolog zakładał, że *zbiorowe wyobrażenia* należy wywodzić z *aktów psychicznych*. Główny *fakt społeczny* u tego badacza to *naśladownictwo*³, dla którego inspiracją są **fakty kulturowe**. Dla uporządkowania wywodu, autor proponuje poniżej zwięzłą definicję zjawiska *kultury*.

DEFINICJA

Kultura jest to ogół utrwalonego niematerialnego (wiedza, doświadczenia umiejętności) oraz materialnego dorobku człowieka.

Kategoria **faktów kulturowych** jest również użyta w pracach Wilfreda Pareto (1848–1923), włoskiego socjologa, prekursora nauk politycznych (*teoria elit*) i ekonomisty. Pareto wskazywał, że traktowanie człowieka wyłącznie jako *homo oeconomicus* stanowi zbyt daleko idące uproszczenie. W tym mechanistycznym podejściu brakuje miejsca dla działań społecznych opartych o pozaracjonalne przesłanki, pochodzące np. ze wskazań jakie zawiera **religia, będąca istotną częścią ludzkiej kultury**.

Austriacki filozof i socjolog, Alfred Shütz (1899–1959), twierdził, że do badania przebiegu procesów społecznych wymagane jest śledzenie tych interakcji, w których jednostki ludzkie odczuwają intersubiektywność, powodującą kreowanie przez każdy z wielu różnych indywidualnych podmiotów danego kręgu, analogicznego obrazu rzeczywistości społecz-

² A. Giddens, *Nowe zasady metody socjologicznej*, Nomos, Kraków 2001, s. 139–140.

³ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002, s. 330–331.

nej. Dzieje się tak dzięki wspólnym **kodom kulturowym**, opartym na procesie socjalizacji przebiegającej pod dyktando środowisk społecznych danego kręgu kulturowego⁴. Amerykański socjolog, Talcott Parsons (1902–1979), badacz i twórca teorii *systemu społecznego*, podaje, że:

DEFINICJA

Kultura stanowi wzory działań człowieka, wartości służące uzasadnianiu stosowania tych wzorów oraz wytwory ludzkich działań⁵.

DEFINICJA

Kultura bezpieczeństwa – jest to zbiór utrwalonych niematerialnych i materialnych elementów dorobku człowieka, znamienych tym, że pozwalają one indywidualnym oraz grupowym podmiotom przeciwdziałać różnym zagrożeniom.

Można założyć, iż fenomen ten towarzyszy człowiekowi od zarania jego dziejów. Mimo to, *kultura bezpieczeństwa* jako zjawisko mające związek już z intuicyjnym znajdowaniem się człowieka w jego środowisku, do niedawna funkcjonowała wśród ludzi jedynie w naturalny sposób, nie była kategorią wyodrębnioną do celu badań naukowych.

Według polskiego badacza, Mariana Cieślarczyka, termin *kultura bezpieczeństwa* „pojawił się w obiegu naukowym dopiero pod koniec XX wieku”⁶ i ma on duże znaczenie dla interdyscyplinarnych badań prowadzonych przez przedstawicieli

4 A. Schütz, *The Phenomenology of the Social World*, Northwestern University Press, Evanston 1967.

5 T. Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London 1951.

6 M. Cieślarczyk, *Fenomen bezpieczeństwa i zjawisko kryzysów postrzegane w perspektywie kulturowej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010, s. 85.

środków akademickich zajmujących się *naukami o bezpieczeństwie*⁷.

W badaniach *kultury bezpieczeństwa*, przydatny jest nurt *nauk społecznych* znany jako funkcjonalizm. Należy on do teorii antropologii. Twórcami tego nurtu (XIX w.) byli Polak, Bronisław Malinowski (1884–1942) i Brytyjczyk, Alfred R. Radcliffe-Brown (1881–1955).

Funkcjonalizm opiera się na założeniu, że każde zjawisko kulturowe pełni jakąś ważną dla całości systemu społecznego funkcję. Uznaje się tutaj, że społeczeństwo ludzkie stanowi organizm złożony z części pełniących określone role, które zapewniają adaptacyjną efektywność jego składowych. Funkcjonalisci badają związki jakie zachodzą pomiędzy czynnikami kulturowymi, zajmując się tym, w jaki sposób wpływają one na utrzymanie spójności społecznej w organizmie ludzkiej wspólnoty, której są integralnymi częściami, czym niewątpliwie przyczyniają się do tworzenia bezpieczeństwa systemu społecznego. Wynika stąd, że pewne czynniki kulturowe należy uznać za elementy, których istota ma naturę zbieżną z naturą, jaką przejawia kultura bezpieczeństwa narodowego.

Badając *naturę kultury bezpieczeństwa* z perspektywy fenomenologicznej, trzeba uświadomić sobie, że zjawisko to manifestuje się w bardziej bezpośredni sposób poprzez społecznie odczuwany *poziom bezpieczeństwa*. Stąd autor zajmuje się też *istotą* samego fenomenu *bezpieczeństwa*, korespondującą z istotą jej podstawy jaką jest *natura narodowej kultury bezpieczeństwa*. *Bezpieczeństwo*, jako „przeciwieństwo zagrożenia”⁸,

⁷ Podaję za: L.F. Korzeniewski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2012.

⁸ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 1, Reader's Digest Przegląd, Warszawa 2001, s. 50.

jest to „stan rzeczy uwalniający [dany *podmiot*] od wszelkiej obawy”⁹.

Pojęcie *stanu* sugeruje ujęcie statyczne, chyba że badacz, stosując równocześnie podejście dynamiczne, spowoduje to, że uwzględniona zostanie procesualna strona natury zjawiska *bezpieczeństwa*.

Do grona badaczy, którzy w naszym kraju zajmują się transdyscyplinarną problematyką funkcjonowania zjawiska *kultury bezpieczeństwa*, rozumianej również jako *kultura bezpieczeństwa narodowego*, należą na czele z Marianem Cieślarczykiem¹⁰, tacy naukowcy jak Waldemar Kitler¹¹, Ryszard Studenski¹², Krzysztof Malinowski¹³, Agnieszka Filipek¹⁴ czy badacze związani z subdyscyplinami naukowymi, które bezpośrednio łączą się z nurtem *kultury bezpieczeństwa*. Zaliczyć można tutaj między innymi takie subdyscypliny jak filozofia bezpieczeństwa¹⁵, aksjologia bezpieczeństwa¹⁶, antro-

⁹ M.S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I: A-F, Gutenberg-Print, Warszawa 1994, s. 84.

¹⁰ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności...*, op. cit.

¹¹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.

¹² R. Studenski, *Zarządzanie bezpieczeństwem w sytuacji zagrożenia katastrofą lub kataklizmem*, [w:] *Człowiek w sytuacji zagrożenia. Kryzysy, katastrofy, kataklizmy*, K. Popiołek (red.), Wyd. Stowarzyszenie. Psychologia i Architektura, Poznań 2001.

¹³ *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, K. Malinowski (red.), Instytut Zachodni, Poznań 2003.

¹⁴ A. Filipek, *Poziom i charakter kultury bezpieczeństwa młodzieży akademickiej*, Akademia Podlaska, Siedlce 2008.

¹⁵ *Dialektyka bezpieczeństwa wojny i pokoju*, R. Rosa (red.), Fund. Rozw. Eduk. Europejskiej i Bezpieczeństwa, Warszawa 2003; *Filozofia i edukacja dla bezpieczeństwa*, WSRP, Siedlce 1998.

¹⁶ K. Wojtyła, *Elementarz etyczny*, KUL, Lublin 1999; M. Sułek, J. Świniarski, *Etyka jako filozofia dobrego działania zawodowego. Podręcznik akademicki*, Bellona, Warszawa 2001; J. Piwowarski, *Police Officer's Ethics*, Eastern European Development Associatin, Podhajska 2012.

pologia bezpieczeństwa¹⁷, socjologia bezpieczeństwa¹⁸, pedagogika bezpieczeństwa oraz teoria bezpieczeństwa¹⁹. W tym kontekście należałoby wymienić między innymi takie postaci polskiej nauki, jak Stanisław Jarmoszko²⁰, Ryszard Rosa²¹, Janusz Świniarski²², Edward Wiszowaty²³, Jarosław Prońko²⁴ czy Włodzimierz Fehler²⁵.

¹⁷ S. Jarmoszko, *U źródeł naukowej tożsamości antropologii bezpieczeństwa*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*, M. Cieślarczyk, A. Filipek, A. W. Świdorski, J. Ważniewska (red.), Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2013, s. 53.

¹⁸ J. Maciejewski, *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2001.

¹⁹ L. Hofreiter, *Securitologia*, Akademia ozbrojonych sil im. gen. Stefani-ka, Liptowski Mikulasz 2006; L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie...*, op. cit.; J. Maciejewski, *Securitologia – uwagi socjologa. Bezpieczeństwo w kontekście społeczno-kulturowym*, [w:] *Bezpieczeństwo a bezpieczna wada*, L. Hofreiter (red.), Akademia ozbrojonych sil gen. Stefani-ka, Liptowski Mikulasz 2009; В.И. Ярочкин, *Секюритология – наука о безопасности жизнедеятельности*, Ось-89, Moskwa 2000; J. Janosec, *Sekuritologie – nauka o bezpieczeństwie a nebezpieczności*, „Wojskowe rozkłady”, 2007, nr 3.

²⁰ S. Jarmoszko, *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a proces deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010, s. 110 i n.

²¹ R. Rosa, *Zarys polskiej filozofii bezpieczeństwa na tle europejskiej myśli polemologicznej i irenologicznej*, Akademia Podlaska, Siedlce 2009.

²² J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa–Pruszków 1997; *Filozofia bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego – próbę kompleksowego ujęcia wyzwań współczesności*, [w:] *Materiały z konferencji naukowej AON*, R. Rosa (red.), Warszawa 1993.

²³ E. Wiszowaty, *Etyka policji: między prawem, moralnością i skutecznością*, Łośgraf, Warszawa 2011.

²⁴ J. Prońko, *Natura współczesnego bezpieczeństwa*, „Kultura bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, nr 9, 2012.

²⁵ W. Fehler, *Percepcja zagrożeń*, [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, B. Wiśniewski (red.), WSPoL, Szczytno 2011.

Utrwalony dorobek *nauk o bezpieczeństwie* jako taki stanowi sobą część kultury²⁶, zapewne tę, która należy do zasobów *narodowej kultury bezpieczeństwa*. Dlatego w tym miejscu należy wymienić polskich liderów tej dyscypliny naukowej. Mówię o takich badaczach jak Waldemar Kitler²⁷, Ryszard Jakubczak²⁸, Leopold Ciborowski²⁹, Kuba Jałoszyński³⁰, Józef Kukułka³¹, Andrzej Glen³², Marek Lisiecki³³, Janusz Gierszewski³⁴, Andrzej Urbanek³⁵, Piotr Majer³⁶, Andrzej

²⁶ Por. M. Pelc, *Elementy metodologii badań naukowych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011, s. 9.

²⁷ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP...*, op. cit.

²⁸ *Ochrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, R. Jakubczak (red.), Bellona, Warszawa 2008.

²⁹ L. Ciborowski, *Walka informacyjna*, Marszałek, Toruń 2001.

³⁰ K. Jałoszyński, *Jednostka kontrterrorystyczna – element działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.

³¹ J. Kukułka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 1978.

³² A. Glen, *Reagowanie państwa na zagrożenia terroryzmem lotniczym*, AON, Warszawa 2013; Idem: *Podstawy poznawcze bezpieczeństwa powietrznego państwa*, AON, Warszawa 2013.

³³ *Zarządzanie bezpieczeństwem – wyzwania XXI wieku*, M. Lisiecki (red.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2008.

³⁴ J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.

³⁵ A. Urbanek, *Tożsamość narodowa i jej współczesne przeobrażenia – szanse, wyzwania czy zagrożenia dla bezpieczeństwa*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Marianowi Cieślarczykowi z okazji siedemdziesiątych urodzin*, S. Jaczyński, J. Kunikowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego Siedlcach, Siedlce 2016.

³⁶ P. Majer, *Historiografia i stan badań nad dziejami aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz wojsk wewnętrznych*, Wydawnictwo Akademii Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1984.

Misiuk³⁷, Jerzy Stańczyk³⁸, Piotr Sienkiewicz³⁹, Bolesław Rafał Kuc i Zbigniew Ścibiorek⁴⁰ czy Bernard Wiśniewski⁴¹ i Ryszard Zięba⁴², Tomasz Szubrycht⁴³, a także Wojciech Kosteczki⁴⁴, Eugeniusz i Maciej Nowakowie⁴⁵, Mirosław Sułek⁴⁶ czy Piotr Gasparski⁴⁷ i wielu innych.

Kiedy chodzi o związku koncepcji *kultury bezpieczeństwa* i *socjologii kultury fizycznej*, istotne dla prakseologicznego

³⁷ A. Misiuk, *Administracja spraw wewnętrznych w Polsce (od połowy XVIII wieku do współczesności): zarys dziejów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005.

³⁸ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, PAN, Warszawa 1996.

³⁹ P. Sienkiewicz, *25 wykładów*, AON, Warszawa 2013; P. Sienkiewicz, *Analiza systemowa procesów informacyjno-decyzyjnych. Wstęp do inżynierii systemów kierowania*, Ossolineum, Wrocław 1982.

⁴⁰ B.R. Kuc, Z. Ścibiorek, *Podstawy metodologiczne nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Menedżerskie, Warszawa 2013.

⁴¹ *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadania administracji publicznej*, B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2006.

⁴² T. Szubrycht, *Bałtyckie wymiary bezpieczeństwa*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2010.

⁴³ T. Szubrycht, *Bałtyckie wymiary bezpieczeństwa*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2010.

⁴⁴ W. Kostecki, *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012.

⁴⁵ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.

⁴⁶ M. Sułek, *Potęga państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Ramber, Warszawa 2013.

⁴⁷ P. Gasparski, *Psychologiczne wyznaczniki zapobiegania zagrożeniom*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2003, s. 23; Por. *Związek doświadczeń z ocenami prawdopodobieństwa zagrożeń i aktywnością profilaktyczną*, [w:] *Zachowanie się w sytuacji ryzyka*, R. Studenski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 149–161; *Atrybucyjne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*, „Przegląd Psychologiczny”, 2006, 49, 2, s. 175–187.

spojrzenia na właściwe funkcjonowanie w świecie społecznym członków formacji mundurowych, należałoby wymienić Tadeusza Ambrożego⁴⁸, Wojciecha Cynarskiego⁴⁹, Romana Kalinę⁵⁰, czy wreszcie Stanisława Sterkowicza⁵¹.

Warto wykorzystywać w metodzie badawczej, znanej jako *krytyczna analiza tekstów*, także dzieła dotyczące **studiów bezpieczeństwa** – pozycje, w większości anglojęzyczne, których autorami są uznani na świecie badacze, zajmujący się *security studies*. Wśród nich należy podać badaczy *szkoły kopenhaskiej* – Barry’ego Buzana⁵², Olego Wævera⁵³, Jaapa H. de Vilde⁵⁴, przedstawicieli nurtu *realizmu*, takich jak Karl W. Deutsch⁵⁵,

⁴⁸ T. Ambroży, *Trening holistyczny – Wpływ aktywności fizycznej na realizację potrzeby bezpieczeństwa osobistego i społecznego*, European Association for Security, Kraków 2005; *Ju-jitsu sportowe: proces szkolenia: (podręcznik trenera) [Sport Ju-jitsu: schooling process: (coaches guidelines)]*, T. Ambroży (red.), European Association for Security, Kraków 2007.

⁴⁹ W.J. Cynarski, *Recepcja i internalizacja etosu dalekowschodnich sztuk walki przez osoby ćwiczące*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2006.

⁵⁰ R.M. Kalina, *Sporty walki i trening samoobrony w edukacji obronnej młodzieży*, PTNKF, Warszawa 1997; *Teoria sportów walki*, Biblioteka Trenera, Warszawa 2000.

⁵¹ S. Sterkowicz, *W sprawie kształcenia sprawnościowego funkcjonariuszy służb mundurowych*, [w:] *Badawcze podejście do sztuk i sportów walki*, J. Sikora (red.), t. II, Wydaw. Szkoły Policji, Katowice 2006.

⁵² B. Buzan, *New Patterns of Global Security in the twenty-first century*, “International Affairs”, t. 67 s. 431–451; idem: B. Buzan, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead, Harvester 1991.

⁵³ B. Buzan, O. Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge 2003.

⁵⁴ J.H. de Vilde, *Orwelian Risks in European Conflict Prevention Discourse*, “Global Society”, t. 20, nr 1, s. 87–99.

⁵⁵ K.W. Deutsch, *Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationality*, Cambridge 1978; K.W. Deutsch; R.L. Merritt, *Nationalism and national development; an interdisciplinary bibliography*, Cambridge 1970.

John Maersheimer⁵⁶, Hans Monrgenthau⁵⁷, Gideon Rose⁵⁸ czy uczonych nawiązujących do idealizmu, reprezentujących myśl liberalną takich jak Michel Doyle⁵⁹, Robert Koehane⁶⁰. Użyto też wielu innych pozycji światowej literatury przedmiotu, między innymi prace Michaela Klare’a⁶¹, Jessici Mathews⁶², Emmy Rotschild⁶³, Richarda Ullmana⁶⁴.

W Polsce dyscyplina *nauk o bezpieczeństwie* rozwija się aktywnie, przyczyniając się do wzrostu i metodologicznego uporządkowania zasobu *kultury bezpieczeństwa narodowego*. Rozwój ten stymulują w naszym kraju znaczące uczelnie publiczne. Należy wymienić tu takie szkoły wyższe, jak Akademia Obrony Narodowej w Warszawie, Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach razem z jego Transdyscyplinarnym Centrum Badań Problemów Bezpieczeństwa, Akademia Pomorska wraz z Instytutem Bezpieczeństwa Narodowego w Słupsku, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu oraz Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie.

⁵⁶ J.J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York 2001; J.J. Mearsheimer, *Why Leaders Lie: The Truth About Lying in International Politics*, New York 2011.

⁵⁷ H. Morgenthau, K. Thompson, D. Clinton, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, McGraw-Hill Education, New York 2005.

⁵⁸ G. Rose, *The Clash of Civilizations? The Debate: Twentieth Anniversary Edition*, New York 2013.

⁵⁹ M.W. Doyle, *Liberalism and World Politics*, "The American Political Science Review" 1986, t. 80, nr 4.

⁶⁰ R. Koehane, *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 2005.

⁶¹ M.T. Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York 2001.

⁶² J. Mathews, *Redefining Security*, "Foreign Affairs" 1989, nr 2 (68), s.162.

⁶³ E. Rotschild, *What Is Security?*, "Daedalus" 1995, t. 124, nr 3, s. 53–98.

⁶⁴ R. H. Ullman, *Securing Europe*, Princeton 1991.

Nadto już od ponad dziesięciu lat wspierają w Polsce rozwój *kultury bezpieczeństwa narodowego* (poprzez kształcenie, wychowanie młodzieży akademickiej i prowadzenie badań naukowych) trzy wyspecjalizowane, prywatne wyższe szkoły bezpieczeństwa, które funkcjonują w Krakowie, Warszawie oraz w Poznaniu.

PODSUMOWANIE – ROZDZIAŁ 2

1. Gabriel Tarde, socjolog, psycholog, filozof i kryminolog założył, że *zbiorowe wyobrażenia* pochodzą od *aktów psychicznych*. Główny *fakt społeczny* według niego to *naśladownictwo*⁶⁵, a **fakty kulturowe** stanowią jego źródło. **Kultura stanowi całość utrwalonego niematerialnego i materialnego dorobku człowieka**. Socjolog, Talcott Parsons (1902–1979), określił, że **kultura to wzory działań człowieka, wartości służące uzasadnianiu stosowania tych wzorów oraz wytwory ludzkich działań**⁶⁶.
2. Kategoria **faktów kulturowych** wskazana została w także pracach Vilfreda Pareto, socjologa, prekursora nauk politycznych i ekonomisty. Uważał on, że traktowanie człowieka jako *homo oeconomicus* jest nieuprawnionym uproszczeniem. W podejściu takim brakuje bowiem miejsca dla *działań społecznych* opartych na pozaracjonalnych przesłankach, jakie zawiera np. **religia, będąca istotną częścią kultury człowieka**.
3. Alfred Shütz, filozof i socjolog, uważał, że badając *procesy społeczne* należy śledzić interakcje, w których ludzie dzielają intersubiektywność i dzięki niej wiele indywidualnych podmiotów kreuje analogiczny obraz rzeczywistości społecznej. Dzieje się tak dzięki wspólnym **kodom**

⁶⁵ J. Szacki, *Historia myśli...*, op. cit., s. 330–331.

⁶⁶ T. Parsons, *The Social System...*, op. cit.

kulturowym, opartym na typowej dla danego kręgu kulturowego socjalizacji.

4. W badaniach *kultury bezpieczeństwa*, wygodnym jest *funkcjonalizm nurt nauk społecznych*. Twórcami tego nurtu (XIX w.) byli Bronisław Malinowski i Alfred Radcliffe-Brown. Funkcjonalizm opiera się na założeniu, że każde **zjawisko kulturowe** pełni ważną dla całości *systemu społecznego* funkcję. Uznaje się w nim, że *społeczeństwo* to organizm złożony z bytów pełniących ustalone role, zapewniające efektywność adaptacyjną jego części składowych.
5. **Złożoność naukowego opisu zastosowanego do zjawiska bezpieczeństwa, implikuje istnienie szerokiego spektrum jego typologii (jego rodzajów)⁶⁷, w którym najbardziej podstawowy podział wprowadza następujące dwa elementarne ujęcia:**
 - **Ujęcie podmiotowe bezpieczeństwa** (podmiot bezpieczeństwa, np. jednostka ludzka, rodzina, inna grupa społeczna, naród, państwo, region, świat).
 - **Ujęcie przedmiotowe bezpieczeństwa** (przedmiot bezpieczeństwa, łączymy z brakiem np. zagrożeń militarnych, politycznych, kulturowo-społecznych, zdrowotnych itd.).
6. Złożoność powyższa powodowana jest występowaniem wielu rodzajów zagrożeń, będących czynnikami, które w różnym stopniu mogą prowadzić do zwiększania się prawdopodobieństwa obniżenia poziomu *kultury bezpieczeństwa narodowego*, a tym samym, do spadku poziomu jej mocy implementacyjnej.

⁶⁷ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP...*, op. cit.; J. Stańczyk, *Współczesne postrzeganie...*, op. cit.; K. Jałoszyński, *Zagrożenie bezpieczeństwa aktami terroru*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Bielsko-Biała 2007; J. Borkowski, *Rozważania o zagrożeniach*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014.

BIBLIOGRAFIA – ROZDZIAŁ 2

1. Ambroży T., *Trening holistyczny – Wpływ aktywności fizycznej na realizację potrzeby bezpieczeństwa osobistego i społecznego*, European Association for Security, Kraków 2005.
2. Atrybucyjne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom, „Przegląd Psychologiczny” 2006, 49, 2, s. 175–187.
3. *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadania administracji publicznej*, B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2006.
4. Borkowski J., *Rozważania o zagrożeniach*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014.
5. Buzan B., *New Patterns of Global Security in the twenty-first century*, „International Affairs”, t. 67.
6. Buzan B., *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead, Harvester, 2nd edn, 1991.
7. Buzan B., Wæver O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge 2003.
8. Ciborowski L., *Walka informacyjna*, Marszałek, Toruń 2001.
9. Cieślarczyk M., *Fenomen bezpieczeństwa i zjawisko kryzysów postrzegane w perspektywie kulturowej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010.
10. Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010.
11. Cynarski W.J., *Recepcja i internalizacja etosu dalekowschodnich sztuk walki przez osoby ćwiczące*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2006.

12. *Dialektyka bezpieczeństwa wojny i pokoju*, R. Rosa, (red.), Fund. Rozw. Eduk. Europejskiej i Bezpieczeństwa, Warszawa 2003.
13. Deutsch K.W., *Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationality*, Cambridge 1978.
14. Deutsch K.W., Merritt R.L., *Nationalism and national development; an interdisciplinary bibliography*, Cambridge 1970.
15. Doyle M.W., *Liberalism and World Politics*, "The American Political Science Review" 1986, t. 80, nr 4.
16. Fehler W., *Percepcja zagrożeń*, [w:] *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, B. Wiśniewski (red.), WSPol, Szczytno 2011.
17. Filipek A., *Poziom i charakter kultury bezpieczeństwa młodzieży akademickiej*, Akademia Podlaska, Siedlce 2008.
18. *Filozofia bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego – próbę kompleksowego ujęcia wyzwań współczesności*, [w:] *Materiały z konferencji naukowej AON*, R. Rosa (red.), Warszawa 1993.
19. Gasparski P., *Psychologiczne wyznaczniki zapobiegania zagrożeniom*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2003.
20. Giddens A., *Nowe zasady metody socjologicznej*, Nomos, Kraków 2001.
21. Gierszewski J., *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
22. Glen A., *Reagowanie państwa na zagrożenia terroryzmem lotniczym*, AON, Warszawa 2013.
23. Hofreiter L., *Securitologia*, Akademia ozbrojonych sił im. gen. Stefanika, Liptowski Mikulasz 2006.

24. Jałoszyński K., *Jednostka kontrterrorystyczna – element działań bojowych w systemie bezpieczeństwa antyterrorystycznego*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
25. Jałoszyński K., *Zagrożenie bezpieczeństwa aktami terroru*, [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), Bielsko-Biała 2007.
26. Janosec J., *Sekuritologie – nauka o bezpieczeństwie a niebezpieczeństwie*, „Vojenské rozkledy”, 2007, nr 3.
27. Jarmoszko S., *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a proces deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs kultury*, Reklajtis E., Wiśniewski R., Zdanowski J. (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010.
28. Jarmoszko S., *U źródeł naukowej tożsamości antropologii bezpieczeństwa*, [w:] *Elementy teorii i praktyki transdyscyplinarnych badań problemów bezpieczeństwa*, M. Cieślarczyk, A. Filipek, A. W. Świdorski, J. Ważniewska, (red.), Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2013.
29. *Ju-jitsu sportowe: proces szkolenia (podręcznik trenera) [Sport Ju-jitsu: schooling process (coaches guidelines)]*, Ambroży T. (red.), European Association for Security, Kraków 2007.
30. Kalina R.M., *Sporty walki i trening samoobrony w edukacji obronnej młodzieży*, PTNKF, Warszawa 1997.
31. Keohane R., *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 2005.
32. Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
33. Klare M.T., *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York 2001.

34. Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Difin, Warszawa 2012.
35. Kostecki W., *Strach i potęga. Bezpieczeństwo międzynarodowe w XXI wieku*, Warszawa 2012.
36. Kuc B.R., Ścibiorek Z., *Podstawy metodologiczne nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Menedżerskie, Warszawa 2013.
37. Kukułka J., *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, PWN, Warszawa 1978.
38. *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, K. Malinowski (red.), Instytut Zachodni, Poznań 2003.
39. Linde M.S.B., *Słownik języka polskiego*, t. I, A-F, Warszawa: Gutenberg-Print 1994.
40. Maciejewski J., *Securitologia – uwagi socjologa. Bezpieczeństwo w kontekście społeczno-kulturowym*, [w:] *Bezpieczeństwo a bezpieczeństwo wada*, L. Hofreiter (red.), Akademia ozbrojonych sił gen. Stefanika, Liptowski Mikulasz 2009.
41. Maciejewski J., *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2001.
42. Majer P., *Historiografia i stan badań nad dziejami aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz wojsk wewnętrznych*, Wydawnictwo Akademii Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1984.
43. Mathews J., *Redefining Security*, "Foreign Affairs" 1989, nr 2 (68), s.162.
44. Mearsheimer J.J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York 2001.
45. Mearsheimer J.J., *Why Leaders Lie: The Truth About Lying in International Politics*, New York 2011.
46. Misiuk A., *Administracja spraw wewnętrznych w Polsce (od połowy XVIII wieku do współczesności): zarys dziejów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005.

47. Morgenthau H., Thompson K., Clinton D., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, McGraw-Hill Inc, Nowy Jork 1993.
48. Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
49. *Ochrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Jakubczak R. (red.), Bellona, Warszawa 2008.
50. Parsons T., *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London 1951.
51. Pelc M., *Elementy metodologii badań naukowych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
52. Piwowarski J., *Police Officer's Ethics*, Eastern European Development Association, Podhajska 2012.
53. Prońko J., *Natura współczesnego bezpieczeństwa*, "Kultura bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje", 2012, nr 9.
54. Ярочкин В.И., *Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности*, Ось–89, Moskwa 2000.
55. Rosa R., *Zarys polskiej filozofii bezpieczeństwa na tle europejskiej myśli polemologicznej i irenologicznej*, Akademia Podlaska, Siedlce 2009.
56. Rose G., *The Clash of Civilizations? The Debate: Twentieth Anniversary Edition*, New York 2013.
57. Rotschild E., *What Is Security?*, "Daedalus" 1995, Vol. 124, No. 3, s. 53–98.
58. Schütz A., *The Phenomenology of the Social World*, Northwestern University Press, Evanston 1967.
59. Sienkiewicz P., *25 wykładów*, AON, Warszawa 2013.
60. Sienkiewicz P., *Analiza systemowa procesów informacyjno-decyzyjnych. Wstęp do inżynierii systemów kierowania*, Ossolineum, Wrocław 1982.
61. *Słownik współczesnego języka polskiego*, Reader's Digest Przegląd, Warszawa 2001, tom 1.

62. Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, PAN, Warszawa 1996.
63. Sterkowicz S., *W sprawie kształcenia sprawnościowego funkcjonariuszy służb mundurowych*, [w:] *Badawcze podejście do sztuk i sportów walki podręcznik dla służb mundurowych*, J. Sikora (red.), t. II, Wydaw. Szkoły Policji, Katowice 2006.
64. Studenski R., *Zarządzani bezpieczeństwem w sytuacji zagrożenia katastrofą lub kataklizmem*, [w:] *Człowiek w sytuacji zagrożenia. Kryzysy, katastrofy, kataklizmy*, K. Popiołek (red.), Wyd. Stowarzyszenie. Psychologia i Architektura, Poznań 2001.
65. Sułek M., *Potęga państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Ramber, Warszawa 2013.
66. Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2002.
67. Szubrycht T., *Bałtyckie wymiary bezpieczeństwa*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2010.
68. Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa Prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa–Pruszków 1997.
69. Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2004.
70. Ullman R.H., *Securing Europe*, Princeton 1991.
71. Urbanek A., *Tożsamość narodowa i jej współczesne przeobrażenia – szanse, wyzwania czy zagrożenia dla bezpieczeństwa*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Marianowi Cieślarczykowi z okazji siedemdziesiątych urodzin*, S. Jaczyński, J. Kunikowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego Siedlce, Siedlce 2016.

72. Wiszowaty E., *Etyka policji: między prawem, moralnością i skutecznością*, Łośgraf, Warszawa 2011.
73. Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, KUL, Lublin 1999.
74. Vilde de J. H., *Orwellian Risks in European Conflict Prevention Discourse*, "Global Society", Vol. 20, No.1, s. 87–99.
75. *Zarządzanie bezpieczeństwem – wyzwania XXI wieku*, M. Lisiecki (red.), Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, Warszawa 2008.
76. Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10.
77. *Związek doświadczeń z ocenami prawdopodobieństwa zagrożeń i aktywnością profilaktyczną*, [w:] *Zachowanie się w sytuacji ryzyka*, R. Studenski (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.

ROZDZIAŁ 3

Kultura bezpieczeństwa i mocy

Treść tego rozdziału służy ukazaniu transdyscyplinarnej platformy naukowej (teoretycznego modelu naukowego) rozumianej jako jedna z subdyscyplin *nauk o bezpieczeństwie*. Zawierają się w niej nie tylko – jak zakładano dawniej – aspekty militarne, ale głównie niemilitarne aspekty bezpieczeństwa. Położono nacisk na holistyczną wizję kultury bezpieczeństwa, z ideą trzech strumieni jej energii: mentalno-duchowego, społeczno-prawno-organizacyjnego i strumienia energii, który reprezentuje sobą wymiar fizyczny (materialny) rzeczywistości społecznej.

Strumienie energii, jakie niesie z sobą *kultura bezpieczeństwa* kojarzone są z genezą tej idei, jaka narodziła się w środowisku naukowym eksplorującym niezwykle istotny dla rozwoju człowieka obszar *nauk społecznych*. Istotną rolę odegrał tu amerykański antropolog Alfred Louis Kroeber (1876–1960). Składowe elementy kultury w koncepcji Kroebera, stanowią *rzeczywistość materialna*, *kultura społeczna* oraz *kultura etyczna* i powiązany z nią system wartości. A. L. Kroeber

zapropował tę typologię w swym słynnym już dziele, które zatytułował *The Nature of Culture*¹.

Podobnie kwestię kultury ujął znany polski socjolog, Kazimierz Dobrowolski (1894–1987). Uczynił to w swojej pracy, która nosi tytuł – *Studia z pogranicza historii i socjologii*, która ukazała się w 1967 roku². Wyróżnił on tutaj trzy następujące wymiary kultury: *niematerialny, społeczny i materialny*.

Jak zauważa antropolog bezpieczeństwa Stanisław Jarmoszko³, gdy mówimy o subobszarze kultury, który pozwala człowiekowi na unikanie zagrożeń i ich neutralizację, stanowi ona *kulturoferę bezpieczeństwa* (najczęściej w elitarystycznym formacie). Mamy tu na myśli sferę symboliczną, związaną nierzadko z tak zwaną *kulturą wysoką*, określaną także, jako kultura elitarna lub kultura wyższa⁴. Można wyróżnić tu również swoistą dla danej *narodowej kultury bezpieczeństwa semiosferę bezpieczeństwa*. *Semiosfera bezpieczeństwa* umożliwia indywidualnym i kolektywnym *podmiotom bezpieczeństwa* prowadzenie skutecznych działań ochronnych, obronnych i prorozwojowych, dzięki sprawnemu oraz właściwie umotywowanemu posługiwaniu się symbolami narodowymi, które mają wpływ na indywidualną, społeczną, a nawet na materialną sferę egzystencji człowieka. Według autora, to

¹ A.L. Kroeber, *The Nature of Culture*, University of Chicago Press, Chicago 1952.

² K. Dobrowolski, *Studia z pogranicza historii i socjologii*, Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

³ S. Jarmoszko, *O kulturze bezpieczeństwa z perspektywy antropologicznej*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016, s. 27.

⁴ *Kultura wysoka* – najwartościowsza część kultury danego społeczeństwa, elitarna część zasobów *kultury narodowej*, stanowiąca rdzeń przekazu tradycji narodowej oraz całości niematerialnego i materialnego dorobku decydującego o kształcie obecnego i przyszłego bytu określonego *społeczeństwa-narodu*.

świadomość *podmiotu działania* określa jego byt, choć próbowano kiedyś zakładać inaczej.

Zauważmy, iż codzienne funkcjonowanie *podmiotów bezpieczeństwa* przebiega na ogół w dwojakim kontekście. Są to, po pierwsze kontekst indywidualny, w którym dany *podmiot działania* buduje (tworzy oraz bezustannie gromadzi) własne zasoby dbając o swój rozwój i powiększanie dobrostanu, a po wtóre kontekst społeczny, w którym *podmiot* ten mniej lub bardziej uświadamia sobie, że działać skutecznie w świecie społecznym można głównie albo przez kooperację, albo rywalizację z innymi podmiotami. Sposoby, wzory oraz reguły funkcjonowania społecznego wyznacza z kolei *kultura*.

Polski socjolog, Marian Golka uważa, iż „**kultura jest własnością danej zbiorowości. Poznawanie kultury to przekraczanie jej społecznych i przestrzennych granic**”⁵.

Rzeczywistość społeczna, w której funkcjonują ludzkie zbiorowości jest ukazana przez Petera Bergera i Thomasa Luckmanna w pracy *Społeczna konstrukcja rzeczywistości*⁶. Świat *społeczny*⁷ to wynik konstruowania go wspólnymi wysiłkami społeczeństwa tak, by dane *fakty społeczne*⁸ pokrywały się z odpowiadającymi im „pojęciami, a ludzie swia-

⁵ M. Golka, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, PWN, Warszawa 1980, s. 40.

⁶ P. Berger, T. Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Publishing, New York 1966.

⁷ Por. A. Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die Verstehende Soziologie*, Springer-Verlag, Wien 1960, s. 159–161.

⁸ „*Faktem społecznym* jest wszelki sposób postępowania, utrwalony lub nie, zdolny do wywierania na jednostkę zewnętrznego przymusu; (...) taki, który jest w danym społeczeństwie powszechny, mający jednak własną egzystencję, niezależną od jego jednostkowych manifestacji” – E. Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006, s. 41; *faktami społecznymi* są np. zjawiska dotyczące religii, prawa, moralności i obyczajowości, zaś zadaniem socjologii jest ich odkrywanie i wyjaśnianie, jak zauważa Piotr Sztompka: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 232.

domie zaczynają dążyć do objęcia mniejszej lub większej kontroli nad tym światem⁹.

Nieocenioną wartość podczas analizowania kwestii dotyczących problematyki kultury bezpieczeństwa ma podjęcie refleksji nad samym zjawiskiem kultury. Kultura bowiem, stanowi tego rodzaju fenomen społeczny, który determinuje rozwój człowieka traktowanego jako podmiot bezpieczeństwa, z jego twórczą działalnością widzianą w kontekście stojących przed nim wielu wyzwań¹⁰, szans, ponoszonych ryzyk i grożących mu niebezpieczeństw¹¹.

DEFINICJA

(ZA BIAŁĄ KSIĘGĄ BEZPIECZEŃSTWA RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ)

Podmiot bezpieczeństwa to „każdy świadomie istniejący i celowo działający *podmiot* (indywidualny lub zbiorowy), rozpatrywany z punktu widzenia jego *bezpieczeństwa*”¹².

Działania twórcze, w sposób kumulatywny, który jest warunkowany dobrą znajomością dotychczasowego dorobku *społeczeństwa*, kreują nowe efekty, w tym nowe metody działania, mające odkrywczy charakter dla *podmiotu bezpieczeństwa*. Rozdział ten jest także pewnego rodzaju odniesieniem, uczynionym w duchu deklaracji programowej transdyscyplinarnej platformy naukowej Krakowskiego Instytutu Badań

⁹ F. Inglis, *Kultura, Sic!*, Warszawa 2007, s. 10.

¹⁰ *Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności*, E. Aranowska, M. Goszczyńska (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.

¹¹ *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.

¹² *Ibidem*, s. 247.

Bezpieczeństwa i Obronności APEIRON¹³. Autorowi tej pracy chodzi w nim o taki rodzaj naukowego konsensusu, który pozwalałby na uzyskanie określonej spójności, stanu swobodnego wzajemnego korespondowania ze sobą przedstawianych efektów *badania bezpieczeństwa*, w transdyscyplinarnej ofercie redagowanego w Instytucie APEIRON periodyku „Kultura Bezpieczeństwa”, ukształtowanej zgodnie z ideą, którą przekazuje sentencja *e pluribus unum*. Proponowaną platformą ma być kategoria naukowa określana jako *kultura bezpieczeństwa*, wraz z trzema strumieniami jej energii: indywidualnym, społecznym i materialnym, nawiązującymi do idei na przykład takich postaci nauki, jak Alfred Louis Kroeber, Marian Cieślarczyk, Stanisław Jarmoszko czy Jan Czaja.

Zespół naukowy, który wspiera moc eksplanacyjną przedstawionego tu modelu badawczego, jakim jest *kultura bezpieczeństwa*, działający z ramienia Krakowskiego Instytutu Badań Bezpieczeństwa i Obronności APEIRON stanowią dziś następujący badacze: Witold Pokruszyński¹⁴, Juliusz Piwowarski¹⁵,

¹³ J. Piwowarski, *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2015, nr 19, s. 21–33.

¹⁴ W. Pokruszyński, J. Piwowarski, *Teoria bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014; W. Pokruszyński, *Filozofia bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide de Gasperi w Józefowie, Józefów 2013.

¹⁵ J. Piwowarski, *Ethos rycerski. Przyczynek do budowy kultury bezpieczeństwa policji*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014, J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, motywacje, realizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012, J. Piwowarski, *Security Culture and Self-Improvement. From the Ancient Kshatriya to Modern Samurai*, EEDA, Podhajska 2015.

Andrzej Zachuta¹⁶, Wojciech Czajkowski¹⁷, Paweł Pajorski¹⁸, Kazimierz Żegnałek¹⁹, Łukasz Trzciniński²⁰, Dariusz Mucha²¹, Dorota Szczablowska²², Jerzy Ochmann²³, Eugeniusz Nowak²⁴ oraz Tadeusz Ratusiński²⁵.

¹⁶ J. Piwowarski, A. Zachuta, *Pojęcie bezpieczeństwa w naukach społeczno-prawnych*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2013.

¹⁷ W. Czajkowski, *Psychologiczne mechanizmy działania w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa*, Cracow Research Institute for Security and Defence APEIRON, Katowice 2014.

¹⁸ J. Piwowarski, P. Pajorski, *Terroryzm lewacki. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2013; J. Piwowarski, P. Pajorski, *Ochrona obiektów. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.

¹⁹ K. Żegnałek, *Dydaktyka edukacji obronnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

²⁰ Ł. Trzciniński, *Mit wolności w cyberkulturze*, Nomos, Kraków 2013.

²¹ T. Ambroży, P. Snopkowski, D. Mucha, Ł. Tota, *Obserwacja i analiza walki sportowej w boksie*, „Security, Economy & Law”, 2015, nr 4, s. 58–71.

²² D. Szczablowska, I. Grys, M. Sokołowski, *Zdrowy tryb życia jako element kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2014, nr 6, s. 474–479.

²³ J. Ochmann, *Religioznawcze aspekty filozofii bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, 2016, nr 21, s. 147–178.

²⁴ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015.

²⁵ J. Piwowarski, T. Ratusiński, *Myslenie matematyczne a weryfikacja błędnej intuicji w kontekście bezpieczeństwa. Studium przypadku*, „Security, Economy & Law”, Kraków 2016, nr 1.

Kultura jest ważna. Filozof i socjolog Roger Scruton²⁶, broni tradycyjnych zasad i wartości kultury Zachodu, zarówno przed krytyką wewnętrzną i przed oponentami atakującymi ją z zewnątrz. Scruton sądzi, że słuchy o wyczerpaniu się formuły kulturowej Europy są bezpodstawne. Ukazuje on, jak zachodnia kultura wciąż pozostaje źródłem sprawdzonych moralnych oraz społecznych kompetencji, polemizując z szydercami, niesłusznie traktującymi ją jako spuściznę o przestarzałym charakterze. R. Scruton uważa, że społeczeństwo może być dobrze zorganizowane dzięki mądrze działającym władzom oraz stosowaniu rządów prawa. Tak widzi R. Scruton właściwe podejście do tworzenia siły drugiego, społecznego *strumienia kultury bezpieczeństwa narodowego*. Prawo oznacza według niego przede wszystkim „prawo do posłuszeństwa”, nie do anarchizującej wersji praw człowieka i obywatela, które przesłaniają tradycyjną kulturę obowiązku. Posłuszeństwo jest według R. Scrutona główną cnotą istot politycznych, pozwalając im zarówno rządzić, jak też podporządkowywać się, i bez której energia społeczna słabnie. Społeczeństwo, które dysponuje prawdziwą, dobrze rozumianą wolnością, według Scrutona nie może sobie pozwolić na samobójczy konflikt z posłuszeństwem wynikającym z tradycyjnej kultury, wraz z jej zasobami prawno-organizacyjnymi²⁷. Scruton głosi więc, iż „kultura jest ważna”²⁸, jednak w dobie globalizacji wysoki poziom kultury zaczyna być tak bardzo brakującym elementem codziennej rzeczywistości,

²⁶ R. Scruton, *Modern Culture*, Continuum International Publishing Group, London-New York, 2013.

²⁷ R. Scruton, *Gentle Regrets: Thoughts from a Life*, Continuum International Publishing Group, London & New York 2005.

²⁸ R. Scruton, *Kultura jest ważna. Wiara i uczucie w osaczonym świecie*, Zysk i Ska, Poznań 2010, s. 105–106.

że należy jeszcze częściej o tym mówić i prowadzić *działania*²⁹ idące za tą wskazówką. Gdy idzie o zachodni krąg kulturowy, obowiązek ten powinien zapewne być wyjątkowo mocno podejmowany przez mieszkańców Europy, będącej kolebką niewątpliwie służących całej ludzkości osiągnięć zachodniej cywilizacji, mającej nadal ogromne znaczenie dla współczesnego świata. Chcąc jednak mieć moralną i społeczną legitymację do głoszenia wobec innych, iż „kultura jest ważna”, trzeba zawsze najpierw zaczynać od siebie. Obecne zachodnie trendy społeczne, wychowawcze i polityczne, często stanowią poważnie zafałszowaną interpretację sposobu korzystania z przestrzeni wolności człowieka, co powoduje obniżanie poziomu wielu obszarów kultury i działa również destrukcyjnie na filary *narodowej kultury bezpieczeństwa*.

Egoistyczna i anarchizująca, z gruntu fałszywa „wolność”, miałaby uwalniać człowieka od rzekomo krępujących go „więzów kultury” – od powinności przestrzegania reguł, jakie człowiekowi wyznacza system wybudowanej przez niego kultury, od przestrzegania obowiązków i od ponoszenia za coś odpowiedzialności.

W dzisiejszej sytuacji, kiedy szeroko popularyzuje się anarchizującą wersją pseudo-wolności, w której nieproporcjonalnie mało w stosunku do praw człowieka, mówi się o jego obowiązkach, niepomernie wzrasta zagrożenie roztrwonienia europejskiej kultury. W ślad za tym moralność ze szkodą

²⁹ *Działanie* w naukach społecznych to taki rodzaj postępowania, z którym podmioty będące ich autorami wiążą pewien sens, znaczenie; takie ujęcie kategorii działanie rozpowszechniło się dzięki socjologii Maxa Webera: „*Działanie* oznacza ludzkie zachowanie (zewnętrzny lub wewnętrzny czyn, zaniechanie lub znoszenie), jeśli i o ile [*podmiot*] działający, bądź wielu działających, wiąże z nim pewien subiektywny sens” – definiuje Max Weber w dziele *Gospodarka i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 6.

dla *narodowej kultury bezpieczeństwa*, może zostać zepchnięta do sfery anachronizmów, ustępując ponowoczesnej, mało cywilizowanej obyczajowości, wskazującej na trend spychający nas do poziomu barbarzyńców, dysponujących co prawda zaawansowaną techniką ale ułomnych pod względami: moralnym, społecznym oraz intelektualnym. Trzeba temu trendowi dla zachowania wysokiego poziomu mocy *kultury bezpieczeństwa* zapobiec. Istotnym, a nawet dominującym subobszarem zjawiska *kultury*, który jest pracowicie budowany przez społeczeństwa podczas zachodzenia historycznych procesów, jest *kultura bezpieczeństwa narodowego*. Jest to transparentnie zarysowująca się domena kultury, której geneza zaczęła towarzyszyć człowiekowi u zarania dziejów jego rozwoju. Antropolodzy z Bronisławem Malinowskim na czele zauważyli, że zapewnienie *bezpieczeństwa* leżało u podstaw humanizacji i stanowiło *conditio sine qua non* nie tylko dla przetrwania gatunku ludzkiego, ale także dla rozwoju wielu płaszczyzn ludzkiej kultury³⁰.

Wpływ społeczny i kapitał społeczny. Dzięki zjawisku *wpływu społecznego* zbiorowości społeczne stają się czymś więcej niż zbiorami jednostek ludzkich. Poprzez oddziaływanie *wpływu społecznego* tworzone są normy grupowe, a pojedyncze osoby potrafią wykroczyć poza zawężoną, egoistyczną perspektywę własnego interesu i swoje działanie ukierunkować na realizację dobra swojego społeczeństwa. *Wpływ społeczny* jest istotną siłą, będącą fundamentem zjawisk społecznych, które warunkują postęp kultury narodowej,

³⁰ S. Jarmoszko, *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, E. Reklajtis, R. Wiśniewski, J. Zdanowski (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010; B. Malinowski, *Naukowa teoria kultury*, [w:] *Szkice z teorii kultury*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958, s. 101.

a wraz z nią *kultury bezpieczeństwa narodowego*. Psychologia społeczna wykorzystywana dla potrzeb transdyscyplinarnych badań nad istotą *narodowej kultury bezpieczeństwa*, potrafi wywierać skuteczny wpływ na społeczność, która kształtuje przyszłą *rzeczywistość społeczną*, dla której nie bez znaczenia są takie kategorie, jak kapitał ludzki i kapitał społeczny.

Definicja Stanisława R. Domańskiego określa, że kapitał ludzki to „zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii vitalnej zawartej w danym społeczeństwie (narodzie). Kapitał ludzki jest zasobem, który jest źródłem przyszłej satysfakcji czy też, ogólnie mówiąc – usług o jakiejś wartości”³¹. Józef Penc dodaje tu jeszcze jedną, dosyć istotną uwagę: „*Kapitał ludzki* nie zmienia się dokładnie tak, jak liczba ludności: kraj liczebnie słaby może posiadać potężny (...) zasób *kapitału ludzkiego* (...)”³². Socjolog Pierre Bourdieu, tak z kolei definiuje drugą z przywołanych w powyższym akapicie kategorii:

Kapitał społeczny to „zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem [przez ludzkie grupy społeczne] trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków, wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu – lub inaczej mówiąc – z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci posiadanego przez kolektyw [potencjału]”³³.

Zakłada się, że problematyka dotycząca *wplywu społecznego* w sposób zasadniczy łączy się z podejmowaną problematyką znaczenia *kapitału ludzkiego* oraz *kapitału społecznego*.

³¹ S.R. Domański, *Kapitał ludzki. Stan i perspektywy*, [w:] *Raport Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej*, przy Radzie Ministrów, Warszawa 1998, nr 27, s. 67.

³² J. Penc, *Leksykon biznesu*, Placet, Warszawa 1997, s. 186.

³³ P. Bourdieu, *The Forms of capital*, <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>111 [dostęp: 15.08.2012 r.].

Jest to szczególnie istotne w perspektywie interpretacji zmiennych społecznych odniesionych do problematyki bezpieczeństwa. W interpretacjach odniesionych do kategorii kapitału ludzkiego i społecznego zwraca się uwagę na tzw. polski paradoks sprowadzający się do tego, że pomimo bardzo słabego kapitału społecznego polska gospodarka wzrasta dynamicznie. Zjawisko to próbuje się tłumaczyć znaczeniem kapitału ludzkiego, w który się inwestuje prowadząc w konsekwencji do dynamizowania gospodarki.

Psycholog społeczny, Janusz Czapiński próbując wyjaśnić ten specyficzny trend rozwojowy, występujący w gospodarce polskiej po roku 1989, zwraca uwagę na intensywne inwestowanie Polaków w samych siebie, co przełożyło się na rozwój gospodarczy. Wskazuje na inwestowanie w zdrowie, kompetencje i dobrostan psychiczny. Warto także zwrócić uwagę na rozróżnienie dotyczące współczesnej, niezbyt szczęśliwej „greckiej” drogi rozwoju powiązanej z niskim *kapitałem społecznym* i dla kontrastu – „irlandzkiej” drogi rozwoju, która powiązana została z wysokim poziomem *kapitału społecznego*³⁴. Porównanie tych dwóch dróg rozwoju pokazuje casus Polski, w której nastąpił intensywny wzrost kapitału ludzkiego, z którym dotychczas nie idzie w parze wzrost kapitału społecznego.

Taki stan rzeczy odnosi się do specyfikacji związanej z pojęciem *zaufania społecznego*, pozostającego w swoistym niedorozwoju wobec wzrostu składowych kapitału ludzkiego, zoperacjonalizowanych poprzez poziom wykształcenia, zdrowie, pochodzenie społeczne i dobrostan psychiczny. Kapitał społeczny często jest rozumiany jako *sieci społeczne* regulowane

³⁴ J. Czapiński, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny: polski paradoks*, „Zarządzanie Publiczne” 2008, nr 4.

poprzez *normy moralne*, system wartości i zwyczaje wiążące jednostkę ze społeczeństwem i pozwalające jej na współdziałanie z innymi w celu uzyskiwania dobra wspólnego³⁵.

Działanie w obszarze wspomnianych sieci społecznych, stanowią obszar dotyczący wpływu wywieranego na innych oraz wpływu, jakiemu się poddaje podmiot. Przy czym dokonywanie takiego wpływu rozumiane jest w tym kontekście w kategoriach konstruktywnych wykluczających manipulowanie zachowaniem innych osób w celu uzyskiwania korzyści przez jednostkę. Podejmowanie takich działań jest sprzeczne z normą dobra wspólnego i zaprzecza regule zaufania w relacjach społecznych opartych na zasadzie otwartości i wzajemności³⁶.

Wpływ społeczny interpretuje się jako stałą, nieodłączną charakterystykę relacji interpersonalnych. W sytuacjach związanych z polityką, istotną konkretyzacją tej charakterystyki jest realizacja celów politycznych. Podleganie wpływowi społecznemu prowadzi do zmiany w zachowaniu wynikającej z wyobrażonej, bądź realnej presji ze strony innych. Intensywność tej presji i rodzaj kontekstu, w którym wpływ społeczny zachodzi, prowadzi do zaktywizowania jednej z trzech form ulegania innym ludziom, jakimi są:

- 1) **konformizm,**
- 2) **podporządkowywanie się,**
- 3) **posłuszeństwo.**

W każdej z powyższych trzech form podlegania *wpływowi społecznemu*, jednostka ludzka kieruje się jednym z trzech motywów tłumaczących zachowanie podmiotu w relacjach społecznych.

³⁵ J. Czapiński, *Kapitał ludzki...*, op. cit., s. 4.

³⁶ R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2012.

Pierwszy z nich dotyczy potrzeby dokonywania właściwych wyborów, które nie zawsze mogą być przez podmiot dokonywane samodzielnie. W pewnych warunkach potrzebuje się przewodnika, lidera, doradcy, których uznaje się za bardziej kompetentnych od siebie samego.

Drugim motywem stanowiącym o uleganiu presji jest potrzeba aprobaty społecznej. Możemy zachowywać się konformistycznie dążąc do prezentowania wzorów zachowań akceptowanych i podzielanych w określonej grupie społecznej.

Trzecim, równie istotnym, motywem ulegania presji jest utrzymywanie obrazu własnej osoby na względnie stabilnym poziomie.

Wskazanie trzech form działania *wplywu społecznego* oraz zidentyfikowanie głównych motywów skłaniających jednostkę do ulegania presji prowadzi do sformułowania zgeneralizowanego sposobu interpretowania relacji międzyludzkich. Otóż możemy założyć, że wpływ społeczny stanowi niezbywalny element relacji interpersonalnych zachodzący również wtedy, gdy presja ze strony innych ma tylko postać wyobrażoną. Konstatacja ta ma również znaczenie dla kontekstu polityki, w którym, jak się wydaje, wywierany wpływ społeczny jest w większym stopniu niż gdzie indziej intencjonalny i uświadamiany. Spostrzegany stopień intencjonalności działań polityków stanowiących formę *wplywu społecznego* skłania do rozważania dylematu – w jakim stopniu stanowi to wyzwanie, a w jakim może być już zagrożeniem we współczesnych warunkach życia politycznego.

W sygnalizowanej problematyce *wplywu społecznego* należy wskazać – co jest istotne również dla perspektywy badawczej, jaką oferuje konstrukt teoretyczny znany jako *kultura bezpieczeństwa* – na dwie jego postaci.

1. Po pierwsze, będzie to wpływ społeczny rozumiany konstruktywnie. W tak zarysowanym kontekście, relacja

społeczna rozumiana jest jako współdziałanie dwóch podmiotów – w warstwie psychologicznej równoprawnych. Stwarza to możliwość nawiązania konstruktywnych *relacji społecznych* dających obydwu partnerom równoważne możliwości prezentowania zachowań, które mogą prowadzić do zmiany zachowania partnera.

2. Po drugie, odmienną i niekonstruktywną formą *wpływu społecznego* będzie manipulowanie dotyczące sytuacji sprowadzających się do realizowania własnych celów podmiotu z dopuszczaniem intencjonalnego traktowania drugiego partnera w sposób przedmiotowy. Istotne jest również to, że ten drugi partner w typowej sytuacji tak rozumianej manipulacji nie zdaje sobie sprawy z tego, że jest poddawany manipulowaniu.

Kwestie te posiadają także odniesienia do problematyki *poczucia bezpieczeństwa*, które może być istotnie zaburzone w sytuacji wejścia w kontakt z osobą manipulującą zachowaniem *podmiotu bezpieczeństwa*³⁷. Zaburzenie poczucia bezpieczeństwa będzie w dużej mierze wynikało ze złamania reguły wzajemnego zaufania w relacjach społecznych, które w takich warunkach nie mogą prowadzić do wzrostu dobra wspólnego.

Wskazany kontekst nadużycia zaufania będzie stanowił podstawę do prezentowania działań obronnych przez osobę, której zaufanie zostało nadużyte. *Dobro wspólne* – jak czytamy w *Encyklopedii Katolickiej* – to wartość wynikająca z wrodzonych zadatków natury człowieka, obejmująca doskonałość wielości osób, którą osiągają one we wzajemnym współżyciu i współdziałaniu poprzez korzystanie ze społecznych urządzeń i środków³⁸.

³⁷ J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji...*, op. cit.

³⁸ J. Krucina, *Dobro wspólne*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1985, s. 1379.

Inna definicja określa *dobro wspólne* jako podstawowy czynnik życia społecznego, motywujący działania społeczne osób tworzących daną społeczność; dobro, które jest rzeczywistym celem każdego człowieka i zarazem całej społeczności³⁹.

Tworzenie *dobra wspólnego* w toku istnienia *relacji społecznej* było opisywane także przez przedstawicieli psychoterapii i filozofii dialogu, którzy analogicznie interpretowali relacje międzyludzkie. Carl Rogers i Martin Buber niezależnie od specyfiki działalności w swoich obszarach działalności przyjmowali podobne założenia dotyczące relacji zachodzących pomiędzy dwoma osobami.

Najbardziej istotna zbieżność poglądów Carla Rogersa i Martina Bubera dotyczy sposobu rozumienia relacji *Ja – Ty* jako relacji osobowej pomiędzy dwoma *podmiotami działania*⁴⁰. Rogers podkreśla podstawowe znaczenia bezwarunkowej akceptacji partnera społecznego. Pisząc o relacji, rozumie przez nią relację *Ja – Ty*, a nie relację *Ja – To*.

Relacja *Ja – To* stanowi klasyczny przykład relacji uprzedmiotawiającej, sprowadzającej się do aktów nadużycia zaufania partnera społecznego poprzez podejmowanie prób manipulowania jego zachowaniem. Zasadniczy warunek kontaktu, który może uzyskać wówczas znaczenie terapeutyczne i rozwijające, to traktowanie innego człowieka w sposób osobowy, stanowiący zaprzeczenie kontaktu, w którym partnera traktowany jest tylko jak przedmiot. Osobowe, podmiotowe traktowanie partnera w danej relacji, stanowi podstawę dla doświadczania poczucia bezpieczeństwa podczas relacji społecznej.

³⁹ M.A. Krąpiec, *Dobro wspólne*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii...*, op. cit., s. 628.

⁴⁰ M. Buber, *The knowledge of man: A philosophy of the interhuman*, Harper, New York 1966; M.S. Friedman, *Carl Rogers and Martin Buber: self-actualization and dialogue*, "Person-Centered Review" 1987, nr 4, s. 409–436.

Zarówno Rogers, jak i Buber – obydwaj podnosili kwestię wzajemności podczas kontaktu, sprowadzającej się do konsekwentnego, podmiotowego traktowania partnera, spostrzegania go w sposób indywidualny oraz prezentowania siebie samego w tej relacji w sposób otwarty i zgodny z prawdą. Ta interpretacja relacji międzyludzkich oparta na zaufaniu i wzajemności może być drogą do tworzenia sieci społecznych skoncentrowanych na budowaniu *wspólnego dobra*⁴¹.

Problem występowania wzajemności w *relacjach społecznych (II strumień kultury bezpieczeństwa)*, znajduje swoje odzwierciedlenie w relacjach półformalnych, formalnych, służbowych, towarzyskich i przyjacielskich. Wiąże się to niejednokrotnie z realizacją elementów dotyczących problematyki zbieżnej z kategorią *przywództwa* oraz ze sposobami wchodzenia w *relacje społeczne podczas zależności społecznych*.

Pojęcie *przywództwa* można definiować na różne sposoby w zależności od kontekstu, w jakim prowadzi się analizę tych *relacji*. W szerokim rozumieniu można interpretować przywództwo jako umiejętność oddziaływania na jednostki ludzkie lub grupę społeczną celem uzyskania określonych efektów⁴². Takie ujęcie problemu przywództwa odsyła nas do poniższej interpretacji:

1. Można rozumieć przywództwo jako atrybut przypisany do *pozycji społecznej* wynikający z jej zajmowania przez daną jednostkę ludzką.
2. Przywództwo może być również interpretowane w terminach cech i właściwości danego podmiotu działania jako osoby ludzkiej.

⁴¹ W. Czajkowski, *Interpersonal Framework of Establishing Contact in Psychotherapy*, [w:] M. Kliś, J. Kossewska, W. Czajkowski, *Studies on Communication and Stress*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków 2006.

⁴² Por. S.P. Robbins, *Zasady zachowania w organizacji*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001, s. 142.

3. Przywództwo dotyczyć może także szczególnie użytecznych kategorii zachowania jednostki stanowiących istotny warunek skuteczności *wpływu społecznego*⁴³.

W pierwszym znaczeniu odnosimy się do formalnego rozumienia przywództwa nawiązującego do koncepcji nakreślonej przez Johna Frencha i Bertrama Ravena dotyczącej budowania podstaw władzy wynikających z mocy jaką nadaje in prawo oraz możliwości do wywierania określonej (wzmacnianie negatywne i wzmacnianie pozytywne)⁴⁴. Relacje społeczne uporządkowane z mocy prawa dają jednostkom ludzkim określone możliwości wpływania na innych wynikające z zajmowanej *pozycji* i pełnionej *roli społecznej*. Właściwie albo niewłaściwie realizowane przywództwo prowadzi do kwestii poczucia bezpieczeństwa oraz poczucia zagrożenia w zależności od tego, czy przywódca kreuje przewodzenie we właściwej relacji. Istotne jest uwzględnianie poziomu *kompetencji społecznych* przywódcy i poziomu jego zdolności rozumienia emocjonalnych aspektów relacji⁴⁵ w kontekście sprawności budowania *kapitału społecznego* wyrastającego z indywidualnych i kolektywnych zasobów społecznych. Istotne jest w tym miejscu również wskazanie na sposób rozumienia pojmowania dychotomii *zagrożenie-bezpieczeństwo*.

W interpretacji psychologicznej poczucie zagrożenia należałoby definiować jako subiektywny stan *podmiotu działania* sprowadzający się do odczuwania negatywnych emocjonalnie

⁴³ D. Katz, R.L. Kahn, *Spółeczna psychologia organizacji*, Biblioteka Psychologii Współczesnej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 467.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Por. W. Czajkowski, *Poczucie bezpieczeństwa w relacji społecznej*, [w:] *Realizacja zadań bezpieczeństwa. Jakość, prakseologia, praworządność*, J. Piwowski, A. Czop, J. Kaleta (red.), Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie, Kraków 2014, s. 7-24.

doznań wynikających z działających na ten *podmiot* określonych bodźców⁴⁶. W tym właśnie kontekście należy rozumieć interpretację pojęcia bezpieczeństwa podaną przez Juliusza Piwowarskiego odniesioną do kategorii zawartych w elementarnej dychotomii *bezpieczeństwa – zagrożenia*.⁴⁷ Rozwojowi człowieka oraz codziennemu funkcjonowaniu tworzonych przez niego grup, zbiorowości społecznych, instytucji i innych organizacji – rodzin, społeczności lokalnych, w tym też i grup zawodowych – towarzyszy bezustannie wznoszenie gmachu *kultury*.

Kultura i bezpieczeństwo. Fenomen kultury stanowi sobą całość kształt materialnych i niematerialnych elementów składających się na utrwalony dorobek człowieka. W 1871 roku angielski antropolog Edward Tylor sformułował definicję pojęcia *kultura*⁴⁸, według której *kultura* obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, obyczaje i inne możliwości zdobyte przez człowieka jako członka danego społeczeństwa. Antropolog kulturowy i socjolog, Alfred Louis Kroeber podał koncepcję, będącą inspiracją idei trzech *strumieni* energii *kultury bezpieczeństwa*. Według Kroebera trzema składowymi kultury są *rzeczywistość materialna*, *kultura społeczna* i *kultura etyczna*, czemu dał on wyraz w pracy *The Nature of Culture*⁴⁹.

Zauważmy, że zjawiska społeczne *kultura* oraz *bezpieczeństwo*, funkcjonują w bardzo zbliżony sposób:

⁴⁶ W. Czajkowski, *Psychologiczne mechanizmy działania...*, op. cit., s. 4.

⁴⁷ J. Piwowarski, *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.

⁴⁸ E.B. Tylor, *Primitive Culture*, t. 1–2, John Murray, London 1871.

⁴⁹ A.L. Kroeber, *The Nature of Culture...*, op. cit.; Idem, A.L. Kroeber, *Configurations of Culture Growth*, University of California Press, Berkeley 1944.

1. Zarówno dla bezpieczeństwa, jak i dla kultury znaczenie mają dwa, występujące jednocześnie wyróżniki – to *prze-strzeń i czas*.
2. Fizyczna przestrzeń daje pole do powstania *regionów bez-pieczęństwa* czy obszarów zagrożeń i pozwala, by kultura mogła się rozszerzać zajmując coraz to większe terytorium.
3. Czas tworzy układ odniesienia, w którym trwa na pewnym terytorium proces budowania kultury, bliźniaczy z procesem rozwoju jednostek ludzkich, grup społecznych oraz całych narodów – rozwój ten determinuje poziom ich bezpieczeństwa.
4. Proces rozwoju jest najpotężniejszym mechanizmem prewencji, przeciwdziałającym wszelkim zagrożeniom a nawet – zgodnie z definicją *bezpieczeństwa* może być uznany za analogię zjawiska bezpieczeństwa ujmowanego procesualnie.
5. Kultura jest nie tylko pewną „wartością dodaną”, lecz stanowi autonomiczny potencjał obronności *podmiotów* – na polu militarnym, politycznym, społeczno-kulturowym, ekonomicznym, ekologicznym, zdrowotnym i w takich sferach aktywności, jak prawno-organizacyjna, technogenna lub cybernetyczna.
6. Kultura w odniesieniu do *podmiotów* funkcjonujących w obszarze jej oddziaływania, począwszy od skali personalnej aż po skalę społeczną, stanowi mechanizm, który może wpływać na postawy i zachowanie tychże *podmiotów* w określonych sytuacjach, procesach, czy zdarzeniach niosących z sobą różne wyzwania szanse, ryzyka i zagrożenia.
7. Kultura może służyć także badaczowi problematyki społecznej, jako bardzo użyteczny model teoretyczny, posiadający moc eksplanacyjną, przydatną między innymi w dyscyplinie *nauk o bezpieczeństwie*.

Zwrot kulturowy w badaniach problemów bezpieczeństwa.

Zwrot kulturowy upowszechniła praca stanowiąca zbiór esejów amerykańskiego socjologa Fredrica Jamesona *The Cultural Turn*⁵⁰. Postmodernizm wskazał na *kulturę* jako główną ideę dyskursów dotyczących *kwestii społecznych*. Jeśli *kultura* to „całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości gromadzony, utrwalany i wzbogacany w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie (...)”⁵¹, a jej składowymi są takie czynniki redukujące zagrożenia, jakimi są *principia* społecznego współżycia, wzory kulturowe i założenia moralne właściwych dla określonej *zbiorowości społecznej* zachowań, to w konsekwencji, wpływa ona na powstawanie *faktów społecznych* oraz *artefaktów* należących do tego subobszaru *kultury*, którym jest *kultura bezpieczeństwa*.

Z czasem ten kierunek badań naukowych uzyskiwał coraz to większe znaczenie opisowe, poznawcze i wartościujące oraz praktyczne i prognostyczne, a co za tym idzie – również i autonomię. Dziś inspirują go między innymi tak istotne nurty myśli człowieka, jak np. *realizm* czy *idealizm*, dzięki transdyscyplinarnemu *konstruktywistycznemu przełomowi* jaki nastąpił w latach 80. ubiegłego stulecia.

⁵⁰ F. Jameson, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983–1998*, Verso Books Publ., London – New York 1998; Idem: F. Jameson, *Globalization and Political Strategy*, „New Left Review” 2000, nr 4; Idem: F. Jameson, *Postmodernism and Cultural Theories. Lectures in China* (*Hoxiandaizhuyi he Wenhualilun*), Shanxi Teacher’s University, Xi’an 1987; Idem: F. Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham 1991; Por. G. Steinmetz, *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, Ithaca, Cornell University Press, New York 1999; M. Jacobs, L. Spillman, *Cultural sociology at the crossroads of the discipline*, „Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts” 2005, nr 33, s. 1–14; V.E. Bonnell, L. Hunt, *Beyond the Cultural Turn*, University of California Press, Berkeley 1999.

⁵¹ Hasło „Kultura”, *Mała Encyklopedia PWN*, Warszawa 1996, s. 445.

W *badaniach bezpieczeństwa*, inspirujących dziś również wielu badaczy zajmujących się *naukami o bezpieczeństwie*, można stosować do badań *podmiotów bezpieczeństwa* każdej skali, nie ograniczając się tylko do państwowocentrycznej perspektywy naukowo-badawczej. Sekuritologiczna eksploracja naukowa przebiega tu już począwszy od skali *indywidualnych podmiotów bezpieczeństwa*, poprzez wymiar podmiotów grupowych, aż po skalę społeczeństw-narodów i ich państw oraz ponadnarodowych kręgów kulturowych, które chociaż dziś trudno byłoby nazwać *aktywnymi podmiotami* bezpieczeństwa, to mają one jednak szanse nimi się stawać, jeśli zaistnieje taka potrzeba, chociażby w dobie kryzysu emigracyjnego. Przypomnijmy raz jeszcze – zwięzła definicja pojęcia *kultura bezpieczeństwa*, którą proponuje Juliusz Piwowarski, została sformułowana następująco:

Kultura bezpieczeństwa to ogół materialnych i pozamaterialnych elementów utrwalonego dorobku człowieka, służących kultywowaniu, odzyskiwaniu (gdy utracono) i podnoszeniu (gdy potrzeba) poziomu bezpieczeństwa określonych podmiotów. Można analizować ją w wymiarach: indywidualnym – mentalno-duchowym, społecznym (psychologiczno-organizacyjno-prawnym) i fizycznym (materialnym)⁵².

Rozbudowaną, tak zwaną „spektralną” wersję definicji *kultury bezpieczeństwa*, ukazującą ważność, jaką dla przedmiotowej problematyki przedstawia poziom świadomości *podmiotu bezpieczeństwa*⁵³, przytoczono poniżej.

⁵² J. Piwowarski, *Trzy filary kultury bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 21–33; Por. Tegoż, *Transdyscyplinarna istota kultury...*, op. cit.

⁵³ Zob. A. Zduniak, N. Majchrzak, *Świadomość emocjonalna jako dystraktor w procesach badawczych bezpieczeństwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. 3, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2012.

Jest to efekt polsko-ukraińskiej współpracy i wynik wymiany poglądów naukowych, mającej miejsce w *Cracow Research Institute for Security and Defence Skills „APEIRON”*. Autorami poniższej definicji są Juliusz Piwowarski oraz Wasyl Zaplatyński.

Kultura bezpieczeństwa⁵⁴ to ogół utrwalonego, niematerialnego oraz materialnego dorobku człowieka służącego mu militarnie i pozamilitarnie – czyli szeroko rozumianej autonomicznej obronności określonych indywidualnych oraz grupowych podmiotów. Fenomen ten jest trychotomią, skomponowaną przez trzy wymiary odnoszące się do jego trzech strumieni energii:

- strumień mentalno-duchowy, (wymiar indywidualny),
- strumień organizacyjno-prawny (wymiar społeczny: prawny, -psychologiczny oraz organizacyjny),
- strumień fizyczny (wymiar materialny).

Kultura bezpieczeństwa jest pomocna człowiekowi przy osiągnięciu i realizacji poniższych celów i potrzeb:

1. Skuteczna kontrola nad pojawiającymi się zagrożeniami, zmierzająca do uzyskania stanu o satysfakcjonująco niskim poziomie zagrożeń.
2. Odzyskiwanie bezpieczeństwa w sytuacji, gdy zostało ono utracone.
3. Optymalizacja (harmonia), dla danego podmiotu, poziomu wielosektorowo pojmowanego bezpieczeństwa.
4. Pobudzanie w społecznej i personalnej skali świadomości człowieka przekonań o potrzebie ciągłego samodoskonalenia i trychotomicznego (mentalny, społeczny, materialny) rozwoju, oraz uaktywniania motywacji,

⁵⁴ J. Piwowarski, *Ochrona VIP-a a czworokąt bushido. Studium japońskiej kultury bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo osób podlegających ustawowo ochronie wobec zagrożeń XXI wieku*, P. Bogdalski, J. Cymerski, K. Jałoszyński (red.), Szczepko 2014, s. 451.

i postaw skutkujących indywidualnymi i zespołowymi działaniami, powodującymi komplementarny rozwój indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa, w tym ich autonomicznej obronności.

Prekursorem badań kultury *bezpieczeństwa i obronności* w Polsce jest Marian Cieślarczyk. Należy przy tym zauważyć, że obronność w tej koncepcji jest pojęciem znacznie wykraczającym poza schematyczne kojarzenie go wyłącznie ze sferą militarną. Obronność w teorii M. Cieślarczyka oznacza równocześnie potencjał o znaczeniu pozamilitarnym. Potencjał ten umożliwia skuteczne przeciwdziałanie i zapobieganie zaistnieniu zagrożeń oraz przeciwstawienie się zagrożeniom z chwilą ich realnego wystąpienia. Definicja kultury bezpieczeństwa autorstwa profesora Mariana Cieślarczyka brzmi następująco:

Kultura bezpieczeństwa i obronności to rodzaj matrycy, określonego wzoru społecznego, który służy nam do tworzenia „podstawowych założeń, wartości, norm, reguł, symboli i przekonań, wpływających na sposób postrzegania wyzwań, szans i (lub) zagrożeń, a także sposób odczuwania bezpieczeństwa i myślenia o nim oraz związany z tym sposób zachowania i działań (współdziałania) podmiotów, w różny sposób przez te podmioty wyuczonych i wyartykułowanych w procesach szeroko rozumianej edukacji, w tym również w naturalnych procesach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz w innych procesach organizacyjnych, a także w procesie umacniania szeroko (nie tylko militarnie) rozumianej obronności, służących w miarę harmonijnemu rozwojowi tych podmiotów i osiągnięciu przez nie najsze-

rzej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem dla siebie, ale i otoczenia”⁵⁵.

Koncepcja Mariana Cieślarczyka pokazuje, iż **kultura bezpieczeństwa i obronności** manifestuje się w trzech następujących wymiarach:

1. Pierwszy wymiar – obejmuje określone idee, wartości i duchowość człowieka.
2. Drugi wymiar – obejmuje oddziaływania społeczne, organizacje i systemy prawa.
3. Trzeci wymiar – obejmuje materialne aspekty egzystencji ludzkiej.

Powyższe składowe Marian Cieślarczyk nazywa „**filarami kultury bezpieczeństwa**”. Badacz ten kolejno określa je jako filar mentalno-duchowy, filar organizacyjno-prawny oraz filar materialny. Składowe tych filarów pomimo swojej specyfiki, również przenikają się. Na przykład wiedza występująca jako składnik pierwszego filaru, jest w znacznym stopniu także elementem wpływu na siłę filaru drugiego, mającego charakter organizacyjno-prawny oraz innowacyjno-techniczny. Koncepcja *kultury bezpieczeństwa* umożliwia w wielu przypadkach ponowne zintegrowanie wyników wielodyscyplinarnych badań dotyczących skomplikowanej problematyki bezpieczeństwa i obronności.

Koncepcja ta zawiera w sobie też emocjonalny i racjonalny ładunek neutralizujący pojmowanie bezpieczeństwa jako zdolności do generowania przeciwko zaistniałym zagrożeniom kontrolowanej, uzasadnionej potrzebami człowieka agresji. Zwracając uwagę na definicję fenomenu *kultury bezpieczeństwa* widzimy, iż wskazuje ona na to, że opisywane zjawisko łączy w sobie przejawy wszystkich aspektów życia

⁵⁵ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności...*, op. cit., s. 210.

społecznego: duchowość, kompetencje społeczne, materialność i ich spójną, holistyczną realizację.

Sprzyja ona bezpieczeństwu rozumianemu zarówno jako **wartość** (*I strumień kultury bezpieczeństwa*), jako pożądaný **stan** (*I, II i III strumień kultury bezpieczeństwa*) oraz jako **proces**, którego celem jest wykorzystanie dziedzictwa pokoleń, od-twarzanego i wciąż na nowo ewoluującego w trzech sferach dotyczących jednostki ludzkiej, zbiorowości społecznej oraz materialnego wymiaru egzystencji ludzkiej – nieprzerwanie dzięki funkcjonowaniu intersubiektywnego zjawiska, które jest *międzypokoleniowym przekazem narodowym*⁵⁶.

Bezpieczeństwo realizowane jest poprzez funkcję obronności, także rozumianej bardzo szeroko – nie tylko widzianej jako kategoria rozważań militarnych. Jak pisze o wynikach swoich badaniach Marian Cieślarczyk – „dziś, ale i w dającej się przewidzieć przyszłości, myślenie o obronności tylko w kategoriach militarnych jest niewystarczające”⁵⁷.

Całkiem podobną myśl zawarła *Emma Rothschild* w swoim artykule, który zatytułowała *Czym jest bezpieczeństwo?*⁵⁸, postulując potrzebę redefinicji terminu *bezpieczeństwo* w procesie zmierzającym do horyzontalnego (przedmioto-

⁵⁶ *Pokolenie* – pojęcie to możemy rozpatrywać ze względu na następujące determinanty tego zjawiska społecznego: a) genealogiczne następstwo dzieci po rodzicach – występuje ono na przykład w zapisach Biblii, czy drzewach genealogicznych, b) paragenealogiczne – rozszerzenie poprzedniego ujęcia na całe społeczeństwa, c) ujęcie „metrykalne” (są to wszelkie grupy rówieśnicze) oraz d) ujęcie *kulturowe*; Por. M. Wallis, *Koncepcje biologiczne w humanistyce*, [w:] *Fragmety filozoficzne*, seria II, Tadeusz Kotarbiński (red.), Warszawa 1959; podobne rozróżnienie w definiowaniu pojęcia *pokolenie* przyjmuje M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, jednak, jej pierwsza typologia ogranicza się do typu rodowo-genealogicznego (relacja rodzice–dzieci) i kulturowo-genealogicznego (relacja nauczyciel–uczeń).

⁵⁷ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności...*, op. cit., s. 11.

⁵⁸ E. Rothschild, *What Is Security?*, „Daedalus” 1995, t. 124, nr 3, s. 53–98.

wego) oraz wertykalnego (podmiotowego) *rozszerzania* jego transdyscyplinarnej koncepcji.

Z kolei kategoria *obronności* jako potencjał rozpatrywany zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i w wymiarze kolektywnym (społecznym i strukturalnym) jest w opinii autora niemalże tożsama z pojęciem *kultury bezpieczeństwa*.

Można mówić o spójnej ale i wielowątkowej, *narodowej kulturze bezpieczeństwa*, pamiętając, że na wysokość jej poziomu wpływ mają przede wszystkim takie elementy, jak wychowanie i nauczanie, tożsamość i siła więzów społecznych oraz podejmowanie wyzwań związanych ze świadomym wysiłkiem mającym za cel samodoskonalenie człowieka.

Na tak rozumianej, właściwie budowanej bazie, możliwe jest udoskonalanie tworzonych przez człowieka organizacji społecznych, działających na rzecz określonej ludzkiej **wspólnoty**. Propozycje w tym duchu przedstawia amerykański badacz społeczny, Amitai Etzioni⁵⁹.

Człowiek, jak zauważa badacz społeczny Amitai Etzioni, właściwie nie istnieje dopóki nie istnieje społecznie; to, czym jest, całkowicie zależy od jego bytu społecznego, zaś jego użytek z tego społecznego bytu jest w sposób niepodważalny związany z tym, kim się on staje. Posiada zdolność do kontrolowania swego bytu wewnętrznego, zaś główna droga do samokontroli prowadzi do połączenia się z innymi, podobnymi do niego indywidualnymi podmiotami bezpieczeństwa, w działaniach społecznych⁶⁰.

Posługiwanie się kategorią *kultura bezpieczeństwa* odnotowuje się wśród sporej liczby badaczy transdyscyplinarnej,

⁵⁹ A. Etzioni, *Spirit Of Community: The Reinvention American Society*, Touchstone, New York 1994.

⁶⁰ A. Etzioni, *Aktywne społeczeństwo*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2012, s. 22.

bardzo pojemnej problematyki, badanej przez przedstawicieli dyscypliny *nauk o bezpieczeństwie* i pokrewnych im innych dyscyplin naukowych. Przykładowo, do takich autorów należy, Nick Pidgeon⁶¹.

Kwestia naukowej przydatności terminu *kultura bezpieczeństwa* dla badań prowadzonych przez sekuritologów, jak podaje Leszek Korzeniowski, potwierdza się „za sprawą Zohara”⁶². W USA Dove Zohar wprowadził do literatury własne pojęcie oraz odpowiadającą mu kategorię – ekwiwalent pojęcia *bezpieczeństwo* – chodzi o *klimat bezpieczeństwa*. Naukowiec z Uniwersytetu w Illinois, kierowany przez Hui Zhanga przebadał sto siedem artykułów, w których zawarto sformułowania *kultura bezpieczeństwa*, albo *klimat bezpieczeństwa*. Efektem analizy było to, że wykazano równoważność zakresów pojęciowych obu terminów⁶³. „Dodać należy, że obydwie pojęcia w zakresie przedmiotu i metod badawczych wpisują się w sekuritologię, rozumianą dziś jako naukę o bezpieczeństwie” – konkluduje Korzeniowski⁶⁴.

⁶¹ N. Pidgeon, *Safety culture and risk management in organizations* (pol. *Kultura bezpieczeństwa i zarządzania ryzykiem w organizacjach*), “The Journal of Cross Cultural Psychology” 1991, nr 22, s. 129–140; J.S. Carroll, *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*, (pol. *Kultura bezpieczeństwa jako ciągły proces*), „Work & Stress” 1998, nr 12, s. 272–284; M.D. Cooper, *Towards a model of safety culture*, (pol. *W kierunku modelu kultury bezpieczeństwa*), „Safety Science” 2000, nr 36, s. 111–136.

⁶² D. Zohar: *Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications*, (pol. *Klimat bezpieczeństwa w organizacji przemysłowej: teoria i konsekwencje zastosowania*), „Journal of Applied Psychology” 1980, nr 65, s. 96–102.

⁶³ H. Zhang, D.A. Wiegmann, T.L. von Thaden, *Safety Culture: a concept in chaos?*, (pol. *Kultura bezpieczeństwa: koncepcja w chaosie?*), Urbana Champaign: University of Illinois, <http://www.humanfactors.uiuc.edu/Reports&Papers/PDFs/humfac02/zhawiegvonshamithf02.pdf>, [dostęp: 25.12. 2008 r.].

⁶⁴ L. Korzeniowski, *Securitologia...*, op. cit., s. 39.

W tym kontekście nawiązywanie np. do problematyki przywództwa pozwala doszukiwać się w nim możliwości sięgania do **zasobów indywidualnych** oraz do **zasobów grupowych** osób tworzących określony zespół (*kolektyw* będący *grupą społeczną*). W zależności od preferowanego stylu przywództwa i kompetencji społecznych zarówno po stronie lidera, jak i po stronie członków grupy, obydwa wymienione wyżej zasoby mogą być uaktywniane, wykorzystywane i wciąż dalej rozwijane na różnym poziomach efektywności. W interpretacji kategorii *kapitału społecznego*, Robert Putnam zwraca uwagę na równoznaczne z nim *sieci społeczne* regulowane poprzez normy i zwyczaje i wiążące jednostkę ludzką ze społeczeństwem, umożliwiając jej prowadzone wspólnie z innymi działania na rzecz dobra wspólnego⁶⁵. Operacjonalizacja *kapitału ludzkiego* w postaci poziomu wykształcenia, doświadczenia zawodowego, stanu zdrowia, *kapitału kulturowego* powiązanego z pozycją społeczną środowiska rodzinnego i dobrostanu psychicznego pozwala na bardziej precyzyjne analizy jak również na podejmowanie badań empirycznych w tym zakresie. W oparciu o pojęcia *kapitału ludzkiego* i *kapitału społecznego* można programować projekty badawcze służące wyjaśnianiu i interpretacji polskiego paradoksu sprowadzanego do nierównomierności rozwoju kapitałów ludzkiego i społecznego, powiązanego z typowym dla Polaków niskim poziomem zaufania w *relacjach społecznych*. W poprawie tej sytuacji jest zapewne ukryta znaczna rezerwa, która z chwilą jej uaktywnienia pozwalałaby na podniesienie w Polsce *narodowej kultury bezpieczeństwa*. Jest to w kontekście zaspakajania potrzeby bezpieczeństwa interesujący problem. Niezaspokojenie można tu kojarzyć z brakiem zaufania wynikającym z niezadawalającego rozbudowania sieci

65 J. Czapiński, *Kapitał...*, op. cit, s. 6.

społecznych, w których działa jednostka ludzka i w oparciu o które mogłaby podejmować działania zorientowane na *dobro wspólne*.

Kwestia dotycząca budowania postaw prowadzących do rozwijania *kapitału społecznego* powinna stanowić istotny element opisu i wyjaśniania zagadnień dotyczących szeroko rozumianego zjawiska *kultury bezpieczeństwa*. Działania takie są istotnie powiązane z wyróżnianą i transdyscyplinarnie wyjaśnianą przez autorów kategorią naukową, jaką stanowi *kultura bezpieczeństwa*. Budowanie *kapitału społecznego* jest uwarunkowane rodzajem i wielkością mocy zasobów zawartych w *strumieniu mentalno-duchowym* kultury bezpieczeństwa danego *podmiotu bezpieczeństwa*, na przykład członków danego *narodu*. Właściwie postępujący proces konstruowania *kapitału społecznego* winien być silnie osadzony w kontekście społeczno-kulturowym, związanym z drugim, *społecznym strumieniem energii kultury bezpieczeństwa*, w obrębie którego jednostki ludzkie wywierają wpływ i wzajemnie podlegają wpływowi społecznemu, w znaczący sposób regulowanemu przez funkcjonowanie zasad wzajemności i kooperacji.

Konkludując dalej, należy zauważyć, stosując ważne dla *nauk o bezpieczeństwie* transdyscyplinarne podejście, że *bezpieczeństwo narodowe* kraju oraz zamieszkującego w nim i gospodarującego tu *społeczeństwa (narodu)*, pozwala rozwijać potęgę i determinuje pozycję państwa. Należy traktować to jako efekt oddziaływania zasobów *kultury bezpieczeństwa narodowego* i jest wypadkową czterech komponentów wpływających na ewolucję *narodowej kultury bezpieczeństwa*:

1. **Zewnętrzne aspekty zagrożeń bezpieczeństwa narodowego**, które mają swe źródło w otoczeniu danego państwa.
2. **Wewnętrzne aspekty zagrożeń bezpieczeństwa narodowego**.

3. **Pozycja państwa** w międzynarodowym (i regionalnym) systemie bezpieczeństwa.
4. **Potęga państwa**; zgodnie z poglądami, które zostały przedstawione przez Johna George'a Stoessingera, *potęga państwa* „jest to zdolność danego państwa do użycia swoich materialnych i niematerialnych zasobów w taki sposób, który wpłynie znacząco na zachowanie innych państw”⁶⁶.

Interesujące koncepcje badania *potęgi państwa* przedstawili Leszek Moczulski oraz John Georg Stoessinger. Moczulski nawiązał do modelu potęgi, który w połowie lat 70. XX wieku skonstruował Ray Steiner Cline⁶⁷. Twierdzi on, że ogólna *potęga państwa* równa się iloczynowi wartości następujących składowych potęgi narodowej: *potencjał materialny* – M, *potencjał duchowy* – D oraz *potencjał intelektualny* – I⁶⁸. G. Stoessinger podzielił wskaźniki potęgi państwa na niematerialne i materialne, w tym psychologiczne i polityczne, oraz gospodarcze. Koncepcja jest bardzo bliska idei Juliusza Piwowarskiego, określonej jako *kultura bezpieczeństwa i mocy*. Posiada ona mocniej eksponowany immanentny aspekt tej idei niż we wcześniejszej polskiej koncepcji, której autorem jest Marian Cieślarczyk – chodzi tu o tzw. *kulturę bezpieczeństwa i obronności*. Głównym powodem prowadzenia badań nad potęgą jest optymalne kierowanie państwem, stanowią-

⁶⁶ J.G. Stoessinger, *The might of nations: World politics in our time*, Random House, New York 1962, s. 27.

⁶⁷ R.S. Cline, *World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press, Boulder 1975; R.S. Cline, *World Power Assessment 1977: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press, Boulder 1977; R.S. Cline, *World Power Trends and U.S. Foreign Policy for the 1980*, Westview Press, Boulder 1980; R.S. Cline, *The Power of Nations in the 1990s: A Strategic Assessment*, University Press Of America, Lanham 1995.

⁶⁸ L. Moczulski, *Geopolityka – potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 1999, s. 402–403.

cym duży *podmiot bezpieczeństwa* egzystujący w dynamicznym otoczeniu międzynarodowym, nastawiony na osiąganie trzech celów każdego kraju jako *podmiotu bezpieczeństwa narodowego*. Przez tysiąclecia, tymi celami pozostają bezpieczeństwo, rozwój i *chwała*⁶⁹, te zaś nie mogą obywać się bez pozytywnej roli spójności narodowej i więzi narodowej tworzonych dzięki rozwojowi *narodu* przy udziale określonego wpływu społecznego, funkcjonującego w oparciu o bazę jaką tworzy *kultura bezpieczeństwa narodowego*.

PODSUMOWANIE – ROZDZIAŁ 3

1. Trzy strumienie energii, jakie niesie w sobie *kultura bezpieczeństwa* należy kojarzyć z genezą tej idei. Jej autor to antropolog kulturowy Alfred Louis Kroeber. Składowe elementy kultury w koncepcji autorskiej A.L. Kroebera, stanowią kolejno *rzeczywistość materialna*, *kultura społeczna* oraz *kultura etyczna* i związany z tym strumieniem energii, jaką niesie z sobą *kultura system wartości*.
2. Współczesne *nauki społeczne* postawiły zjawisko *kultury* na piedestale. Wpływa ona decydująco, często niepostrzeżenie, na badane przez człowieka tego rodzaju *fakty społeczne* i *artefakty*, które podzielone na ustalone strumienie, określają uruchamiane przez *narody* systemy przeciwdziałania zagrożeniom, płynącym od naszych przyjaciół, od zagrożeń politycznych i militarnych, aż po zagrożenia dla narodowej tożsamości. Strumienie te i ich potencjały będące utrwalonym dorobkiem *społeczeństwa*, łącznie tworzą *narodową kulturę bezpieczeństwa*. Według wielu badaczy bezpieczeństwa, problematyka tego społecznego zjawiska, we wszystkich skalach zagrożeń, od skali perso-

⁶⁹ M. Sułek, *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*, ASPRA-JR, Warszawa 2004, s. 115.

nalnej przez narodową, międzynarodową aż po globalną, jest zawsze uwikłana w zjawisko kultury.

3. **Kultura bezpieczeństwa**⁷⁰ jest to ogół utrwalonego, niematerialnego oraz materialnego dorobku człowieka służącego mu militarnie i pozamilitarnie dla szeroko rozumianej autonomicznej obronności indywidualnych i grupowych podmiotów. Fenomen ten jest trychotomią, komponowaną przez trzy strumienie jego energii:

- strumień mentalno-duchowy (wymiar indywidualny),
- strumień organizacyjno-prawny (wymiar społeczny, w tym prawny, psychologiczny i organizacyjny),
- strumień fizyczny (wymiar materialny).

Kultura bezpieczeństwa jest pomocna człowiekowi przy osiągnięciu i realizacji poniższych celów i potrzeb:

- a) skuteczna kontrola nad pojawiającymi się zagrożeniami, zmierzająca do uzyskania stanu o satysfakcjonująco niskim poziomie zagrożeń.
 - b) odzyskiwanie *bezpieczeństwa* w sytuacji, gdy zostało ono utracone.
 - c) optymalizacja (harmonia), dla danego podmiotu, poziomu wielosektorowo pojmowanego bezpieczeństwa.
 - d) pobudzanie w społecznej i personalnej skali świadomości człowieka przekonań o potrzebie ciągłego samodoskonalenia i trychotomicznego (mentalny, społeczny, materialny) rozwoju i uaktywniania motywacji oraz postaw skutkujących indywidualnymi i zespołowymi działaniami, powodującymi komplementarny rozwój indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa, w tym ich autonomicznej obronności.
4. Warto przywołać wyżej interpretację, wskazującą operacjonalizację pojęć *kapitału ludzkiego* i *kapitału społecznego*

⁷⁰ J. Piwowski, *Ochrona VIP-a a czworokąt bushido...*, op. cit., s. 451.

ułatwiająca precyzyjne wypowiedanie się w kwestiach powiązanych z nimi obydwoma. *Kapitał ludzki* jest zwykle bezpośrednio powiązany z właściwościami, charakterystyką oraz sprawnościami jednostki ludzkiej. Z kolei *kapitał społeczny* jest zjawiskiem kulturowym stanowiącym zasób wspólnoty czy narodu – nie zbiorem stanowiących ją jednostek ludzkich⁷¹. Stąd też widoczne stają się zarysowane już wcześniej te idee w problematyce *kultury bezpieczeństwa*, które wskazują na jej zasadnicze sfery w postaci energii trzech strumieni – mentalno-duchowego, prawno-organizacyjnego oraz materialnego. Jasne jest również to, że dla problematyki *kultury bezpieczeństwa* z jej dominującym wymiarem w postaci *kultury bezpieczeństwa narodowego*, kwestie wiążące się z indywidualnymi i ze społecznymi uwarunkowaniami działania jednostki ludzkiej odgrywają zasadniczą rolę.

BIBLIOGRAFIA – ROZDZIAŁ 3

1. Ambroży T., *Trening holistyczny metodą kompleksowej uprawy ciała*, European Association for Security, Kraków 2004.
2. Ambroży T., Piwowarski J., Badeński A., *Polski związek Judo a bezpieczeństwo: sprawność, skuteczność, organizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2013.
3. Ambroży T., Snopkowski P., Mucha D., Tota Ł., *Obserwacja i analiza walki sportowej w boksie*, „Security, Economy & Law” 2015, nr 4, s. 58–71.
4. Berger P., Luckmann T., *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Publishing, New York 1966.
5. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.

⁷¹J. Czapiński, *Kapitał...*, op. cit., s. 5.

6. Bonnell V.E., Hunt L., *Beyond the Cultural Turn*, University of California Press, Berkeley 1999.
7. Buber M., *The knowledge of man: A philosophy of the interhuman*, Harper, New York 1966.
8. Carroll J.S., *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*, "Work & Stress" 1998, nr 12.
9. Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2012.
10. Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010.
11. Cline R.S., *The Power of Nations in the 1990s: A Strategic Assessment*, University Press Of America, Lanham 1995.
12. Cline R.S., *World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press, Boulder 1975.
13. Cline R.S., *World Power Assessment 1977: A Calculus of Strategic Drift*, Westview Press, Boulder 1977.
14. Cline R.S., *World Power Trends and U.S. Foreign Policy for the 1980*, Westview Press, Boulder 1980.
15. Cooper M.D., *Towards a model of safety culture*, "Safety Science", 2000, No 36.
16. Czajkowski W., *Interpersonal Framework of Establishing Contact in Psychotherapy*, [w:] Kliś M., Kossewska J., Czajkowski W., *Studies on Communication and Stress*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków 2006.
17. Czajkowski W., *Psychologiczne mechanizmy działania w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa*, Cracow Research Institute for Security and Defence APEIRON, Katowice 2014, s. 4.
18. Czajkowski, W., *Poczucie bezpieczeństwa w relacji społecznej*, [w:] *Realizacja zadań bezpieczeństwa. Jakość, prakseologia, praworządność*, J. Piwowarski, A. Czop, J. Kaleta

- (red.), Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie, Kraków 2014, s. 7–24.
19. Czapiński J., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a dobrobyt materialny: polski paradoks*, „Zarządzanie Publiczne”, 2008, nr 4.
 20. *Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności*, E. Aranowska, M. Goszczyńska (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
 21. Dobrowolski K., *Studia z pogranicza historii i socjologii*, Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
 22. Domański S.R., *Kapitał ludzki. Stan i perspektywy*, [w:] *Raport Rady Strategii Społeczno-Gospodarczej*, przy Radzie Ministrów, Warszawa 1998, nr 27.
 23. Etzioni A., *Aktywne społeczeństwo*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2012.
 24. Etzioni A., *Spirit Of Community: The Reinvention American Society*, Touchstone, New York 1994.
 25. Friedman M.S., *Carl Rogers and Martin Buber: self-actualization and dialogue*, „Person-Centered Review”, 1987, nr 4, s. 409–436.
 26. Golka M., *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, PWN, Warszawa 1980, s. 40.
 27. Hrynicki W.M., *Potrzeba działań na rzecz bezpieczeństwa kulturowego w aspekcie jego współczesnych zagrożeń*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, 2015, nr 20, s. 219–237.
 28. Inglis F., *Kultura, Sic!*, Warszawa 2007.
 29. Jacobs M., Spillman L., *Cultural sociology at the crossroads of the discipline*, „Poetics. Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts”, 2005, nr 33.
 30. Jameson F., *Globalization and Political Strategy*, „New Left Review”, 2000, nr 4 July–August.

31. Jameson F., *Postmodernism and Cultural Theories. Lectures in China (Houxiandaizhuyi he Wenhualilun)*, Shanxi Teacher's University, Xi'an 1987.
32. Jameson F., *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham 1991.
33. Jameson F., *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983–1998*, Verso Books Publ., London – New York 1998.
34. Jarmoszko S., *Nowe wzory kultury bezpieczeństwa a procesy deterioracji więzi społecznej*, [w:] *Jedność i różnorodność. Kultura vs. kultury*, Reklajtis E., Wiśniewski R., Zdanowski J. (red.), Aspra-JR, Warszawa 2010.
35. Jarmoszko S., *O kulturze bezpieczeństwa z perspektywy antropologicznej*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016.
36. Katz D., Kahn R.L., *Społeczna psychologia organizacji*, Biblioteka Psychologii Współczesnej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
37. Krąpiec M.A., *Dobro wspólne*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 2, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2001, s. 628.
38. Kroeber A.L., *Configurations of Culture Growth*, University of California Press, Berkeley 1944.
39. Kroeber A.L., *The Nature of Culture*, University of Chicago Press, Chicago 1952.
40. Krucina J., *Dobro wspólne*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1985, s. 1379.
41. *Mała Encyklopedia PWN*, Warszawa 1996.
42. Malinowski B., *Naukowa teoria kultury*, [w:] *Szkice z teorii kultury*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958.

43. Moczulski L., *Geopolityka – potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 1999.
44. Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2015.
45. Ochmann J., *Religioznawcze aspekty filozofii bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, 2016, nr 21, s. 147–178.
46. Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne”, 1963, nr 2.
47. Penc J., *Leksykon biznesu*, Placet, Warszawa 1997, s. 186.
48. Pidgeon N., *Safety culture and risk management in organizations*, “The Journal of Cross Cultural Psychology”, 1991, nr 22.
49. Piwowarski J., *Ethos rycerski. Przyczynek do budowy kultury bezpieczeństwa policji*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.
50. Piwowarski, J., *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, motywacje, realizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012.
51. Piwowarski J., *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.
52. Piwowarski J., *Ochrona VIP-a a czworokąt bushido. Studium japońskiej kultury bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo osób podlegających ustawowo ochronie wobec zagrożeń XXI wieku*, Bogdalski P., Cymerski J., Jałoszyński K. (red.), Szczytno 2014.
53. Piwowarski J., *Security Culture and Self-Improvement. From the Ancient Kshatriya to Modern Samurai*, EEDA, Podhajska 2015.

54. Piwowarski J., *Transdyscyplinarna istota kultury bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2016.
55. Piwowarski J., *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2015, nr 19, s. 21–33.
56. Piwowarski J., Pajorski P., *Ochrona obiektów. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.
57. Piwowarski J., Pajorski P., *Terroryzm lewacki. Wybrane zagadnienia*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2013.
58. Piwowarski J., Ratusiński T., *Myślenie matematyczne a eryfikacja błędnej intuicji w kontekście bezpieczeństwa. Studium przypadku*, „Security, Economy & Law”, Kraków 2016, nr 1.
59. Piwowarski J., Zachuta A., *Pojęcie bezpieczeństwa w naukach społeczno-prawnych*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2013.
60. Pokruszyński W., Piwowarski J., *Teoria bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014.
61. Robbins S.P., *Zasady zachowania w organizacji*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, 2001.
62. Rotschild E., *What Is Security?*, „Daedalus” 1995, t. 124, nr 3, s. 53–98.
63. Schütz A., *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die Verstehende Soziologie*, Springer-Verlag, Wien 1960.
64. Scruton R., *Gentle Regrets: Thoughts from a Life*, Continuum International Publishing Group, London & New York 2005.

65. Scruton R., *Kultura jest ważna. Wiara i uczucie w osaczonym świecie*, Zysk i Ska, Poznań 2010.
66. Scruton R., *Modern Culture, Continuum International Publishing Group*, London-New York, 2013.
67. Steinmetz G., *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, Ithaca, Cornell University Press, New York 1999.
68. Stoessinger J.G., *The might of nations: World politics in our time*, Random House, New York 1962.
69. Sułek M., *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*, ASPRA-JR, Warszawa 2004.
70. Szczebłowska D., Grys I., Sokołowski M., *Zdrowy tryb życia jako element kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2014, nr 6, s. 474-479.
71. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
72. Trzciński Ł., *Mit wolności w cyberkulturze*, Nomos, Kraków 2013.
73. Tylor E. B., *Primitive Culture*, t. 1-2, John Murray, London 1871.
74. Wallis M., *Koncepcje biologiczne w humanistyce*, [w:] „Fragmenty filozoficzne”, seria II, Tadeusz Kotarbiński (red.), Warszawa 1959.
75. Wąs-Gubała J., *Textile and fibre damage*, [w:] *Encyclopedia of Forensic Sciences*, J.A. Siegel, P.J. Saukko (red.), Academic Press, Waltham 2013.
76. Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
77. Zduniak A., Majchrzak N., *Świadomość emocjonalna jako dystraktor w procesach badawczych bezpieczeństwa*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. 3, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2012.

78. Zohar D., *Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications*, "Journal of Applied Psychology", 1980, nr 65.
79. Żegnałek K., *Dydaktyka edukacji obronnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

Netografia

80. P. Bourdieu, *The Forms of capital*, <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm> [dostęp: 15.08.2012 r.].
81. Zhang H., Wiegmann D. A., von Thaden T. L., *Safety Culture: a concept in chaos?*, Urbana Champaign: University of Illinois, <http://www.humanfactors.uiuc.edu/Reports&PapersPDFs/humfac02/zhawiegvonshamithf02.pdf>, [dostęp: 25.12.2008 r.].

ROZDZIAŁ 4

Grupy dyspozycyjne społeczeństwa. Pomiędzy naukami o bezpieczeństwie, a socjologią

4.1. GRUPY SPOŁECZNE

W grupie różnej. *Kultura bezpieczeństwa* nie ma możliwości zmanifestować się (zaistnieć), rozwijać się, ani prawidłowo funkcjonować bez udziału czynnika ludzkiego. Na bezpieczeństwo mają wpływ strumienie świadomości jednostek i strumienie świadomości społecznej grup ludzkich oraz tworzonych przez te grupy organizacji, uzupełnione materialnym uposażeniem człowieka. Dlatego to od ludzi zależy jaka jest wysokość osiągniętego poziomu *kultury bezpieczeństwa* dla określonego miejsca, środowiska społecznego i w określonym czasie. „Każdy kulturowo wyodrębniony obszar rzeczywistości społecznej wydaje się specyficzny, a zarazem wydzielony od innych jej obszarów

wyraźnie immanentnymi właściwościami”, twierdzi autor socjologicznej teorii grup dyspozycyjnych Jan Maciejewski, dodając, iż „cechy te stanowią dla poszczególnych jej tworów swoiste znaki rozpoznawcze (...)”¹.

Bezpieczeństwo to przede wszystkim proces rozwoju *podmiotów bezpieczeństwa*, a jednocześnie jest ono także bardzo skomplikowanym konstruktem społecznym. Konstrukct ten agregowany jest w zadaniach realizowanych przez człowieka za pomocą dostępnych sposobów, środków oraz skutecznych metod, a przy tym zgodnych z obowiązującymi regułami prawa zarówno naturalnego – *ius naturale* jak i prawa stanowionego – *ius positivum*.

Polski socjolog Jan Maciejewski zwraca uwagę na to, by prowadząc naukowe badania problematyki dotyczącej zagadnień dyscypliny *nauki o bezpieczeństwie*, pamiętać, stosując socjologiczny punkt widzenia o naukowych faktach dotyczących grup społecznych.

„Substantywnymi składowymi systemów społecznych pozostają grupy. Postrzegamy je jako [społeczne] twory celowe i aktywne, niemalże wszechobecne oraz organizacyjne niezbędne do dalszego tworzenia większych struktur [społecznych] (...)”².

Często spotykany jest podział dziedzin socjologii, który dokonany jest ze względu na skalę zjawisk społecznych. W typologii tej wyróżnia się takie jej sekcje jak:

- makrosocjologia – jest to socjologia dużych zbiorowości ludzkich i wielkich struktur społecznych; bada ona zjawiska społeczne o dużej skali, które dotyczą na przykład wymiaru państw, ras, wymiarów warstw albo całych klas

¹ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 13.

² Ibidem.

społecznych oraz zjawisk społecznych o skali ponadpaństwowej i globalnej,

- **mikrosocjologia** – to socjologia, która dotyczy małych struktur społecznych, bada ona zjawiska małej społecznej skali zjawisk społecznych, dotyczące na przykład skali interakcji międzyludzkich lub małych grup społecznych.

Niezależnie od ogólnego opisu zjawiska bezpieczeństwa, które w opinii autora, Janusz Świniarski bardzo celnie określa jako „ekwiwalent szczęścia”³, od zarania dziejów wyłaniały się w rozmaitych społeczeństwach (początkowy w naturalny, całkowicie samorzutny sposób) grupy ludzi wyjątkowych, którzy bardziej niż większość z osób należących do określonej społeczności byli predysponowani do podjęcia trudnych wyzwań związanych z odpieraniem zagrożeń.

Szczególny rodzaj grupy społecznej: grupa dyspozycyjna. Zespołowi takiemu, złożonemu z osób, które podjęły służbę polegającą, w szerokim tego słowa znaczeniu, na pełnieniu względem społeczeństwa obowiązków obronnych, przypisano socjologiczny, dziś już szeroko rozpowszechniony termin grupa dyspozycyjna. Autor poniżej podaje swoją definicję pojęcia.

DEFINICJA

Grupa dyspozycyjna to zespół ludzi (organizacja), w którym przeważają więzi formalne (służbowe) nad personalnymi, byt o zinstytucjonalizowanym charakterze oraz zhierarchizowanej strukturze wewnętrznej (środowisko społeczne z własnym systemem uwarstwienia); tego typu zespół ludzi jest również konstruktem społecznym opartym na własnych normach

³ J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, ULMAK, Warszawa-Pruszków 1997, s. 106, także s. 65, 66.

i tradycji zawodowej, zespołem ludzi służącym w sytuacji zagrożenia celowemu działaniu, wyposażonym przez dysponenta (państwo) w szczególne uprawnienia celem skutecznego podejmowania tych działań.

Grupa dyspozycyjna funkcjonuje na podstawach prawa i w granicach jakie określają reguły prawa, a jej wewnętrzne zasady organizacyjne określają regulaminy i kodeks etyczny tej służby⁴. Najważniejszym elementem grupy dyspozycyjnej jest czynnik ludzki i jego sumaryczny potencjał łączący w sobie *kapitał ludzki*⁵ (suma wiedzy, umiejętności, doświadczeń oraz stanu zdrowia) i *kapitał społeczny*⁶ (obejmujący system wartości, relacje, komunikacja, stosunek do władzy). Potem dopiero można mówić o takich elementach funkcjonowania grupy dyspozycyjnej jak uprawnienia specjalne, niezbędne środki techniczne (pojazdy, środki łączności, sprzęt specjalistyczny itp.) oraz uzbrojenie, środki finansowe itd. Najważniejsze cechy członków grupy dyspozycyjnej to:

- 1) ciągła gotowość i wysoka motywacja do urzeczywistnienia idei służby poprzez równie wysoką dyspozycyjność na wszystkich możliwych polach percepcji,

⁴ Por. I. Kurasz, *Grupy dyspozycyjne w strukturze społecznej. Próba analizy socjologicznej*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, T. Kołodziejczyk, D. Kozerawski i J. Maciejewski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008 r.

⁵ *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*, B. Koźuch (red.), Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000; P. Urbanik, *Mikroekonomia* cz.1, [w:] *Podstawy ekonomii*, Poznań 1996, s. 8.

⁶ J.S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Belknap: Harvard University Press, Cambridge, London 1990; D. Halpern, *Social capital*, Polity Press, Cambridge, United Kingdom 2005; L. Nan, *Social capital: A theory of social structure and action*, Cambridge University Press, Cambridge 2003; S. Baron, J. Field, T. Schuller, *Social capital: critical perspectives*, Routledge, New York 2008.

- 2) podporządkowanie decyzjom i poleceniom przełożonych oraz pisanemu, a także niepisanemu kodeksowi etycznemu grupy,
- 3) prawość i praworządność,
- 4) wysoka samodyscyplina i świadomość pełnienia autentycznie doniosłej misji na rzecz społeczeństwa,
- 5) predyspozycje do radzenia sobie ze stresem i udzielania w tym zakresie znacznego wsparcia innym osobom
- 6) znaczne osobiste zaangażowanie związane z samodoskonaleniem w zakresie swoich profesjonalnych i etycznych kompetencji.

Bardzo ciekawe i pouczające spostrzeżenie, które dotyczy świata ożywionej natury zostało poczynione przez Konrada Lorenza⁷. Otóż, można łatwo zauważyć, że ludzie nie są przez naturę zbyt hojnie wyposażeni w biologiczne uzbrojenie, tak jak dzieje się to z wieloma innymi stworzeniami (ostre szpony, wielkie kły, etc.), a jednak mimo tego potrafią oni sprawić, że nie pozostają istotami bezbronnymi.

Człowiek bowiem potrafił się zaangażować w na tyle sprawnie organizowaną współpracę w grupach społecznych, że pozwalała mu ona przetrwać nawet skrajnie trudne dlań sytuacje. Kolektyw pozwalał bowiem zawsze na wytworzenie znacznego (czyli znacznie większego aniżeli można osiągnąć pojedynczo) potencjału, związanego z szeroko pojmowaną obronnością (zdolnością do walki o charakterze militarnym, a także i pozamilitarnym). Dzięki temu człowiek mógł zwycięsko przeciwstawić się poważnym i licznym zagrożeniom, które pochodzą zarówno z otaczającego go świata społecznego, świata natury i świata techniki, jak również ze skomplikowanego fizycznie oraz duchowo ludzkiego wnętrza.

⁷ K. Lorenz, *Evolution and the Modification of Behavior*, University of Chicago Press, Chicago 1965.

Świadomość społeczna. Rzeczywistość społeczna będąca przestrzenią manifestowania się konstruktów społecznego, którym jest fenomen bezpieczeństwa, mieści w sobie „wszelkie uzewnętrznione i masowe wytwory współżycia oraz wzajemnego oddziaływania na siebie ludzi”⁸ układa się z czasem w formę wzorów kulturowych będących częściami świadomości społecznej. Świadomość społeczna jest z kolei istotnym elementem ludzkiego potencjału określane go jako *kapitał społeczny*⁹ Kapitał społeczny zawiera w sobie wartości i treści przekazywane przez jedno pokolenie – pokoleniom kolejnym. W taki sposób rozbudowywany jest fundament *kultury*, zawierający w sobie segment *kultury bezpieczeństwa*, stanowiący (auto)katalityczny czynnik, który jest niezbędny dla dalszego przetrwania i dla rozwoju każdej społeczności.

DEFINICJA

Świadomość społeczna jest to dla większości jednostek ludzkich grupy społecznej czy społeczeństwa zbiór wspólnych wyobrażeń, symboli, pojęć oraz poglądów.

Dobrze rozwinięta świadomość społeczna, stanowi zatem istotny element kultury bezpieczeństwa jednostki, grup społecznych oraz narodu. Świadomość społeczna jest zestawem określonych idei oraz przekonań. Są one kompatybilnymi (spójnymi), a jednocześnie ogólnie przyjmowanymi i akceptowanymi przez określoną społeczność (grupę) ideami i prze-

⁸ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań statystycznych*, „Śląsk” 2005, s. 22.

⁹ *Kapitał społeczny* – zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków, wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu – lub inaczej mówiąc – z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci [potencjału] posiadanego przez kolektyw [za:] P. Bourdieu, *The Forms of capital*, [w:] J.G. Richardson’s, *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education*, s. 241–258.

konaniami, które stanowią podstawę do utworzenia w danym środowisku społecznym wzorców (i norm) internalizowanych przez członków tej społeczności, akceptowanych i egzekwowanych w sposób naturalny wskutek sygnalizowanych we wzajemnych kontaktach oczekiwaniach społecznych.

4.2 SPOŁECZEŃSTWO. RÓŻNE UJĘCIA BADAWCZE

Zbiorowość społeczna. Omawiając podstawy socjologii *grup społecznych* nie sposób pominąć podstawowego w tym wypadku pojęcia, jakim jest *zbiorowość*.

Definicja

Zbiorowość społeczna, jest kolektywnym nośnikiem określonej kultury, w tym także wytworów własnej kultury bezpieczeństwa.

Jak to ujmuje Piotr Sztompka – w znaczeniu potocznym – „*zbiorowość* ludzi w ramach pewnego państwa”¹⁰, natomiast w nieco odmiennej perspektywie – „*zbiorowość* ludzi, wielość konkretnych osób”¹¹.

Filozofia organizmu (organicyzm). Istnieją począwszy od czasów Konfucjusza (551–479 p.n.e.) i Arystotelesa (384–322 p.n.e.) poważne naukowe koncepcje, które traktują społeczeństwo jako żywy organizm funkcjonujący analogicznie do organizmu istoty ludzkiej. Twórcy socjologii August Comte (1798–1857) i Herbert Spencer (1820–1903) byli przedstawicielami opowiadającymi się za organizmem¹²,

¹⁰ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002, s. 29–30.

¹¹ Ibidem.

¹² *Organicyzm* – 1) pogląd filozoficzny, według którego cała natura lub jej dziedziny tworzą odrębne struktury organiczne, funkcjonujące celowo

jako koncepcją pozwalającą najwłaściwiej zinterpretować rzeczywistość społeczną. Podobnie sądził Oswald Spengler (1880–1936), którego można uznać za europejskiego prekursora *kultury bezpieczeństwa*.

Autor książki *Zmierzch Zachodu*, będącej formą uzasadnionej przestrogi¹³, był przekonany, że „kultury są organizmami”¹⁴. Miało to oznaczać, że traktowanie kręgów kulturowych z ich społecznościami jako „mechaniczne” zbiory elementów było wykluczone, lecz należało je uznać za wewnętrznie zintegrowane całości.

Identycznie przedstawiał wizję społeczeństwa socjolog Talcott Parsons (1902–1979), który przejawiał „niezachwiane metafizyczne przeświadczenie, że świat jest pewną całością. Jedność jest dla koncepcji naukowych T. Parsonsa najistotniejszą cechą charakterystyczną świata”¹⁵.

Przegląd koncepcji pojęcia *społeczeństwo* od ujęcia systemowego po kulturowe. Istnieją również dalsze możliwości konstruowania perspektywy poznawczej oraz sposobów podejścia do naukowego badania fenomenu ludzkich zbiorowości, z których składają się społeczeństwa. Omówione powyżej sposoby naukowego ujęcia fenomenu społeczeństwo, mogą poprzez analogię być zastosowane również do opisu funkcjonowania

i rozwijające się na wzór żywego organizmu; 2) kierunek w socjologii XIX i początku XX w. głoszący, że społeczeństwo jest częścią przyrody i dlatego jego struktury i funkcje są podobne lub tożsame z organizmami biologicznymi wyższego rzędu; *Słownik języka polskiego*, PWN, <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2569948>, [dostęp: 10.10.2013 r.].

¹³ O. Spengler, *Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii historii uniwersalnej*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2001.

¹⁴ Ibidem, s. 182–183.

¹⁵ A.W. Gouldner, *La Crisis de la sociologia*, Bologna 1972; A.W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, Basic Books, New York 1970.

mniejszych społeczności. Każda z tych perspektyw pozwala na badanie innego rodzaju procesów jakie bezustannie zachodzą w zbiorowościach ludzkich. W sumie można wyodrębnić siedem takich możliwości:

1. Społeczeństwo traktowane jako **zbiór grup**. Filozoficzne ujęcie społeczeństwa jako organiczna całość zastąpiono obrazem społeczeństwa rozumianego jako ludzka zbiorowość złożona z jednostek tworzących określone grupy społeczne. Dla społeczeństwa i podobnie dla grupy społecznej istotne są pewne mentalne (duchowe) oraz materialne (fizyczne) wyróżniki. Mamy w tym ujęciu zatem do czynienia ze znacznym zbiorem jednostek, które mogą (i najczęściej tak czynią) wiązać się w grupy, będące między innymi wspólnotami dążeń systemów wartości, posiadającymi określone atrybuty wyróżniające grupy i integrujące ich członków¹⁶.
2. Społeczeństwo w perspektywie **demograficznej**, które będzie w tym wypadku przez badacza utożsamiane z pojęciem **populacja**.
3. Społeczeństwo traktowane jako **system** – zbiorowość ludzka jest w tym przypadku przedstawiona jako określony układ pozycji (statusów) i przypisanych do nich ról społecznych. Jak pisze Znaniecki „grupa społeczna (...) jest syntezą ról społecznych jej członków”¹⁷. Znaniecki powołując się na socjologiczne autorytety, twierdzi że: „członek grupy to według określeń Roberta Parka czy Ernesta Burgessa, swoisty rodzaj osoby, która wykonuje swoisty rodzaj roli społecznej (...) Podobnie jak w roli teatralnej, w roli społecznej zawiera się ciągłe wzajemne oddziaływanie pomiędzy wykonawcą roli a innymi osobami. Analiza

¹⁶ F. Znaniecki, *Social Groups as Products of participating individuals*, „American Journal of Sociology” 1939, nr 1, s. 799–811.

¹⁷ Ibidem.

roli społecznej wykazuje (...), że są to systemy wartości i czynności ukształtowane według pewnego wzoru (schematu)¹⁸. Dodajmy, że E. Burgess i R. Park to zasłużeni profesorowie socjologii, którzy są między innymi autorami dzieła określanego jako „Biblia socjologii”¹⁹, zajmowali się mającą również coraz większe znaczenie dla kultury bezpieczeństwa socjologią miasta²⁰. Wracając do grup społecznych Józef Chałasiński twierdzi, że „dobrą instytucją grupy społecznej jako [transparentny przykład] systemu ról społecznych jest armia jako grupa żołnierzy”²¹.

4. Społeczeństwo rozumiane jako **struktura**, ukazane jest jako **sieć powiązań**. Jest to obecnie bardzo popularne podejście, niezwykle przydatne w badaniach kultury bezpieczeństwa, obejmujące wzajemność, odpowiedzialność, zaufanie oraz demokrację, które mają istotne znaczenie dla *rozwoju społecznego*. „Na poziomie lokalnym uczestnikami sieci mogą być jednostki, na poziomie narodowym są to organizacje lub jednostki reprezentujące organizacje. Na poziomie globalnym są to państwa i organizacje pozarządowe”²². Sieci przyczyniają się do zwiększania mobilności przepływów informacji oraz udrażniają implementację decyzji, zwiększając elastyczność i skuteczność funkcjonowania *struktur społecznych*. Ich negatywną stroną w określonych przypadkach może być pozostawianie poza kontrolą *państwa*. Uzależnione jest to jednak od priorytetów wartościowania przyjętych wśród uczestników sieci (jednostek, grup – *I wymiar*

¹⁸ F. Znaniecki, *Social Groups...*, op. cit., s. 799-811.

¹⁹ E.W. Burgess, R.E. Park, *Introduction to the Science of the Sociology*, University of Chicago Press, Chicago 1921.

²⁰ R.E. Park, E.W. Burgess, *The City*, University of Chicago, Chicago 1925.

²¹ J. Chałasiński, *Społeczeństwo i wychowanie*, PWN, Warszawa 1969.

²² A.M. Kjær, *Rządzenie...*, op. cit., s. 226, 227.

kultury bezpieczeństwa i jego wpływ na priorytety etyczne II wymiaru kultury bezpieczeństwa). Powrót do grupowej analizy społeczeństwa może być bardzo pomocny, ze względu na istnienie wpływu systemu wartości i celów grupy, który determinuje priorytety wyboru jednostek i grup jako ewentualnych uczestników „gry” w danej sieci (lub na przykład grup dyspozycyjnych zwalczających sieci przestępczości zorganizowanej bądź sieci terrorystyczne, po uprzednim przeniknięciu do nich).

5. Społeczeństwo jako **fenomen interakcjonistyczny**. W ujęciu tym *rzeczywistość społeczna* jest efektem odbywania się licznych społecznych interakcji. Są to wszelkie możliwe oddziaływania wzajemne, zachodzące pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi (jednostka – jednostka, jednostka – grupa, grupa – jednostka, grupa – grupa). Przypomnijmy, że pojęcie mechanizmu o nazwie *interakcja społeczna* pojawiło się w badaniach socjologicznych pod koniec XIX wieku. W najprostszym ujęciu polega ono na określonym działaniu²³ danego podmiotu, które jest skierowane ku innemu podmiotowi i w reakcji powoduje działanie zwrotne podmiotu poddanego działaniu inicjującemu, zwrócone w kierunku podmiotu, który inicjował proces interakcji. Inaczej mówiąc działanie inicjujące i działanie „zwrotne” pomiędzy dwoma podmiotami stanowią pełną sekwencję określoną jako *interakcja społeczna*.

²³ *Działanie* – teorię Maksy Webera dotyczącą działania społecznego rozwinął Talcott Parsons. Działania według Webera to zachowania człowieka naznaczone określonym sensem. Parsons przykładał większą wagę do działań i interakcji związanych z rolami społecznymi. Weber wyróżniał następujące rodzaje działań: 1. Racjonalne – nakierowane na cel (teleologiczne); 2. Racjonalne działania afektywne (emocjonalne) wykonywane pod kątem uznawanych społecznie wartości; 3. Tradycyjalne, oparte na nawykach pochodzących z istniejących wzorców kulturowych.

6. Społeczeństwo traktowane jako **pole zdarzeń społecznych**, których aktorami są jednostki ludzkie i grupy ludzi.
7. Społeczeństwo w **ujęciu kulturowym (kulturalistycznym)**, pokazuje daną zbiorowość ludzi jako twór społeczny podzielający specyficzny dla swego środowiska zbiór *wzorców kulturowych*, symboli, znaczeń i norm, dotyczących także segmentu *kultury bezpieczeństwa*. Kultura wywiera wpływ na działania jakie są przejawiane przez jednostki ludzkie i społeczne grupy ludzkie, należące do danego kręgu kulturowego.

Spełniać zatem mogą rolę narzędzi naukowych podczas prowadzenia badań grup społecznych czy większych zbiorowości, na przykład wspólnot lokalnych. Rzecz jasna, możemy zaangażować z powodzeniem różne z zaproponowanych socjologicznych ujęć również do bardzo szczególnej sfery grup społecznych, w której funkcjonują mobilne zespoły dyspozycyjne i składające się z nich większe podmioty – grupy dyspozycyjne.

4.3 WIĘZY SPOŁECZNE (WIĘŹ SPOŁECZNA).

GRUPY SPOŁECZNE. SPOŁECZEŃSTWO

Spoiwem dla każdej z grup społecznych jest zjawisko określane terminem *więzi społeczne (więź społeczna)*. Więż społeczna określa współzależności (relacji), które zapewniają danemu zespołowi ludzi spoistość²⁴, czyniąc ten zespół jedną całością²⁵. George Caspar Homans (1910–1989) na przykład

²⁴ *Spoistość grupy, spójność społeczna* – społeczny mechanizm powodujący, iż dany zespół ludzi stanowi zintegrowaną całość, w której nie ma miejsca dla tak zwanych klik. Występuje natomiast wspólnota poglądów, co do systemu uznawanych wartości i wspólnych celów zespołu; Zob.: J. Olbrycht, *Spoistość małej grupy społecznej (próba analizy metodologicznej)*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.

²⁵ Por. poziom spójności grupy społecznej jest zdeterminowany stopniem zaangażowania członków zespołu: H.J. Grubb, *Social Cohesion as Determined by the Levels and Types of Involvement*, „Social Behavior and Personality” 1987, nr 15 (1), s. 87–89.

twierdzi, że „zachowanie społeczne w grupie i poza nią jest nieustającym procesem, podczas którego jedni członkowie grupy wpływają na innych, a dotychczasowe sukcesy tych oddziaływań przekładają się na [kolejne] przyszłe sukcesy”²⁶.

Według Kurta Lewina (1890–1947) istotą grupy społecznej, jeszcze bardziej niż podobieństwa między jej poszczególnymi członkami, jest współzależność, dzięki której grupa stanowi jego zdaniem jedną „dynamiczną całość”²⁷.

Więź społeczna, dla której z perspektywy bezpieczeństwa dominującym przejawem jest więź narodowa, głównie oparta jest na dwóch, określanych bliskoznacznymi terminami fenomenach ale mających jednak nieco inne podłoże:

1. Świadomość społeczna (narodowa)²⁸, dla której decydująca jest *intelektualna składowa samoidentyfikacji członków danego grupowego podmiotu bezpieczeństwa np. narodu*.
2. *Tożsamość społeczna (narodowa)*²⁹ – w tym przypadku elementami, które powodują jej powstanie i determinują jej rozwój, są *wspólne działania* podejmowane przez członków danej *zbiorowości społecznej*, np. *działania społeczeństwa* będącego *narodem*.

Ogólnym „parametrem” określającym więź społeczną jest jej mniejsza lub większa siła. Więź społeczna stanowi zatem układ relacji społecznych oraz instytucji, a także róż-

²⁶ G.C. Homans, *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, Brace and World, New York 1961, s. 376.

²⁷ K. Lewin, *Resolving Social Conflicts*, Harper and Row Publishers, New York 1948.

²⁸ A.D. Smith, *A National Identity*, University of Nevada Press, Reno 1993; A.D. Smith, *The Nation Made Real: Art and National Identity in Western Europe, 1600–1850*, Oxford University Press, Oxford 2013.

²⁹ W. Gui, *National Consciousness and Literary Cosmopolitics: Postcolonial Literature in a Global Moment*, Ohio State University Press, Columbus 2013.

norodnych narzędzi autonomicznej dla danej zbiorowości kontroli społecznej (inaczej mówiąc – „samokontrola” grupy społecznej) łączących ludzi w *grupy społeczne*. Więż taka posiada spontaniczny aspekt subiektywny (przedmiot zainteresowań psychologii i psychologii społecznej – *I strumień kultury bezpieczeństwa*) i obiektywno-formalny (aspekt organizacyjny – *II strumień kultury bezpieczeństwa*, przedmiot zainteresowań socjologów i badaczy problematyki organizacji i zarządzania).

Więż społeczna egzystuje zatem w określonej zbiorowości ludzkiej dzięki dużej liczbie bardzo różnorodnych czynników. Zrekapitulujmy teraz te składowe, dzięki którym można zrekonstruować skomplikowany proces powstawania umacniania się i rozwoju zjawiska określanego jako *więż społeczna*. Są nimi kolejno:

1. **styczność przestrzenna** – wspólnie użytkowany obszar i obiekty,
2. **łączność psychiczna (mentalna)** – dostrzeganie i rozumienie cech psychiki współużytkowników określonej przestrzeni, występowanie zjawiska empatii,
3. **styczność społeczna** – w której zawierają się częstotliwość i objętość czasowa mających miejsce różnorodnych kontaktów społecznych,
4. **interakcje społeczne:** jednostka – jednostka, jednostka – grupa, grupa – jednostka, jednostka – podgrupa, podgrupa – jednostka,
5. **wzory społecznych zachowań** – działania wskazane jako te elementy, które są akceptowalne i te, które są nieakceptowalnych społecznie,
6. **relacje społeczne** – sieć formalnych i nieformalnych powiązań w grupie, na przykład hierarchia rodzinna, hierarchia zawodowa, stowarzyszenia,

7. **zależności/współzależności społeczne,**
8. **instytucje³⁰ społeczne** i ich środowiskowe oddziaływanie,
9. **kontrola społeczna** – mająca charakter niesformalizowany i kontrola o charakterze sformalizowanym,
10. **system organizacji** określonej zbiorowości społecznej.

Grupa społeczna. Pojęcie społecznej grupy ludzi określił w sformułowanej przez siebie definicji Zygmunt Wierziński (1820–1996).

DEFINICJA

„Grupa społeczna stanowi „zbiór ludzi traktowany jako całość (zespół), wyróżniany ze względu na jakąś doniosłą łączącą więź społeczną, obiektywną lub subiektywną. Do grupy jednostka przynależy ze względu na określony rodzaj więzi (selektywność uczestnictwa w grupie)”³¹.

³⁰ *Instytucja* – a) *organizacja*, najczęściej sformalizowana lub nieformalna ale opartą na autorytecie; b) dla *antropologów* – zespół *dążeń człowieka* mający na celu zaspokojenie określonych potrzeb; c) *politolog* przez *instytucję* rozumieją zorganizowany podmiot polityczny, zespół ludzi mający potencjał organizacyjny i materialny umożliwiający uczestnictwo w życiu publicznym, mające celowy charakter służący osiągnięciu pewnych indywidualnych i grupowych wartości (potrzeb i zachowań członków grupy); d) *socjologiczne* ujęcie kategorii *instytucji* (początkowo termin Herberta Spencera) odnosi się do trwałych elementów ładu społecznego, jasno oraz spójnie uregulowanych i usankcjonowanych form działalności, uznanych metod rozwiązywania problemów współpracy i społecznego współzycia oraz do formalnych i nieformalnych organizacji posiadających dobry odbiór społeczny i szerokie uznanie, pełniących określone, istotne dla grup społeczeństwa funkcje.

³¹ Z. Wierziński, *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Wyd. Przemiany, Warszawa 1990, s. 37; Por. D. Cartwright, A. Zander, *Group Dynamics. Research and Theory*, Harper & Row, 1968, s. 46; D. Cartwright, *Studia in Social Power*, Research Center for Group Dynamics,

Niewątpliwie w przypadku grup dyspozycyjnych przedstawiony przez Ziemiańskiego czynnik określony tutaj jako *do-niosłość* jest postawiony na bardzo wysokim poziomie. Spójność grupy, o której już była mowa, poza tym, że niesie z sobą gotowość jej członków do osiągnięcia wspólnych celów i wspólnotę systemu wartości, jest nośnikiem atrakcyjności dla członków zespołu, wynikającej z „wizerunku” grupy.

Wizerunek ten stanowi zagregowany zestaw pożądaných wzorców osobowych i norm postępowania, będących przedmiotem zainteresowania, motywacji i zaangażowania oraz spodziewanej przyszłej satysfakcji u osób aspirujących do stania się kandydatem na bycie członkiem grupy (rola samooceny)³². Ponadto wizerunek określonej grupy może być

Institute for Social Research, University of Michigan, Michigan 1958; K. Lewin, *Resolving...*, op. cit.; T.M. Mills, *The Sociology of Small Groups*, Prentice-Hall, New Jersey 1967, s. 2; R. Brown, *Group processes. Dynamics within and between groups*, Blackwell Publishing, Oxford 2000, s. 28; D.R. Forsyth, *Group Dynamics*, CA: Brooks/Cole, Pacific Grove 2013; D.R. Forsyth, *Group dynamics*, [w:] *Encyclopedia of human relationships*, H.T. Reis & S. Sprecher (red.), CA: Sage, Thousand Oaks 2009; D.R. Forsyth, J.L. Burnett, *Group processes*, [w:] *Advanced social psychology*, E.R. Baumeister i E. Finkel (red.), New York-Cambridge 2010, s. 495–534; J. Benson, *Working More Creatively with Groups*, Routledge, New York 2010, s. 5; A. Zander, *The Purposes of Groups and Organizations*, Jossey-Bass, San Francisco 1985.

³² *Samoocena* – jest postawą wobec samego siebie – swoich możliwości i wartościowych cech. W zależności od własnej oceny i stosunku do swoich postaw, może być pozytywna albo negatywna; emocjonalna postawa wobec siebie; poznawczy aspekt samooceny ma nazwę *konceptja samego siebie*, *selfconcept*. Pozytywna samoocena daje poczucie pewności siebie i wzrost własnej skuteczności, negatywna – niepewność i obniżenie własnej skuteczności. Poziom samooceny to wypadkowa efektów własnych działań (powodzeń i porażek) oraz autonomicznego układu odniesienia złożonego z ideałów, wzorców osobowych oraz wpływu innych, *znaczących osób* (np. rodziców, nauczycieli, przywódców).

przedmiotem uzasadnionej dumy z przynależności do niej (jaźń odzwierciedlona)³³.

W ostatniej dekadzie XIX wieku, czołowi socjologowie tamtego okresu, Emil Durkheim (1858–1917)³⁴ i Gustaw Le Bon (1841–1931)³⁵ stwierdzili, że efekt połączenia się ludzi w grupę społeczną daje w wyniku nowy podmiot, którego zachowania nie są prostą sumą elementów wnoszonych do zespołu przez poszczególne należące do niego jednostki. Wiąże się to ze zjawiskiem opisywanym obecnie przez teorię *emergencji*³⁶.

Naród. *Spółceństwo tworzące naród*, w obrębie którego tworzy się jako *konstrukt społeczny* zjawisko *bezpieczeństwa* dysponuje znacznymi możliwościami grupotwórczymi. Jan Turowski dostrzega w różnicach psychicznych, demograficz-

³³ *Jaźń odzwierciedlona* – w psychologii i socjologii samowiedza jednostki, kształtowana przez interpretację reakcji innych ludzi w stosunku do własnej osoby. Według Znanięckiego to „zobiektywizowany przez siebie samego podmiot społeczny” czyli jak widzą mnie inni. Jaźń odzwierciedlona pojawia się w relacjach międzyludzkich, gdy zadajemy sobie pytanie „co o mnie pomyślą inni?”; Por. F. Znanięcki, *Prawa psychologii społecznej*, PWN, Warszawa 1991, s. 133.

³⁴ E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*, The Free Press, New York 1982.

³⁵ G. Le Bon, *Psychology of Crowds*, Sparkling Books, London 2009.

³⁶ *Emergencja* – antymechanistyczna teoria rozwoju opracowana w latach 20. i 30. XX w. przez grupę angielskich filozofów i biologów (S. Alexander, Ch.B. Broad, C. Lloyd Morgan), jest szczególną cechą systemów (czy zbiorowych podmiotów), polegającą na tym, iż własności całości systemu (podmiotu, np. grupa społeczna, tłum), nie dają się wyprowadzić z cech jego poszczególnych elementów (jednostek). Gdy system (podmiot) ulega zmianie, wchodzi na kolejny poziom samoorganizacji, wtedy mogą pojawić się w nim nowe właściwości, które nie muszą wynikać z prostej sumy cech części składowych, ani z pomnożenia ilości elementów składowych tego obiektu. Podmiot ten, jeśli chodzi o swoje charakterystyczne cechy, może być czymś nowym, mieć cechy w nim wcześniej niespotykane; Por. C.L. Morgan, *Emergent Evolution*, Henry Holt and Co, New York 1923; S. Alexander, *Space, Time and Deity*, Kessinger Publishing, Whitefish 1920.

nych i biologicznych istnienie przyczyn dla wyodrębniania się pewnych zbiorowości ludzkich i odpowiadających im kategorii społecznych.

Z kolei takie społeczne właściwości, jak wykształcenie, profesja czy status majątkowy pozwalają na określenie warstw i klas społecznych³⁷, a także grup zawodowych³⁸. Należy również, mówiąc o grupach społecznych, zwrócić uwagę na dość istotne doprecyzowanie pojęć, które zawdzięczamy Robertowi Mertonowi. „Znaczenie *grupy społecznej* pierwotnie było tożsame z pojęciem zbiorowości społecznej jednak za sprawą uściślenia dokonanego przez Roberta Mertona za *grupę społeczną* uważa się współcześnie takie *zbiorowości*, które wytworzyły [własną] wewnętrzną organizację, i której członkowie pozostają w interakcji społecznej”³⁹.

4.4 GRUPY DYSPOZYCYJNE – KONCEPCJA JANA MACIEJEWSKIEGO
 „Bezpieczeństwo się liczy” – tymi znamienymi słowami zapoczątkowana została niniejsza praca, słowami uzupełnionymi następującą wypowiedzią Barry’ego Buzana – „**samo już słowo *bezpieczeństwo* zwiększa doniosłość naznaczonych nim instytucji czy inicjatyw**”⁴⁰. W każdym państwie czyn-

³⁷ *Klasa społeczna* – kategoria, która służy do ukazania stratyfikacji społecznej; pojęcie to wprowadził Hegel (1770–1831), który wyróżnił klasy: myślicą, przemysłową i rolniczą. Pierre Bourdieu widzi podział społeczeństwa na klasy: dominującą, średnią i niższą, z kolei w każdej z nich wyróżnia warstwy – *dominującą, pośrednią i zdominowaną*. W średniowieczu pojęcie klas społecznych poprzedziło pojęcie stan (duchowieństwo, rycerstwo, chłopci, mieszczenie). Warstwa społeczna – podgrupa klasy społecznej bądź, rozumiana inaczej, jest to kategoria o charakterze społeczno-zawodowym.

³⁸ J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne...*, op. cit., s. 167–168

³⁹ I. Kurasz, *Grupy dyspozycyjne w strukturze społecznej...*, op. cit., s. 139.

⁴⁰ B. Buzan, *People, State and Fear: An Agenda for International...*, op. cit., s. 370 (tłum. wł.).

nik ludzki, który uaktywnia się w sposób ponadnormatywny w konfrontacji z zagrożeniami, stanowi awangardę stojącą na straży kultury bezpieczeństwa narodowego. Awangarda ta zorganizowana jest na ogół w profesjonalne zespoły – grupy dyspocyjne. Ich członkowie to wysokiej klasy specjaliści, którzy są wyposażeni w wiedzę, umiejętności i doświadczenie gromadzone i przekazywane jako efekt zjawiska profesjonalizacji.

DEFINICJA

Profesjonalizacja, jest to powszechne współcześnie zjawisko społeczne dotyczące „wykonywanych przez ludzi ról społecznych (...) stanowiących konfigurację trzech aspektów: techniczno-organizacyjnego, ekonomicznego i społecznego”⁴¹.

Doświadczenia człowieka oraz związane z nimi umiejętności są niezbędne dla przetrwania i dalszego rozwoju – dwóch podstawowych kryteriów uzyskiwania bezpieczeństwa, co nie byłoby w pełni możliwe bez uporządkowanej wiedzy i funkcji przez nią pełnionych. Funkcje te są zbieżne z funkcjami teorii (opisową, porządkującą, wyjaśniającą, praktyczną, pragmatyczną i ideową).

Według Bronisława Malinowskiego „**wiedza jest najważniejszym imperatywem kultury ludzkiej (...) i nie jest instynktowna. Jest wynikiem i korelatem inteligentnego przystosowania się człowieka do otoczenia, które czyni go jego panem**”⁴².

Dzisiejszym efektem tego przystosowawczego dążenia, połączonego ze społeczną specjalizacją i podziałem pracy jest

⁴¹ *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.

⁴² B. Malinowski, *Jednostka, społeczność, kultura*, t. 8, PWN, Warszawa 2000, s. 166.

właśnie profesjonalizacja. Transparentnym przykładem jej postępów są Stany Zjednoczone Ameryki, gdzie zarówno w przypadku tradycyjnych zawodów (np. prawnicy, lekarze), jak i dla nowoczesnych profesji, w tym także z obszaru profesji wywodzących się z nauk społecznych, zawody te przeszły istotną ewolucję, która doprowadziła je do uzyskania elitarnego statusu i jednocześnie zwiększenie znaczenia członków społeczeństwa należących do określonych warstw profesjonalistów⁴³.

Trzymając się przykładu amerykańskiego, można zauważyć, że w społeczeństwie tym zafunkcjonował mocniej już od lat 80 fenomen *militarized culture*⁴⁴. Być może do wzrostu dynamiki tego zjawiska przyczyniły się próby rehabilitowania wysiłku grup dyspozycyjnych armii Stanów Zjednoczonych podczas wojny w Indochinach (zakończonych w połowie lat 70. XX wieku). Mówiąc nawiasem, fenomen ten częściowo koreluje ze zjawiskiem popularności dalekowschodnich sztuk walki, które „zaimportowali” z Japonii i Korei (początek drugiej połowy XX wieku) członkowie amerykańskich grup dyspozycyjnych (głównie Marynarka Wojenna i U.S. Marines).

Jednym z nich był Carlos Ray Norris, młody podówczas żołnierz Marines, biorący udział w wojnie koreańskiej. Ten wojskowy, jest dziś bardziej znany jako mistrz full contact karate oraz działacz polityczny i aktor filmowy (którego koreańską odmianę poznał podczas wojny w Korei) Chuck Norris. Grał on między innymi rolę w filmie „Zaginiony w akcji”, mającym za zadanie zrewidować negatywne poglądy na rolę i postawy członków grup dyspozycyjnych armii USA podczas wypełniania trudnych żołnierskich zadań w Wietnamie. Norris należy do osób propagujących styl życia będący wypadko-

⁴³ W.A. Coats, *The Sociology and Professionalization of Economics*, Routledge, London 1993, s. 7.

⁴⁴ H. Eulan, *Technology and Civility: The Skill Revolution in Politics*, Palo Alto 1997, s. 93.

wą szlachetnej drogi wojownika opartej na *Martial Arts* oraz znaczącej osoby, będącej członkiem elitarnych grup dyspozycyjnych przy czym jego kompetencje nie wynikają wyłącznie z uzdolnień aktorskich lecz z autentycznego profesjonalizmu, popartego wieloletnimi doświadczeniami wojskowymi i sportowymi. Armia jest niewątpliwie „modelową” instytucją, gdy chcemy pokazać jak najwięcej ze specyfiki zespołów dyspozycyjnych. Dotyczy to także większości *grup dyspozycyjnych*, które nie zaliczają się do armii, lecz są one i tak przeważnie zorganizowane według zasad wzorowanych na organizacjach paramilitarnych lub w sposób zbliżony.

Wojsko było też zawsze (podobnie jak dziś) zbiorowością mocno, a zarazem pozytywnie wyróżnianą przez społeczeństwo (naród) i przez władze państwowe „zarówno w czasach starożytnych, jak i nowożytnych, tworzącą [bardzo wyraziste] środowisko społeczne, państwowotwórcze, kulturotwórcze i wychowawcze oraz modyfikującą procesy postrzegania, przeżywania i reagowania na sytuacje [trudne]”⁴⁵. Armia to organizacja, której ideę można uogólnić na szerokie pojmowanie ofiarnej służby pełnionej na rzecz *dobra wspólnego*.

Przynależność do armii lub do policji jest dla członka grupy dyspozycyjnej źródłem prestiżu zdobywanego niejako „awansem”, następującym zgodnie z działaniem mechanizmu określonego w psychologii społecznej jako *efekt aureoli* i potwierdzonym przy tym własnymi dokonaniem. Problematyka naukowo-badawcza dotycząca grup dyspozycyjnych, jak wspomniano, zdobyła sobie obecnie szerokie uznanie wśród sekuritologów chociaż jeszcze do niedawna – nie zawsze tak było. Dynamizm prowadzonych obecnie w tym

⁴⁵ *Tożsamość społeczna grup dyspozycyjnych*, J. Maciejewski, W. Nowosielski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009, s. 355.

zakresie badań naukowych oraz towarzysząca im dynamika ukazywania się towarzyszących im publikacji jest z pewnością w znacznym stopniu efektem determinacji oraz charyzmy polskiego badacza Jana Maciejewskiego i grupy jego współpracowników z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Naukowa koncepcja Jana Maciejewskiego sformułowana w odniesieniu do grup dyspozycyjnych to nieoceniony element identyfikujący skomplikowany socjologiczny wspólny mianownik elitarnych grup społeczeństwa, o których śmiało można powiedzieć, że „są tymi nielicznymi, którym tak liczni zawdzięczają tak wiele”⁴⁶.

Wzory społeczne i wzorce osobowe. Człowiek jest ze swej natury bytem, który najlepiej funkcjonuje jako istota społeczna. Wspominał już o tym w swoich pismach, w IV wieku p.n.e. Arystoteles zauważając, że ludzie stworzeni są do łączenia się w grupy i do tworzenia wspólnot⁴⁷.

Człowiek jednakże dodatkowo odróżnia się od istot należących do innych gatunków żyjących na Ziemi tym, że posiada on umiejętności wyobrażania sobie i projektowania symboli, abstrakcyjnego rozumowania, przewidywania pewnych wydarzeń i zapobiegania niektórym z nich, projektowania, planowania oraz tworzenia złożonych systemów społecznych, technicznych i organizacyjnych wraz z towarzyszącą i obejmującą wszystkie te elementy niezwykle wysublimowaną kulturą.

⁴⁶ Parafraza słów Winstona Churchilla wypowiedzianych podczas pamiętnej Bitwy o Anglię na temat słynnej grupy dyspozycyjnej znanej jako złożony z Polaków, lotniczy Dywizjon 303, działający podczas II wojny światowej w ramach Brytyjskich Sił Zbrojnych.

⁴⁷ Arystoteles, *Polityka*, podaje za: *Historia idei politycznych. Wybór tekstów*, t. I, opr. S. Filipowicz, A. Mielczarek, K. Pielniński, M. Tański, Gdańsk 2001, s. 77.

Współzależności jakie występują pomiędzy jednostkami ludzkimi, a zbiorowością społeczną do której one należą, powodują, że każda osoba ludzka aktywnie, na miarę swoich indywidualnych możliwości w pewnym stopniu współtworzy *społeczeństwo*, a jednocześnie przy tym jest ona również w jakimś stopniu wytworem społecznego oddziaływania kultury tej zbiorowości.

Ludzie współpracując w grupach zawsze uzgadniają jakieś zasady postępowania, kierując się przy tym wspólnie uznanym *systemem wartości*. W ten oto sposób powstają *normy społeczne* (religijne, moralne, obyczajowe oraz prawne), ważne elementy moralności, pozwalające odróżnić społecznie oczekiwane czyli właściwe zachowanie, od postępowania nieakceptowanego społecznie, niewłaściwego. Stąd biorą się także *wzory społeczne*.

Typologię *wzorów społecznych* można kształtować wzorując się na przykład na koncepcji mistrza polskiej socjologii, Janusza Sztumskiego. Wzór społeczny przyjmuje tu postać jako jeden z poniżej określonych rodzajów⁴⁸:

1. rekonstrukcja określonych *wartości* oraz towarzyszących im obyczajów uznawanych i stosowanych w określonych grupach społecznych bądź społecznych klasach;
2. wzór człowieka pracy;
3. wzór zachowań moralnych, stanowiący godny naśladowania przykład uczciwości;
4. wzór człowieka społecznego, jako oczekiwany społecznie rodzaj zachowania;
5. wzór trwałych i regularnych zachowań w różny sposób przybliżających się do określonego ideału, który jest uznany i z atencją pielęgnowany w danej ludzkiej zbiorowości społecznej.

⁴⁸ Zob.: J. Sztumski, *Wzór społeczny*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 7: V-Ż, Warszawa 2008, s. 640.

Wzory społeczne wprowadzone w epokach, które poprzedziły współczesność, a których moralne oblicze pozostaje w zainteresowaniach etyki opisowej⁴⁹, w pewien sposób odskakują swe piętno na tożsamości dzisiejszych grup społecznych. Do tego groziłaby nam „utrata długofalowej wizji przyszłości, wizji która wydaje się możliwa zapewne tylko w kontekście analogicznej wizji przeszłości (...)”⁵⁰.

Wzory społeczne na przestrzeni dziejów. Wzór osobowy. Starożytna Grecja przekazała nam w spadku wzory społeczne *szlachetnego wojownika* oraz postaci mędrca. Obowiązywała tutaj reguła harmonii kojarząca się z europejską ideą określoną jako *kalokagathia*⁵¹.

Z kolei Starożytny Rzym utworzył i obdarował nas jako swych sukcesorów, wzorem społecznym „*obywatela*, którego rys osobowościowy stał się podstawową orientacją współczesnej kultury europejskiej”⁵², i w ostatecznym efekcie orientacją całego zachodniego, euroamerykańskiego kręgu kulturowego.

Chrześcijaństwo spowodowało ukształtowanie się wzoru społecznego człowieka obdarzonego świętością, będącą

⁴⁹ *Etyka opisowa* – zajmuje się badaniem i naukowym opisem oraz wyjaśnieniem stanu faktycznego, w jakim moralność znajdowała się (w różnych historycznych okresach), czy też znajduje się, w różnorodnych grupach społecznych, zawodowych, a także w odmiennych społeczeństwach, [za:] J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, motywacje, realizacja*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012, s. 190.

⁵⁰ F.X. Kaufmann, *Religie i nowoczesność*, [w:] W. Piwowarski, *Socjologia religii. Antologia tekstów*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2007, s. 368.

⁵¹ *Kalokagathia* – jest to idea pedagogiczna pochodząca ze Starożytnej Grecji łącząca dążenie do harmonijnej doskonałości ludzkiego ducha i ciała; doskonałość fizyczna nie ustępuje tu doskonałości kompetencji intelektualnych oraz etycznych.

⁵² J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna...*, op. cit., s. 81.

wynikiem duchowej i fizycznej samodyscypliny – ascezy manifestującej się wyrzeczeniami i empatią w stosunku do bliźnich.

Kultura chrześcijańska ukształtowała też wzór rycerza – człowieka oddanego bez reszty pełnieniu służby, uduchowionego i pobożnego, nieugiętego w dążeniach do osiągnięcia swoich celów i sprawnego w boju, stojącego w obronie osób słabszych i kultywującego cztery kardynalne cnoty – *męstwo*, roztropność, sprawiedliwość oraz *umiar*, u którego sens życia wyznaczają też trzy cnoty teologiczne, jakimi są silna wiara, ufna nadzieja i miłosierdzie. Europejskie oświecenie przyniosło ze sobą wzór dworzanina posiadającego przymioty rycerskie, a do tego ogładę i nienaganne maniere. Czas nowożytności to dominacja wzoru dżentelmena, kolejnego po dworzaninie sukcesora wiecznotrwałej koncepcji rycerskości, który skutecznie, choć z pewnymi modyfikacjami wynikającymi z wpływu *ducha czasu*, pozostawał cenionym wzorem społecznym⁵³.

Bardzo podobnie rzecz miała się na Dalekim Wschodzie, gdzie klasa rycerska indyjskich *Kshatirija* skupiła najdzielniejsze jednostki, które decydowały się na wybór stylu życia, określonego jako szlachetna droga wojownika⁵⁴. Zaraz obok nich plasowali się mędrcy *Rishi* – oba te *wzory społeczne* oddziaływały na jednostki ludzkie należące do grup, które udzielały sobie wzajemnie wsparcia społecznego, działając na rzecz wzrostu wspólnego dobra, którego wielkość

⁵³ M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 2011.

⁵⁴ *Kshatirija* – starożytny rycerz, którego znaczenie wzrosło od czasów dynastii Maurjów i cesarza Aśoki (V w. p.n.e.): „Mędrcy mówią, że zabijanie wrogów i prawe zarządzanie są dla nas [kshatirioń] odpowiednimi zajęciami. Zaletami kshatirioń są miłosierdzie i dyscyplina, które uwidaczniają się gdy wykonują oni swoje obowiązki.” – K. Dharm, *Mahabharat. Mayapur*, Wrocław 2003, s. 762.

decydowała o bezpieczeństwie rozbudowy imperium Maurjów⁵⁵ i rozwoju jego społeczeństwa.

Również podobnie rzecz miała się w Cesarstwie Japonii, gdzie jak pisze Fumon Tanaka – etos rycerski kształtował się już od VI w. p.n.e., od czasów *monofonu* – wojowników⁵⁶ będących protoplastami szeroko obecnie już nie tylko w Japonii rozślawnionego *wzoru społecznego samuraja – człowieka, który służy. Samuraj (bushi)* miał moralny obowiązek działać zgodnie z regułami rycerskiego kodeksu *Bushido*, zawartej w nim etyki i zbioru wskazań, który określa *Osiem Cnót Kardynałnych Bushido* (prawość, odwaga, życzliwość, szacunek, szczerść, lojalność i honor, pietyzm rodzinny, samokontrola).

Oczywiście powstawały też wzorce osobowe dla innych stanów, klas i warstw społecznych niż rycerze i zapewne rzadziej od nich występujący w społeczeństwie mędracy. Zarówno mieszczenie, jak i chłopci posiadali swoje wzorce – jednak odwaga i szlachetność wojowników była zawsze wzorcem stanowiącym jedną z mentalnych potrzeb ujawniających się we wszystkich warstwach społecznych jako wartość identyfikowana w postaci określanej epitetem – *rycerski*.

Niniejsza praca koncentruje się bardziej na tego typu wzorach osobowych ze względu na pierwszeństwo socjologicznej, aksjologicznej i sekuritologicznej perspektywy opisu osób należących do elitarnych grup społeczeństwa – grup dyspozycyjnych.

Osoby z różnych grup społecznych urzeczywistniają bądź to świadomie, bądź mimowolnie określone wzory społeczne. Wzory te charakteryzuje przyjmowanie wartości mających uznanie społeczeństw, z których rekrutują się dane grupy, zasad

⁵⁵ J. Piwowarski, *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushido*, Collegium Columbinum, Kraków 2011, s. 220.

⁵⁶ Por. F. Tanaka, *The Samurai Fighting Arts. The Spirit and Practice*, Tokyo 2003.

dobrych obyczajów, stąd też biorą się dążenia nakierowane na realizację celów przypisanych tym wartościom oraz poszanowanie norm prawa stanowionego będących uzupełnieniem norm prawa naturalnego (wyrażonego przez hierarchię wartości).

Wzór osobowy. Jak zwraca uwagę Jan Maciejewski, należy unikać mylenia ze sobą bliskoznacznych – ale niebędących jednoznacznymi, dwóch pojęć – są nimi *wzór społeczny* oraz *wzór osobowy*.

Wzór społeczny odnosi się bowiem do prezentowania w zbiorowościach ludzkich, określonego zestawu oczekiwanych postaw i zachowań.

Z kolei pojęcie *wzór osobowy* polega na zastosowaniu przyjętego wzorca społecznego w indywidualnym, personalnym podejściu związanym z konkretną osobą ludzką.

Dodatkowym elementem uzupełniającym przesłania płynące z idei *wzoru społecznego* jest istnienie czynnika kulturowego. Komponent kulturowy jest odpowiedzialny za kształt współzależności funkcjonujących w *grupie społecznej*. Może on przejawiać się w określonej etykietce zawodowej, ceremoniale, stosowanych obyczajach i nawiązaniu do chlubnych tradycji *grupy*. Jeżeli komponent kulturowy *wzoru społecznego*, ma posiadać realny, niefasadowy charakter, to powinien łączyć się z komponentem etycznym, który w ujęciu grupowym określa się jako *esprit de corps*.

Czynnik ten identyfikuje się jako komponent *I strumienia kultury bezpieczeństwa*. Jak zauważa Jan Maciejewski „podleganie zasadom moralnym w grupach społecznych jest wynikiem ukształtowanego w procesach zbiorowych pragnienia niepodzielności wartości, norm i reguł organizujących dane grupy”⁵⁷. Realizowanie przez człowieka określonego *wzoru*

⁵⁷ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne...*, op. cit., s. 86.

osobowego implikuje także jego wejście w dość precyzyjnie określoną rolę społeczną.

Historyczną postacią, która zasłużyła sobie na sławę, pozwalającą na stawianie jej za wzór osobowy dla Polaków jest Zawisza Czarny. Legenda tego niepospolitego przedstawiciela rycerstwa polskiego przetrwała próbę czasu i wciąż nadal pozostaje godnym naśladowania, wzorem osobowym wojskowego, dyplomaty i wielce szlachetnego człowieka.

Dodajmy w tym miejscu, iż nie jest to jakaś mityczna, owiana legendą postać, lecz konkretna, złożona „z krwi i kości” historyczna osoba. Jej siła pochodząca ze szlachetnej postawy, łączonej z prakseologicznym wymiarem czynów pochodziła z I, *mentalnego strumienia kultury bezpieczeństwa*. Prawdopodobnie kiedyś jednak zbyt pochopnie oceniono epokę Średniowiecza jako tak zwany „wiek ciemnoty”⁵⁸, ponieważ ten okres rozwoju człowieka i rozbudowywania przez niego *kultury bezpieczeństwa* był jednak według autora wyjątkowo płodny. W Średniowieczu bowiem, człowiek znajdował jeszcze sposób na dostrzeganie w swojej egzystencji obecności *sacrum*, tej obecności, która pojawia się równocześnie w różnych jego aktywnościach społecznych.

Chcąc ocalić dostępną dla świadomości ludzkiej wzniosłość jej egzystencji, stosowano w wiekach średnich scholastyczne metody służące rozwojowi i podtrzymywaniu mądrości oraz pobudzano ludzi do ćwiczenia się w cnotach. Niejednokrotnie pozwalało im to na sięganie wysokiego poziomu w pełnieniu *ról społecznych*, jako wyrazu jakości ich samodoskonalenia (wymiar indywidualny rozwoju człowieka) i *spójności społecznej* danej wspólnoty (wymiar kolektyw-

⁵⁸ O „pochopności” i zbyt przesadzonym określaniu średniowiecza jako wieki ciemne pisał Johan Huizinga w swojej *Jesieni średniowiecza*.

ny rozwoju człowieka), np. mnichów, rycerzy, mieszczan czy włościan.

Dzisiaj, takimi wysoce spójnymi wspólnotami zawodowymi jawią się również grupy dyspozycyjne – w szczególności zaś są nimi *jednostki specjalne* (np. oddziały antyterrorystyczne), w których nie ma miejsca na żadną „niespójność”, co dla znawców specyfiki kontrterrorystycznej jest sprawą jest sprawą oczywistą i nie podlegającą żadnej dyskusji.

Status i rola społeczna. Z punktu widzenia *nauk społecznych*, a konkretnie np. według Floriana Znanickiego, najistotniejszą w odniesieniu do jednostki ludzkiej kategorią, jest jej *rola społeczna* oraz związane z nią pojęcia *status społeczny* i *pozycja społeczna*. Kategorie te są nie tyle przejawem natury danego indywidualnego *podmiotu działania*, co raczej efektem oddziaływania obowiązującego w danym miejscu i czasie *systemu kulturowego*. Jednostka ludzka konstruuje wyżej wskazane, konstytuując ją elementy *roli, statusu i pozycji społecznej*, właśnie z pomocą wpływu środowiska kulturowego, którego sama jest również częścią. Wzory postępowania są najczęściej związane z naśladownictwem istniejących już pewnych „gotowych modeli”⁵⁹.

DEFINICJA

Według socjologa Piotra Sztompki, kategoria naukowa, określana jako ***rola społeczna* oznacza „zbiór norm i wartości związanych z określoną *pozycją społeczną*, przypisany dla tej pozycji i wymagany od każdego, kto *pozycję tę zajmuje*”⁶⁰.**

⁵⁹ F. Znanicki, *Metoda socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 151–152.

⁶⁰ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza...*, op. cit., s. 266.

DEFINICJA

Antony Giddens pisze, iż status społeczny jest to znaczenie jakie uzyskuje dana jednostka ludzka poprzez własny wysiłek, niewynikające z jej wrodzonych cech biologicznych. „Przykłady statusu osiągniętego to weteran, absolwent, doktor czy oficer”⁶¹.

DEFINICJA

Status społeczny jest to znaczenie, jakie przyznaje dana grupa społeczna swojemu członkowi, wskutek odniesienia zasług, jakie ten podmiot wniósł we wzrost potencjału oraz pozycji tej grupy między innymi jej podobnymi i w całości społeczeństwa⁶². Status ten tłumaczy również utrwalony w powszechnej świadomości społecznej, ten rodzaj wartości, który ludzie przypisują określonym rolom zawodowym.

W nieco inny sposób niż pokazano to wcześniej, teorię *roli społecznej* utworzył Ralph Linton. Podejmując problematykę dotyczącą istoty *systemu społecznego*, jednostkę ludzką ukazał on w perspektywie, która analitycznie separuje od siebie kategorie roli społecznej, pozycji społecznej oraz jednostki ludzkiej⁶³. Według Lintona pozycja, jako abstrakcyjny konstrukt społeczny będący elementem odrębnym od jednostki

⁶¹ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 735.

⁶² Por. Z. Morawski, *Stanowisko służbowe i stopień wojskowy jako wyznacznik statusu pozycji żołnierzy zawodowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, J. Maciejewski, T. Kołodziejczyk, D.S. Kozerański (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 229.

⁶³ J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 392.

ludzkiej (która może ale nie musi jej zajmować), stanowi ni mniej, ni więcej, tylko określony zbiór praw i obowiązków. Rola społeczna stanowi dynamiczny aspekt społecznej pozycji. Jednostka ludzka w danym punkcie czasoprzestrzeni jest przypisana do danej pozycji społecznej i zajmując ją, ma określone relacje w stosunku do innych podmiotów działania funkcjonujących ze swoich pozycji. Jeśli wprowadzi w czyn prawa i obowiązki konstytuujące dana pozycję społeczną, mówimy, iż pełni w tym czasie taką, a nie inną – swoją rolę społeczną⁶⁴.

Słowo *rola* kojarzy się, jak zauważył Linton, z pojęciem określającym zachowania odgrywane przez aktora na scenie teatru. Warto na moment się przy tej metaforze zatrzymać, gdyż bardzo wiele ona wyjaśnia po jej głębszym, refleksyjnym zbadaniu. W *rzeczywistości społecznej* „wchodzenie w rolę” jest czymś znacznie poważniejszym aniżeli wykonywanie jej tylko z powodów dla jakich powstał teatr, chociaż jak uważa socjolog Erving Goffman (1922–1982) metafora teatru będzie tutaj w znacznym stopniu pomocnym punktem widzenia⁶⁵. Opisu-
jąc *rolę społeczną* zgodnie ze swoją metodą dramaturgiczną, E. Goffman korzysta z terminologii teatralnej, wymieniając elementy składowe *social performance*:

1. **Przedstawienie** – jest to rodzaj bezpośredniej interakcji, podczas której jednostka ludzka lub *grupa społeczna* przedstawia swą tożsamość tak, by móc wywierać wrażenie na innych, zaś występ ma miejsce na określonej scenie.
2. **Kulisy** – są to miejsca, w których tworzy się złudzenia i pozory, i ukrywa wszelkie rekwizyty, potrzebne do przedstawienia.

⁶⁴ R. Linton, *The study of Man*, Appleton-Century Company Inc., New York 1936 – tutaj podaję za: J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej...*, op. cit., s. 392.

⁶⁵ Por. E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000; R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 413.

3. **Audytarium.** E. Goffman zastrzega, że „publiczność” to uporządkowane *struktury społeczne*. Są to instytucje społeczne, zamknięte systemy, w których funkcjonuje dany rodzaj działań. Jednostka ludzka wchodzi w interakcje równocześnie bądź naprzemiennie z kilkoma innymi ludzkimi jednostkami. Nie ma to jednak większego znaczenia dla analizy jej zachowań w perspektywie dramaturgicznej. *Rola* to ustalany przed rozpoczęciem „przedstawienia” wzór działania, odgrywany podczas „występu”. E. Goffman nie przywiązuje większej wagi do tego, kim jest dana jednostka ludzka i jaką *rolę* pełni we *wspólnocie społecznej*. Traktuje on wszystkich ludzi jako *aktorów społecznych*. Interesuje go sposób, w jaki sposób aktor społeczny tworzy swą „maskę” i to, na ile grana przez niego *rola* staje się dla innych osób wiarygodna i co istotne dla *nauk o bezpieczeństwie* – z prakseologicznego punktu widzenia – czy skutecznie oddziałuje na swoją „publiczność”.

DEFINICJA

Rola społeczna stanowi zbiór społecznych oczekiwań i wymogów adresowanych do *jednostki ludzkiej* będącej członkiem danej *społeczności*. Oczekiwania te i wymogi wiążą się ze statusem społecznym posiadanym przez ten podmiot działania. Z pełnieniem *roli społecznej* wiąże się zbiór określonych powinności i praw wynikających z zajmowanej *pozycji społecznej*. *Rola społeczna* zawiera określone wskazania, jak również wyznacza pełniącemu ją *podmiotowi* pewien obszar swobody.

W egzystencji *podmiotu* pojawiają się sytuacje wymagające od niego określonych zachowań. William Isaac Thomas (1863–1947)⁶⁶ uważa, że *sytuacja społeczna* to fragment rze-

⁶⁶ Por. P.L. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 101.

czywistości „uzgadniany” przez jej uczestników. Sytuacja społeczna wymaga odegrania *rol* jako odpowiedzi na zachowania grupy, z każdą *rolą społeczną* (jak już wiemy) wiążemy pewne obowiązki i prawa. *Sytuacja społeczna* to „gra” jej uczestników, w której *role społeczne* są względnie stałymi, opartymi na pewnych wzorach i wewnętrznie spójnymi systemami zachowań, będących reakcjami na zachowania innych.

Z perspektywy funkcjonalnego paradygmatu społecznego *rola społeczna* często jest używana alternatywnie dla pojęcia funkcja. Perspektywa interpretatywistyczna, określa rolę społeczną bardziej twórczo – jako zbiór oczekiwań, połączony z twórczym wkładem *pomiotu działania*. Badania prowadzone nad *rolami społecznymi* doprowadziły niektórych dwudziestowiecznych naukowców do konkluzji, że interakcje między jednostkami ludzkimi nie do końca zależą od tego, czym te jednostki są, ale czym te jednostki ludzkie są we własnym wyobrażeniu⁶⁷.

4.5 ODDZIAŁY SPECJALNE

Przez *jednostki specjalne* rozumiemy elitarne zespoły dyspozycyjne, najczęściej wojska, policji, chociaż są one tworzone także na rzecz innych formacji, np. służb celnych, a nawet więziennictwa⁶⁸. Przykładem *jednostek specjalnych* są oddziały sformowane i szkolone do bezpośrednich działań kontrterrorystycznych⁶⁹. Mówi się tu o zespołach – pododdziałach często nazywanych antyterrorystami.

⁶⁷ F. Znaniecki, *Relacje społeczne i role społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 270.

⁶⁸ M. Piekarski, *Grupa Interwencyjna Służby Więziennej z Wrocławia*, „Com-mando” 2008, nr 9.

⁶⁹ *Antyterroryzm* – to działania o obronnym charakterze, które mają na celu zmniejszenie lub zniwelowanie prawdopodobieństwa zaistnienia ataku terrorystycznego oraz zminimalizowanie jego skutków.

W skład tych jednostek wchodzi, starannie wyselekcjonowane osoby (predyspozycje psychofizyczne do działania w sytuacjach nadzwyczajnie trudnych), niezwykle wszechstronnie wyszkolone i podlegające permanentnemu jednocześnie specjalistycznemu a zarazem wszechstronnemu treningowi bojowemu. Tego typu zespoły są ikonami grup dyspozycyjnych przejawiającymi w swojej tożsamości, charakterze, potencjale szczególnie wysoki stopień ekspozycji i nasilenia cech i parametrów będących istotą misji grup dyspozycyjnych.

Inaczej mówiąc – to czym mają się charakteryzować i to, co mogą najlepszego sobą reprezentować grupy dyspozycyjne społeczeństwa, występuje z największą ostrością w oddziałach specjalnych. Ta transparentność wynika z istnienia potrzeby bezustannej gotowości oddziałów specjalnych, na poziomie jaki jest wymagany w bezpośrednich działaniach wojennych, bojowych całkiem niezależnie od tego, czy aktualnie panuje pokój, czy też wojna.

Własności oddziału specjalnego. Członków oddziału specjalnego, jak też cały zespół – jednostkę specjalną, podobnie jak wszystkie inne grupy dyspozycyjne – ale tu w wyższym stopniu nasilenia – charakteryzują się następujące dynamiczne własności:

1. **stan permanentnej gotowości bojowej**, zdolność pełnienia służby przejawiającej się poprzez bardzo wszechstronną dyspozycyjność,
2. **karność**, gotowość i umiejętność do bezwzględnego podporządkowania się rozkazom przełożonych i perfekcyjnej, a zarazem szybkiej realizacji treści tych poleceń służbowych,
3. **praworządność** oraz **identyfikowanie swych działań z niepisanym kodeksem etycznym** oddziału specjalnego,
4. **wysoka samokontrola i samodyscyplina**, poparte świadomością niezwyklej doniosłości i charakterze wyzwań

w realizacji misji oddziału specjalnego. Tu przypomina się stare powiedzenie rzymskich legionistów: „sprawa doszła do trzeciego szeregu” (czyli jest na tyle groźnie, że aby sprostać zadaniu walkę podjąć muszą najlepsi – starsi i bardziej doświadczeni żołnierze, a więc tacy, którzy jako nieliczni przeżyli bezlitosną selekcję walki w poprzednich kompaniach),

5. **predyspozycje i trening umiejętności kontrolowania stresu** (samokontrola raz samoregulacja),
6. **wysoki poziom zaangażowania w proces personalnego i zespołowego samodoskonalenia** w zakresach profesjonalnych, moralnych i wolicjonalnych kompetencji,
7. **gotowość do podejmowania poważnych wyzwań** związanych z eliminacją zagrożeń oraz nastawienie na podejmowanie ryzyka działań niekonwencjonalnych.

Socjologia ciała a role społeczne. Japońska koncepcja "uczenia się całym ciałem". Jednym z charakterystycznych elementów wynikających z powyższych własności odnoszących się do oddziału specjalnego i także do jego członków, jest umiejętne, staranne oraz systematyczne zajmowanie się kształtowaniem właściwości psychospołecznych oraz fizycznych – możliwie w jak najlepszy sposób ze sobą skorelowanych. „W ten sposób dotykamy pozornie problematyki *ról społecznych*, w tym sensie, że oczekiwane własności grupy specjalnej uwzględniają *cielesność*⁷⁰ i jej znaczący udział w umożliwianiu sprawnego pełnienia ról członków oddziału specjalnego. Na dodatek mamy tu do czynienia z pewnym niedosytem interdyscyplinarnego podejścia naukowego (co ma znaczenie dla sekuritologii), gdyż dotychczasowy dyskurs na gruncie socjologii (czy psychologii społecznej) nie przedstawia się nazbyt bogato.

⁷⁰ M. Dziewiecki, Pedagogika ciała, www.opoka.org.pl [stan na 05.09.2013 r.].

Tę opinię zdaje się potwierdzać Chris Shilling w swoim dziele „Socjologia ciała”⁷¹, chociaż uważna analiza i interpretacja tekstów chociażby Pierre’a Bourdieu, daje nam materiał pozwalający na socjologiczno-antropologiczną eksplorację⁷² i integrację przestrzeni cielesnej. Maciejewski zwraca naszą uwagę na fakt, że ciało człowieka w kontekście odgrywania *ról społecznych* predestynuje jednostkę do wykonywania różnych profesji⁷³.

Jeśli chodzi na przykład o mające długą tradycję japońskie grupy dyspozycyjne (wyrastająca z samurajskiej tradycji) rozwój indywidualny i przygotowanie do pełnienia związanej z dyspozycyjnością roli społecznej oparto mocno o koncepcję *karada de oboeru*, co oznacza „uczenie się całym ciałem”⁷⁴. Japońska tradycja związana z bezpieczeństwem narodowym i z edukacją dla bezpieczeństwa wiąże się z długą, dosyć trwałą ciągłością przekazu, w której socjalizacja praktycznie każdego mieszkańca Wysp Japońskich (poza grupami dyspozycyjnymi buke, także cywili należących do różnych klas i warstw społecznych) naznaczona jest samurajskim stygmatem. To wynik ciągłości, która przyjmując, że utrzymuje się z pewnymi modyfikacjami do dzisiaj, trwa już od dwóch i pół tysiąca lat.

Japońska koncepcja *karada de oboeru* wyrosła zatem z potrzeb tworców społecznych, które dzisiaj nazywamy grupami dyspozycyjnymi. „Uczenie się całym ciałem” wpisuje się bowiem w pedagogikę ról społecznych skonstruowaną na potrzeby walki obronnej i opiera się o stratyfikacyjną

⁷¹ C. Shilling, *Socjologia ciała*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁷² P. Bourdieu, *Zmysł praktyczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.

⁷³ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne...*, op. cit., s. 84.

⁷⁴ J. Piwowarski, *Samurajska tradycja w zarządzaniu kryzysowym*, [w:] *Riešenie krizových situácií v špecifickom prostredí*, Uniwersytet w Żylinie, 2011, s. 569–579.

konstrukcję wygenerowaną w łonie japońskich rodów wojskowych – *buke*. Studium przypadku japońskich grup dyspozycyjnych poza nutą egzotyki wskazuje na istnienie w tej problematyce uniwersalnych, ponadkulturowych znamion. Są one związane z dominującą w tamtym społeczeństwie *wojskową kulturą* honoru, która dziś, bez względu na rasę, czy religię ma do spełnienia określoną misję, bez różnicy w jakim miejscu naszego globu ma zafunkcjonować.

Inaczej mówiąc, podobnie jak oddział specjalny dla grup dyspozycyjnych, tak społeczeństwo japońskie dla innych nacji może być esencją poszukiwanych prawidłowości, mających służyć ukazaniu specyfiki i zawodowej elitarności grup dyspozycyjnych. W opinii autora można tę specyfikę (dyspozycyjność) wyodrębnić, pomimo że stosunki społeczne dla różnych miejsc i nacji oraz porządkująca je stratyfikacja mogą być „konstruowane na różne sposoby (...) według różnych zasad widzenia i podziału”, jak pisze Pierre Bourdieu⁷⁵.

Powołując się na badania które prowadził Talcott Parsons, można stwierdzić, że dana „**struktura społeczna** jest systemem opartym na pewnych wzorach stosunków między aktorami, występującymi we wzajemnie zależnych rolach. *Rola [społeczna]* stanowi ogniwo łączące *aktora [społecznego]* jako *byt psychologiczny ze strukturą społeczną*”⁷⁶. Dodajmy tu, iż stratyfikacja społeczna może być rozpatrywana poprzez pryzmat struktury społecznej przy użyciu ujęć relacyjnego i interakcyjnego.

Prestiż społeczny. Teoria stratyfikacji społecznej odciska swe piętno w odniesieniu do analizy pozycji i statusu danej

⁷⁵ P. Bourdieu, *Social Space and Genesis of Groups*, “Theory and Society” 1985, nr 14 (6), s. 762.

⁷⁶ T. Parsons, *Szkice z teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 1972, s. 306.

jednostki ludzkiej. Pojawia się w związku z tym inna kategoria – *prestiz społeczny*.

DEFINICJA

Prestiz społeczny oznacza „społeczne poważanie jednostki [ludzkiej], przypisywany jej honor społeczny, szacunek i oddanie”⁷⁷.

W sytuacji, kiedy mówimy o *pozycji* i o *statusie* członka zespołu dyspozycyjnego w obrębie jego zawodowej grupy społecznej, to przyglądając się temu drugiemu pojęciu zauważa się, iż *status* określa wysokość pozycji społecznej określonego indywidualnego *podmiotu działania*. Przypomnijmy, iż „status jest prestiżem przyznawanym przez grupę, w zamian za zasługi, jakie dana osoba wniosła”⁷⁸ w podniesienie pozycji grupy społecznej wśród innych grup społeczeństwa. Status uzasadniają też wartości przypisywane rolom zawodowym. Tutaj chodzi o status związany z grupami dyspozycyjnymi kojarzonymi z jednostkami służb mundurowych. W przypadku armii czy omawianych tu jednostek specjalnych (jako wzorca dyspozycyjności), mamy do czynienia z formacjami stanowiącymi organizacje, w których przeważają więzi sformalizowane (nie wykluczając dodatkowych więzi personalnych, tworzących się podczas podejmowania wspólnego trudu). Formacje te są instytucjami sformalizowanymi i posiadającymi wyraźnie zarysowane hierarchie, co pomimo lansowania obecnie systemów sieciowych, niehierarchicznych wydaje się bardziej niezawodne w obliczu *sytuacji trudnych*, niosących ze sobą konflikt lub inny rodzaj kryzysu.

⁷⁷N. Goodman, *Wstęp do socjologii*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 365.

⁷⁸Z. Morawski, *Stanowisko służbowe i stopień wojskowy jako wyznacznik statusu...*, op. cit., s. 229.

Formacje charakteryzujące się wysoką dyspozycyjnością to takie środowiska społeczne, w których funkcjonuje autonomiczny system uwarstwienia zarówno, gdy mówimy o armii, jak i innych niewojskowych oddziałach specjalnych. Przypomnijmy, że w ich misji zawarte są cele zmierzające do zapewnienia innym członkom społeczeństwa likwidacji zagrożeń dla istnienia, przetrwania, pozostania całością, dla tożsamości, niezależności, spokoju, likwidacji zagrożeń dla posiadania i gwarancji dalszego rozwoju. Podejmowanie przez niektóre osoby decyzji o podjęciu służby w grupach dyspozycyjnych wymaga pełnej świadomości ciężaru odpowiedzialności za odparcie rozmaitych zagrożeń dla wyżej wymienionych wartości. Świadomość taką łatwiej uzyskać w pełni identyfikując się z tym, co możemy określić jako model świadomości społecznej danego rodzaju grupy społecznej.

Karl Mannheim twierdzi, że „jesteśmy członkami danej grupy nie tylko dlatego, że (...) do niej po prostu należymy, ani też wreszcie nie dlatego, że okazujemy jej lojalność i przywiązanie, lecz głównie z tego względu, że widzimy świat i określone rzeczy w świecie tak, jak ta grupa, tzn. znaczy przez jej interpelację sensu. W każdym pojęciu, w każdym konkretnym nadaniu sensu skryształizowały się doświadczenia określonej grupy”⁷⁹.

Cykl „wchodzenia” jednostki ludzkiej w daną grupę, jest to bowiem na ogół rozłożony w pewnym czasie proces, a nie „czasopunktowe” zdarzenie, powtarza się w jej egzystencji wielokrotnie. Aktywna jednostka ludzka nie jest przecież ograniczona do bycia członkiem tylko jednej grupy. Jak zauważa Norbert Elias „każda jednostka rodząc się wchodzi do ludzkiej grupy, która istniała już przed nią. I nie tylko to: każda jednostka jest tak uformowana przez na-

⁷⁹ K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Aletheia, Warszawa 2008, s. 52.

ture, że potrzebuje innych ludzi, którzy ją poprzedzają, po to by przeżyć i aby dojrzeć. Jednym z podstawowych warunków ludzkiej egzystencji jest współobecność licznych, powiązanych ze sobą innych postaci⁸⁰. To oznacza, że z czasem, gdy jednostka ludzka staje się pełnoprawnym członkiem grupy, zaczyna ona coraz silniej oddziaływać na innych, a także na grupę jako całość. Ta sama sytuacja dotyczy *indywidualnego*, profesjonalnego w działaniach *podmiotu*, biorącego udział w zawodowym życiu grup dyspozycyjnych tworzących szczególne „zbiory ludzi – w tym wypadku wyselekcjonowanych i znakomicie przygotowanych profesjonalnie – będące ze sobą w trwałej łączności lub kontakcie i posiadające wyraźną strukturę”⁸¹.

Zostało już powiedziane, że członkowie grup dyspozycyjnych to wysokiej klasy specjaliści – ale nie są to „wąscy specjaliści”. Istnieje tu konieczność posiadania przez jednostkę ludzką sztanदारowej specjalności, (np. snajper, pletwonurek, czy instruktor walki wręcz) ale z kolei wszyscy członkowie pododdziału AT (antyterrorystycznego) muszą umieć np. wspólnie zdobywać pomieszczenia, strzelać, pływać, jeździć na nartach, prowadzić różne pojazdy, znać języki obce, potrafić stosować kajdanki lub pałkę wielofunkcyjną, posiadać określony standard przygotowania kondycyjnego czy wyszkolenia wysokogórskiego. Nadal nie jest to jeszcze pełna lista elementów niezbędnych dla antyterrorysty, a jedynie ich zarys.

Panuje tu zresztą ogólna, „panoramiczna” tendencja odchodzenia od wąskich specjalizacji w społecznym podziale pracy. Na przykład Stuart Clegg mocno podkreśla rolę tego

⁸⁰ N. Elias, *The Society of Individuals*, Basil Blackwell, Oxford 1991, s. 21.

⁸¹ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, t. 1, A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szcki, M. Ziółkowska (red.), Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2008.

zjawiska określanego jako **dyferencjacja**⁸². Takiego typu podejście jakie proponowane jest przez S. Clegga zapoczątkowali Japończycy, u których „upatruje się po raz pierwszy, już kilkadziesiąt lat wcześniej, niż w innych państwach rozwiniętych, zastosowania powyższych cech organizacji pracy. W modelu tym występuje mniejsza specjalizacja, pracownicy przechodzą przez różne funkcje i stanowiska danego podmiotu gospodarczego i po około 30 latach praktyki (i ciągłych szkoleń potrafią współdziałać na praktycznie każdym odcinku zadań swojego przedsiębiorstwa)⁸³.

Czas aktywności zawodowej członków oddziałów bojowych na „pierwszej linii” jest krótszy niż typowy czas pracy do emerytury ale nowoczesne armie czy policje świata, swoich ekspertów nie wysyłają na bierną emeryturę, starając się korzystać z tego *kapitału ludzkiego* w charakterze szkoleniowców.

To podejście jest znane nie tylko w Japonii, chociaż tu prawdopodobnie najmocniej utrwalił się stary dobry, wypróbowany rodzaj przekazu „od mistrza – do ucznia.” Doświadczeń, wiedzy oraz umiejętności antyterrorysty nie można ani „wysać z mlekiem matki”, ani też jak chcą niektórzy teoretycy bezpieczeństwa, wykreować w oparciu o studiowanie zapisów z kart książek.

Już w czasach średniowiecznych samurajów (których tradycje są współcześnie nadal kontynuowane), w poszukiwaniu „środkowej ścieżki” eliminowano występowanie wśród członków grup dyspozycyjnych trzech skrajnych postaw, wskazanych już przez Konfucjusza, co skrupulatnie kontynuowano w rodach wojskowych całego Cesarstwa Japonii:

1) ten, kto dużo ćwiczy ale nie czyta książek, to *prostak*,

⁸² S. Clegg, *Modern Organizations. Organization Studies in the Postmodern World*, Sage, London 1990.

⁸³ Por. A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2012, s. 383, 405–408.

- 2) ten, kto dużo czyta ale nie ćwiczy, to *uczony prostak*,
 3) ten, kto udaje, że ćwiczy i czyta ale tak naprawdę jest zbyt słaby moralnie by móc zapanować nad swoim umysłem i ciałem – jest także *prostakiem* i do tego leniem.

Uwagi powyższe przekazywał znany szermierz i naczelny szef policji Cesarstwa Japonii Yagyu Munenori (XVI/XVII w.)⁸⁴ oraz Yuzan Daidoji (VII/XVIII)⁸⁵ wysokiej rangi samuraj, członek administracji shoguna (głównodowodzącego i szefa rządu Cesarstwa).

Niezależnie od opinii wyżej wymienionych znanych przedstawicieli samurajskich grup dyspozycyjnych analogiczne poglądy pojawiają się u profesora Nitobe Inazo w książce o honorowym kodeksie *Bushido*, która powstała w 1990⁸⁶. Interesujący jest fakt, że w roku 1904 (naród polski pozostawał wówczas w niewoli trzech zaborców i nie posiadał własnej państwowości) do polskiego wydania „*Bushido. Duch Japonii*”, Nitobe napisał osobną przedmowę zwracając się w niej do Polaków, znanych mu jako narodość o bogatych rycerskich tradycjach⁸⁷. Jak już wspomniano, po dokładnym zbadaniu kanonu starożytnej literatury chińskiej można zauważyć, że przestrogi przed byciem uczonym prostakiem albo prostakiem niewykształconym pochodzą już od Konfucjusza. Konfucjański system myślowy, który został połączony z koncepcjami buddyjskimi (neokonfucjanizm), leży u podstaw *dalekowschodniej kultury bezpieczeństwa* oraz zasad szkolenia grup dyspozycyjnych na Dalekim Wschodzie.

⁸⁴ M. Yagyu, *The Life-Giving Sword: Secret Teachings from the House of the Shogun*, Shambhala Boston&London, 2012.

⁸⁵ D. Yuzu, *Code of Samurai: A Modern Translation of the Bushido Shoshinshy Tuttle Publishing*, Bodsto-Toky 1999.

⁸⁶ I. Nitobe, *Bushido. The Soul of Japan*, Kodansha International, Tokyo 2002.

⁸⁷ I. Nitobe, *Bushido. Duch Japonii*, Diamond Books, 2001.

Kultura bezpieczeństwa w grupach dyspozycyjnych będących jednostkami specjalnymi. W grupie dyspozycyjnej (podobnie jak w innych grupach społecznych) czy specjalną grupą dyspozycyjną, określaną jako *Special Response Unit (jednostka specjalna)*, ogólne zasady współzależności grupowej swymi oddziaływaniami kształtują poszczególnych jej członków, na osiem poniższych sposobów.

1. Wpajanie i – na skutek tego – internalizowanie (dzięki wpływowi grupy) *celów działania*. Można przyjąć, że cele te wyrażają się w wartościach wyznawanych przez grupę. Wartości te, które wynikają z ich odpowiedników – potrzeb, są dodatkowo hierarchizowane, co powoduje, że priorytety grupy są dla jej członków jasne. Cele działania można według typologii znanego mistrza karate, Oyamy Masutatsu podzielić na:
 - a) **dążenia** – cele związane z potrzebami wyższymi, bardzo często wiążące się z dłuższym procesem, który często jest tym, co w Japonii nazywa się *do*. Pochodzące z Dalekiego Wschodu pojęcie *do* kojarzone jest z drogą życia, stylem życia człowieka, którego konsekwentne trzymanie się już samo w sobie jest jednym z celów wyższych nadających naszej egzystencji wysoką wartość i właściwy sens,
 - b) **zachcianki** – związane z potrzebami niskimi, podstawowymi, należące do najbardziej błędnego z punktu widzenia dbałości o sens życia obszaru podstawowych ludzkich potrzeb; chodzi tu w gruncie rzeczy o potrzeby przyziemne, kaprysy, których spełnienie jest tak naprawdę albo zbędne, albo – co gorsza – oddala nas od wartościowych dążeń, które powiązane są z *metapotrzebami*, potrzebami wyższymi dotyczącymi chęci rozwoju.

2. Objaśnianie i internalizowanie (wskutek wpływu grupy) środków jakie powinny być stosowane przez członka grupy, podgrupy i – całą grupę dla osiągnięcia celów grupy. Identyfikacja właściwych środków działania grupy i jej członków często wspierana jest syntetycznymi maksymami życiowymi, mającymi charakter uniwersalny lub regułami o charakterze szczegółowym. Obydwa rodzaje mentalnych „drogowskazów” mają zastosowanie w grupach dyspozycyjnych.
3. Ustalanie, wpajanie z jednej i przyswajanie z drugiej strony obowiązujących w grupie wzorów postępowania. Wiąże się to, jak podaje Z. Bauman z ustaleniem „dolnych i górnych limitów postępowania akceptowanego przez grupę”⁸⁸. Poniżej dolnego limitu określonego normami społecznymi danej grupy następuje wykluczenie społeczne; w przypadku grupy dyspozycyjnej może pojawić się forma wykluczenia o charakterze służbowym. Podobnie dzieje się w przypadku przekroczenia tzw. górnego limitu zachowań. Poprzez „limit górny” można uważać w praktyce niepożądany nonkonformizm posiadający jednak w sobie „wektor” nadgorliwości, tak więc dla członka grupy dyspozycyjnej będzie to na przykład z jednej strony niedbałość i słabe „zgranie” z zespołem podczas szkoleniowych treningów, z drugiej zaś podejmowanie interwencji, które oprócz skuteczności są zabarwione na przykład okrucieństwem lub dążeniem do natychmiastowego „ukarania” danych osób poprzez interweniowanie zabarwione intencją poniżenia tych osób. Jest to nota bene także świadectwem przekroczenia „limitu dolnego” związanego z niedostateczną samokontrolą. Samokontrola to jeden z pierwszoplanowych elementów u członków

⁸⁸ Z. Bauman, *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, PWN, Warszawa 1963.

grup specjalnych – *special response units* w działaniach tych jednostek. Utrata samokontroli lub jej niski poziom w jakimkolwiek aspekcie, może poprzez negatywny transfer przenieść się na aspekty służby, co rzutuje na możliwość przetrwania bądź utraty życia na przykład przez antyterrorystę, a nawet przez członków jego zespołu.

4. Wytworzenie motywacji, które po pierwsze uwalniają, a po wtóre wzmacniają dążenia będące działaniami na rzecz celów grupy. Jednym z podstawowych elementów tego sposobu budowania współzależności w grupie jest pełne uświadomienie celów – nie tylko ich powierzchowne zadaniowe potraktowanie, ponieważ podstawowym, uniwersalnym celem i odpowiedzią na pytanie „po co jesteś antyterrorystą” jest, że pełnienie tej służby daje na wiele sposobów rozwój osobie, które ją pełni, grupie takich osób (funkcjonariuszy) i zabezpiecza rozwój i jego nienaruszone podstawy innym członkom grupom społeczeństwa. Budowanie motywacji często przybiera postać grupowej idei. Dzieje się tak też w grupach „paradyspozycyjnych”, skupionych wokół przedsiębiorców, którzy autentycznie identyfikują się z *corporate social responsibility* – społeczną odpowiedzialnością przedsiębiorczości. Jak zauważa Janina Filek, jeśli chodzi o odpowiedzialne postępowanie względem organizmu społecznego do którego należymy, to sytuacja dotyczy wszystkich grup profesjonalistów, także i grup dyspozycyjnych – „łatwiej jest wielokrotnie powiedzieć, jak należy postępować, niż tak na naprawdę czynić to każdego dnia”⁸⁹. Dzieje się to szczególnie wówczas, gdy odpowiedzialne, współodczuwające postępowanie

⁸⁹ J. Filek, *Przyczyny małego zainteresowania ideą CSR w Polsce*, [w:] *Społeczna odpowiedzialność biznesu w małych i średnich przedsiębiorstwach*, M. Bąk, P. Kulawczyk (red.), Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2008, s. 64.

jest możliwe dopiero wtedy, kiedy zdobędziemy się na dodatkowy, ponadstandardowy wysiłek i zaangażowanie. Z trudnością tą musi na co dzień potrafić się zmierzyć funkcjonariusz grupy dyspozycyjnej zgodnie z dyrektywą dyspozycyjności (gotowości)⁹⁰.

5. Formułowanie społecznego wzoru zachowania, którego składowymi są:
 - a) Cele będące wyrazem personalnych dążeń, zgodnych ze stanem świadomości społecznej określonej grupy ludzi i odpowiadającymi jej potrzebami będącymi odzwierciedleniem hierarchii wartości tej społeczności przechowywanej w jej świadomości społecznej.
 - b) Środki służące kontynuowaniu wzniosłych dążeń.
 - c) Normy społeczno-prawne selekcyjujące środki, tak by konteksty ich użycia lub one same eliminowały zakwalifikowanie ich do skutecznej ale zarazem „toksycznej” dla osób i grup tzw. „drogi zła”.
 - d) Motywacje – stanowiące motor napędu pełnego, świadomego zaangażowanie w zachowanie i ciągle potwierdzanie swej tożsamości oraz samoidentyfikacji będących źródłami mocy podmiotów działania. Określone grupy dysponują swoistymi *wzorami zachowania*, którymi szczyli się, i które uważa za obowiązujący w grupie kanon postępowania. Jest to także element niepisanego (ale także zadekretowanego) kodeksu grup specjalnych. Co prawda J. Piwowarski wyraźnie daje do zrozumienia, iż w jego opinii „moralności nie da się zadekretować”⁹¹. Potrzebna jest tu wysoka spójność społeczna oraz wiarygodność przywódców (także

⁹⁰ E. Stawicka, *Teoria a praktyka wobec koncepcji społecznej odpowiedzialności w biznesie*, http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2010_nr83_s5.pdf, [stan na 23.09.2013 r.].

⁹¹ J. Piwowarski, *Etyka funkcjonariusza policji...*, op. cit.

dowódców) oraz efektów prac legislatywy, czyli te dwa elementy, które powodują, że społeczność może uniknąć antagonistycznego (czy nawet zantagonizowanego) podziału na „my” (rządzeni) i „oni” (czyli rządzący). W społeczności grupy dyspozycyjnej bardzo ostra forma tego podziału najprawdopodobniej byłaby niekorzystna, lecz gdyby jednak zaistniała, obniżałaby dyspozycyjność jednostki specjalnej.

- e) W grupie dyspozycyjnej będącej oddziałem specjalnym tego typu antagonizm jest wykluczony, cele są nadrzędne, a rodzaj więzi grupowych mimo istnienia wewnętrznej stratyfikacji, wprowadza równowagę pomiędzy bardzo mocnymi więzami formalnymi i nie mniej intensywną więzią personalną pomiędzy członkami jednostki specjalnej. Wszyscy ci funkcjonariusze, jeżeli jeszcze żyją – zawdzięczają to sobie, wzajemnie każdy – każdemu. W tej sytuacji „dekretowanie” (rozkaz, rozporządzenie, etc.) powinno być samospełniającym się proroctwem, a zarazem skutecznym aktem „sekurytyzacji”, jaki poprzez *infrastrukturę etyczną czyni społeczność jednostki specjalnej niezwykle spójną* w swoich zapatrywaniach, działaniach i zachowaniach skupionych wokół akceptowanego np. przez antyterrorystów *wzoru zachowania*.
6. Ocena zachowań członków grupy dyspozycyjnej. W obrębie grupy następuje (ocena społeczna związana z procesami samoregulacji grupy) faktycznych działań i zachowań członków społeczności grupy. Układ odniesienia pozwalający na dokonywanie ocen to omówiony powyżej wzór zachowania. Najwyżej cenione wewnątrz grupy osoby, to ci jej członkowie, którzy prezentują rzeczywiste postawy, które wypełniają swą treścią pożądaną schemat oparty

na przyjętym wzorze zachowania. Tak powstająca jaźń odzwierciedlona (ocena otoczenia) inicjuje samoocenę. Procesy te są o wiele wyrazistsze w łonie jednostki specjalnej. Wymagania są tu ostre, wręcz bezwzględne, jeśli chodzi o grupy dyspozycyjne, w których służba polega na balansowaniu pomiędzy życiem i śmiercią, na dodatek nie tylko swoim życiem ale również współtowarzysz, a także osób, których dotyczą interwencje.

7. Nadzór i kontrola zachowań członków *grupy dyspozycyjnej*. Mówimy tu o kontroli będącej mechanizmem społecznej samoregulacji grupy. Ten rodzaj kontroli przebiega na bieżąco jako obserwacja i nadzór mający dla grupy charakter procesu autonomicznego wraz z kontrolą i społecznymi „wnioskami pokontrolnymi” formułującymi dla poszczególnych członków grupy ich jaźnie odzwierciedlone. Jaźnie odzwierciedlone w grupie dyspozycyjnej mającej status elitarnej *specgrupy* są de facto społecznymi rekomendacjami weryfikowanymi (w górę albo w dół) na bieżąco i bez skrępowania.

Powód został już podany – w tej służbie funkcjonowanie przebiega na granicy życia i śmierci i nie jest to wirtualny spektakl, w którym można kilkakrotnie umierać, a potem ponownie ożywać. Rekomendacje te – oraz jaźnie odzwierciedlone wygenerowane przez *specgrupę* dla swoich członków – wzmacniają w procesie nieustannego społecznego nadzoru samokontrolę osób będących członkami *jednostki specjalnej*. Powodują one na bieżąco w procesie samoregulacji utrzymanie czujności powiązanej z samokontrolą powodującą bezustanne potwierdzenie swej przydatności, potwierdzenie tytułu do pozostawania pełnoprawnym członkiem elitarnego teamu. Bezustanny rozwój i odnawianie prawa do by-

cia – jak określił to Arystoteles – „słusznie dumnym”⁹² stanowi *clou* bycia antyterrorystą.

8. Stosowanie wobec członków *grupy dyspozycyjnej* formalnych i nieformalnych (wewnątrzgrupowych) *sankcji*. Sankcje mogą mieć charakter dodatni (nagroda) albo ujemny (kara) adekwatnie do pozytywnych bądź negatywnych kontekstów funkcjonowania w grupie dyspozycyjnej z jeszcze wyrazistszym wręcz bezpardonowym wyartykułowaniem ich, gdy mamy do czynienia z jednostką do zadań specjalnych. Jedną z najdotkliwszych sankcji negatywnych pozostaje tutaj nadal „utrata twarzy” i dla wielu funkcjonariuszy jest ona równoznaczna lub nawet gorsza od poniesienia śmierci. Z kolei **prestiz** jakim elitarny oddział specjalny naznacza swojego członka, ma na niego na ogół znaczny wpływ. Bierze się to stąd, że (przeważnie) dla antyterrorysty jednostka, do której należy, stanowi grupę, którą określamy jako *grupa odniesienia* (*reference group*)⁹³.

PODSUMOWANIE – ROZDZIAŁ 4

1. **Grupa odniesienia.** *Grupa odniesienia* jest to pojęcie odnoszące się do takiej *zbiorowości społecznej*, która stanowić może dla egzystencji i rozwoju (bezpieczeństwo i sens życia) danej osoby, źródło dla zaczerpnięcia/naślą-

⁹² *Słusznie dumny* – pojęcie wprowadzone przez Arystotelesa przypomniane między innymi przez Marię Ossowską w kontekście socjologicznych rozważań dotyczących etosu klasy rycerskiej: M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany...*, op. cit.; Por. J. Piwowarski, *Etos rycerski i jego odmiany w koncepcji Marii Ossowskiej. Przyczynek do budowy kultury bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2010.

⁹³ H.H. Hyman, *The psychology of status*, „Archives of Psychology” 1942, t. 269; *Readings in Reference Group Theory and Research*, The Free Press, New York 1968.

dowania *wzorców zachowań* oraz *systemu wartości*. Wysoki stopień internalizacji (przyswojenia sobie) wzorców i wartości w oddziale specjalnym wiąże się z tym, iż osoby do niej należące, wcześniej jeszcze jako kandydaci aspirowali do stania się członkami powiedzmy pododdziału antyterrorystycznego. Oddział taki stanowi wysoce elitarną grupę dyspozycyjną, a zdobycie akceptacji czynników selekcjonujących i kwalifikujących do tej służby oraz aprobaty członków oddziału antyterrorystycznego należy do niełatwych wyzwań. Pojęcie *grupa odniesienia* wprowadził do obszaru *nauk społecznych* amerykański socjolog Herbert Hiram Hyman (1918–1995).

2. Negatywna sankcja w *grupie dyspozycyjnej* wiąże się z utratą lub obniżeniem *statusu* (prestiżu). W *grupie społecznej* o ostro zarysowanych wymogach oznacza to *votum nieufności*, poprzedzające już tylko *votum separatum* (!). Negatywną sankcją w *oddziale specjalnym* jest wycofanie zaufania, łączące się ewentualnie z jednoczesnym poinformowaniem o tym fakcie dowódcy) i odsunięcie od czynności mających w grupie status sytuujących je w obszarze ról i zadań wyjątkowo trudnych, zaszczytnych (prestiż). Ostateczną sankcją w przypadku niestosowania się danej osoby do wymogów zespołu jest ostracyzm. Przeanalizowanie powyższych czynników pozwala określić w jaki sposób zespół poprzez występujące w nim współzależności wpływa na swoich członków – na ich osobowość oraz na postawy. Chcąc poznać i ocenić dokładniej oddziaływanie grupy na jej członków poprzez ten rodzaj analizy należy wziąć pod uwagę zależności, których gwarantem jest ustrukturuwanie określonej grupy. Struktura grupy, to nic innego jak układ więzi jakie powstają pomiędzy poszczególnymi członkami badanej grupy. Jeśli chodzi

o *oddziały specjalne* – *special response units* to struktura ta jest dość wyrazista. Stosunkami między członkami małych grup w opisywanym przypadku niewielkich bardzo mobilnych oddziałów kontrterrorystycznych (*counter terrorism units*), zajmuje się socjometria⁹⁴. Jej twórcą jest Jacob Moreno (1889–1974), austriacko-amerykański lekarz – psychiatra i socjolog w jednej osobie. Moreno dążył do tego by można było jak najdokładniej zanalizować „obiektywny układ międzyosobowych stosunków”⁹⁵. Układ *współzależności* może mieć charakter policentryczny, scentralizowany lub zdecentralizowany.

3. Oddział kontrterrorystyczny, gdyż taką elitarną, niezwykle „wyrazistą” grupą dyspozycyjną autor obrał za obiekt bliższego poznania, będzie zespołem mocno scentralizowanym. Pododdział antyterrorystyczny to mała, elitarna grupa dyspozycyjna, w której obok ukierunkowania na tzw. zadania specjalne, występuje również specyficzna równowaga pomiędzy więzią formalną oraz więzią personalną. Pomimo nadrzędności współoddziaływań o charakterze służbowym (więź formalna) występuje tu bardzo mocno więź personalna. Wspólna ścieżka członków specygrupy wiodąca ich na granicy życia i śmierci, zbliża w tym wypadku w szczególnie mocny sposób. Widać to chociażby w konieczności komunikowania się podczas akcji bądź treningów i symulacji zadań. W takich przypadkach w pełni sformalizowane komunikowanie się powodowałoby spadek dynamiki akcji, który tutaj nie może mieć

⁹⁴ *Socjometria* – metoda badań stosowana w socjologii, psychologii społecznej, pedagogice, antropologii i ekonomii; służy do badania struktur władzy i komunikacji oraz relacje dotyczące współpracy w małych grupach społecznych.

⁹⁵ *The Sociometry Reader*, J.L. Moreno (red.), Free Press, New York 1960, s. 40.

miejsca. Znamienne dla członków grupy specjalnej i dla całego zespołu tego typu, jest spory dystans – przynajmniej zawodowy – jaki dzieli go od innych grup dyspozycyjnych. Izolacja ta ma źródło w świadomości grupowej funkcjonariuszy, np. pododdziałów antyterrorystycznych, wynikający między innymi z przepaści pomiędzy bojowymi możliwościami, np. antyterrorysty a innymi członkami regularnych służb mundurowych.

4. W przypadku wprowadzenia do akcji pododdziału antyterrorystycznego decyzje i działania jakie podejmują jego członkowie podczas realizacji zadań posiadają w świetle egzystencji ludzkiej – wymiar ostateczny. Niesie to ze sobą ogromny ładunek odpowiedzialności za swoje własne życie, za życie członków grupy, za życie potencjalnych ofiar uzbrojonych bandytów lub terrorystów, za życie napastników, za byt własnych rodzin, wreszcie za „życie duszy”, psychikę, którą należy ustrzec przed patologią zbliżenia się do mentalności zawodowego mordercy.
5. Grupa specjalna poza istniejącymi w społeczeństwie, z którego się wywodzi normami i wartościami wytwarza własny porządek wartości. Powstają w związku z tym pytania o możliwość wyindukowania się zjawiska nieprzystosowawczości na skutek wpływu grupy specjalnego reagowania na osobowość swoich członków. Wydaje się, że nadmierne obawy w tym zakresie mogą rozwiązać empiryczne badania przeprowadzone przez Piwowarskiego wraz z zespołem ale były one prowadzone z grupą osób, które będąc członkami grup dyspozycyjnych (lub kandydatami do nich) nie należały jednak *stricte* do jednostek specjalnych. Grupy specjalne podobnie jak grupy dyspozycyjne niejednokrotnie swój wewnętrzny rytuał, co ma uzasadnienie praktyczne.

- Po pierwsze, ryt standaryzuje mocno zachowania członków specgrupy, która funkcjonuje w niezwykle specyficznych uwarunkowaniach powodujących niezbędnosć pewnych zachowań. Przystwojenie tych zachowań, nawyków oraz skorelowanie ich ze sferą psychiki tak by „poruszenia umysłu” powodowały adekwatne poruszenie ciała dobrze jest wprowadzić w sferę nawyków poprzez odpowiednie rytzy.
 - Po drugie zastosowanie, formy zrytualizowanej dla określonych czynności stygmatyzuje profesjonalizację przykładowo ćwiczeń strzeleckich, nadając im dodatkowy, „sakralny” wymiar, przy czym ta metafizyka wojownika XXI wieku może działać w sposób nie do końca uświadomiony ale skuteczny.
 - Po trzecie, grupowy rytuał („obrzędowość” i obyczaje) wzmacnia tożsamość grupy dyspozycyjnej, ukazuje jej niepowtarzalną specyfikę. Tak dokonana identyfikacja *specgrupy* oraz towarzysząca jej samoidentyfikacja jej członków stanowi ogromne wzmocnienie spójności społecznej zespołu, a co za tym idzie jego mentalnej i fizycznej siły oraz szybkości osiągnięcia psychofizycznej gotowości bojowej.
6. **Jeszcze słów kilka o rytuałach społecznych.** Podkreślmy, zatrzymując się przy *rytuałach społecznych*, będących niezastąpionym tworzywem *II strumienia kultury bezpieczeństwa*, że absolutnie tworzywo to jest dalekie od fasadowych rytuałów, które utraciły swoją moc dlatego, że ci, którzy je narzucają innym, sami nie przywiązują do nich specjalnej wagi, traktując je co najwyżej tylko jako przyzwyczajenie. Sprawa rytualizacji to coś znacznie silniejszego, znacznie więcej aniżeli biurokratyczne procedury. Rytuał (niekoniecznie o zabarwieniu religijnym) to „procedura”, która niesie już w sobie pewną moc, bądź ją po prostu wyzwała w członkach zespo-

łu ludzi, którzy się do niej stosują. Jest to bardzo pomocne podczas *sytuacji granicznych*⁹⁶, w których przyjdzie członkom *special response units* nie jeden raz działać i doświadczać niespokojnej rzeczywistości. Przypomnijmy, że *sytuacje graniczne* należą do skrajnie trudnych położenia. Tak mówi o nich Karl Jaspers: „Sytuacjami granicznymi nazywamy to, że nie mogą żyć bez walki i cierpienia (...), wreszcie, że muszą umrzeć” i dalej o takich sytuacjach powiedział, że są one „jak mur, o który uderzamy, o który się rozbijamy. Nie potrafimy ich zmienić, lecz jedynie naświetlić”⁹⁷. Stąd istnieje potrzeba rytualizacji, która jest czymś więcej aniżeli automatyzacja odruchów czy perfekcyjna procedura, które w rytuale mogą zostać zawarte, wraz z potrzebą treningu i określonych bojowych czynności. Freud uważa, że rytuał sprawia, że człowiek, mimo iż nadal jest jeszcze bezbronny, ale już nie jest bezsilny.⁹⁸ Rytualizacja codziennych, w tym także i zawodowych czynności wprowadza atmosferę osobistego celebrowania swego życia oraz procesu własnego samodoskonalenia, wprowadza sztuka walki – może mieć ona wymiar współczesny i bardzo utylitarny. **„Dobrodziejstwo porządku jest niezaprzeczalne, umożliwia człowiekowi – jak mówi Freud – lepsze wykorzystanie czasu i przestrzeni, oszczędzając przy tym jego psychiczne siły.”** Czy Freud wiedział, że będzie kierował te słowa do antyterrorystów? Czy jest z kolei przez nich czytany? Jeszcze szczegółowiej tę tematykę badał Jung. Warto

⁹⁶ *Sytuacja graniczna* – odnosi się ono do skrajnych sytuacji egzystencjalnych, takich jak: porzucenie, nieuleczalna choroba, śmierć itp. Ich świadome przeżycie i doświadczenie pozwala, wg Jaspersa, na odczytanie „szyfrów transcendencji”, sensów świata ukrytych w różnych wydarzeniach.

⁹⁷ K. Jaspers, *Filozofia egzystencjalna. Wybór Pism*, PIW 1990, s. 2.

⁹⁸ E.F. Schlederer, *Die Gesellschafts – Kultur – und Religionskritik bei Freud*, [w:] *Psychologie des 20. Jhols. II*, Zürich 1976, s. 1015.

poświęcić jej nieco więcej miejsca przy omawianiu oddziałów specjalnych, bo w swoistej rytualizacji ich zachowań, treningu i trudnych realizacji należy się dopatrywać źródeł powodzenia prowadzonych przez ich oddziały bojowych operacji. Karl Gustav Jung twierdzi, iż rytuały nadają głębszy sens naszemu działaniu i dzięki temu stają się „systemem psychoterapeutycznym”, usuwając ludzkie obawy przed nieuniknionymi zdarzeniami powodując, że ludzie są zdrowsi⁹⁹, zapewne także mogą działać w bardziej zdecydowany sposób. Ujmując rzecz lapidarnie, C.G. Jung traktował rytuały (także w rozumieniu rytualizacji codziennych czynności) „jako metody duchowej higieny”¹⁰⁰. Jasny umysł, dyscyplina i samodyscyplina, która w obrębie przyjętej rytualizacji szkolenia i walki działa bez potrzeby zewnętrznego przymusu. Każda grupa powinna sama wypracować swoje obyczaje i rytuał, choć korzystania z dobrych uniwersalnych wzorów zachowań jest także wskazane.

Na Dalekim Wschodzie trening walki rozpoczyna się i kończy ukłonem. Dzięki temu obyczajowi ćwiczący realne formy walki uzyskują szansę na to, żeby uniknąć pewnego rodzaju „zdziczenia”, mimowolnie towarzyszącego gwałtownym działaniom, które są od zawsze domeną sfery realnej walki. Wspólnie wypracowane modele zachowań w określonych sytuacjach stanowią to, co możemy nazwać „rytuałami do bycia razem”, co może mieć znaczenie szczególne na członków *specgrupy* – zarówno w ich służbie, jak również po służbie, wtedy kiedy powracają do swego domu. „Dla amerykańskiego psychologa Erika H. Eriksona rytuały są ważne i służą temu, aby człowiek odnalazł swoją tożsamość. [Nawet] ludzie niepewni

⁹⁹ C.G. Jung, *Gesammelte Werke XVIII*, Olten 1981, s. 178.

¹⁰⁰ C.G. Jung, *Gesammelte Werke XI*, Olten 1963, s. 47.

siebie, odkrywają dzięki codziennym rytuałom, kim naprawdę są, umacniają się i odnajdują siebie samych”¹⁰¹.

7. Mała *grupa dyspozycyjna* daje ogromne pole do działania polegającego na możliwościach bycia autentycznym, a zarazem profesjonalnym w swoich działaniach poprzez skrzyżowanie formalnych, narzuconych procedur i się do pewnego stopnia z tymi procesami, nienarzuconej, własnej rytualizacji zachowań i realizowanych czynności. Grupa zawodowa o dużej spójności społecznej, a taką jest zapewne oddział specjalny, jest środowiskiem rytuałotwórczym cementującym wzory zachowania i bazuje na wzajemnych potrzebach. Rytuały społeczne pokazują praktyczny realizm połączony z aktualną symboliką oraz dają poczucie przynależności i jednocześnie doświadczenie indywidualności. Historia ta wsparta jest surową dyscypliną mającą genezę wojskową. Powoduje to bezdyskusyjne podporządkowanie się funkcjonariuszom, którzy w *specgrupie* stoją na wyższym szczeblu hierarchii służbowej. Jeżeli dowódcy dysponują autentycznym autorytetem a ich eksponowane miejsce w hierarchii grupy specjalnej wynika z hierarchii kompetencji to dysponują oni władzą jednocześnie legalną i charyzmatyczną (w ujęciu Maxa Webera)¹⁰² co w nieco innym ujęciu można wyrazić w ten sposób, iż osoba która dowodzi (z formalnego nadania) jest jednocześnie przywódcą (mocą autorytetu). Jest to dla oddziału specjalnego sytuacja optymalna – w psychologii mówimy, iż mamy tu do czynienia z osobą znaczącą.

¹⁰¹ A. Grün, *Odnaleźć radość życia – nadać sens codzienności*, Salwator, Kraków 2007, s. 37.

¹⁰² Zob.: M. Weber, *Racjonalność. Władza. Odczarowanie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.

8. *Osoba znacząca* ma poprzez swój autorytet znacznie większy wpływ na postawy członków zespołu aniżeli inny należący do tej (skądinąd elitarnej) grupy jej przeciętny członek. Rozmiary wpływu osoby znaczącej są proporcjonalne do wysokości stopnia jej autorytetu, ten zaś zależy od wysokości prawdopodobieństwa podporządkowania się podwładnych poleceniom osoby znaczącej bez konieczności zastosowania wobec nich jakiegokolwiek przymusu.

Należy jednak pamiętać, że omawiane w tym miejscu *special response units* jeżeli znajdują się w sytuacjach wymagających trudnych decyzji, to wszelkie wątpliwości będą tu rozwiązane błyskawicznie, w oparciu o więź bezosobową – mającą charakter służbowy. Funkcjonalne powiązanie ról w grupie dyspozycyjnej daje między innymi możliwość szybkiego zastąpienia wyeliminowanego członka zespołu przez inną osobę, o analogicznych kompetencjach, wcieloną na mocy służbowej decyzji (rozkaz przeniesienia) do grupy, w której wystąpił wakat.

Taką grupę nazywamy również organizacją. Tak jak ją definiuje E. Wight Bakke: **organizacja „jest systemem zróżnicowanych i skoordynowanych działań ludzkich wykorzystujących, przekształcających lub wytwarzających określony zespół ludzkich materialnych, kapitałowych, ideowych i naturalnych w jednolitym całościowym procesie rozwiązywanie problemów zaspokajanie określonych potrzeb ludzkich we współdziałaniu z innymi kombinacjami ludzkich działań i zasobami znajdującymi się w ich otoczeniu”¹⁰³.**

¹⁰³ E. W. Bakke, *Concept of the Social Organization*, [w:] *Modern Organization Theory*, M. Haire (red.), New York 1959, s. 37.

9. Patrząc z punktu widzenia członka grupy dyspozycyjnej (z przewagą akcentów dotyczących rozważań o jednostkach specjalnych), to wpływ zespołu na jego członka wzrasta im jaśniej określone są **cele** działania grupy i jej uniwersalna misja, wtedy gdy znacznie większą wagę przykładają się w zespole do **więzi personalnych** (osobistych) jako czynników podnoszących spójność (integrację) zespołu oraz wówczas gdy emocjonalne zaangażowanie danej osoby wynika z **silnej identyfikacji** z zespołem dyspozycyjnym. Najsilniej te trzy elementy występują w jednostkach (grupach) specjalnych. Wiąże się to z taką konsekwencją, że członek specy grupy przyjmuje ją za swoją *grupę odniesienia*. Przy czym może to być również obraz wyidealizowany – również jako przejaw dążenia do ideału określonego w „samospelniającym się proroctwie” stanowiącym wyidealizowany obraz grupy specjalnej, do której włączono kolejną identyfikującą się z nią osobę. Zespół przypisanych członkowi grupy obowiązków i uprawnień jest powiązany z jego pozycją. Pozycji przyporządkowana jest *rola*, którą można uznać za oczekiwany przez zespół standard zachowania się przejawianego przez członka, który identyfikuje się z grupą i chce być przez nią zaakceptowany.
10. Osoby pełniące służbę w oddziałach specjalnych powinny poprzez silny trening, zdobywanie wiedzy i introspekcje uzyskiwać coraz to wyższy poziom pogłębionego etycznie profesjonalizmu pozwalający poprawnie funkcjonować na trzech poziomach: jako podwładny, jako partner oraz przełożony. Należy pracować nad tym od samego początku pełnienia służby, przy czym podstawą jest tu właściwie rozumiana i głęboko przyswojona idea służby. Nie pojawiają się wtedy problemy z umie-

jętnością podporządkowania się. Umiejętność słuchania i perfekcyjnego wypełniania poleceń umożliwiła dojrzewanie funkcjonariusza do etapu w jego karierze, w którym będzie kompetentny do tego by móc zacząć dowodzić. Może się taka potrzeba pojawić niespodziewanie, w sytuacji, w której utraci życie dowódca.

11. **Typologia grup dyspozycyjnych.** Profesor Jan Maciejewski bazując na wieloletnich doświadczeniach akademickich, związanych z socjologią grup dyspozycyjnych zaproponował następującą ich typologię, opierając się na działaniu wyspecjalizowanych zespołów ludzi w trzech systemach:

- a) System militarny – Wojsko Polskie, Straż Graniczna, Biuro Ochrony Rządu, Agencja Wywiadu.
- b) System paramilitarny – Policja Polska, Państwowa Straż Pożarna, Służba Więzienna.
- c) System cywilny, dotyczący poszczególnych agend państwa, np.: Pogotowie Ratunkowe.
- d) Ochotnicze Grupy Dyspozycyjne, np.: Ochotnicza Straż Pożarna.

Według autora tej pracy można byłoby alternatywnie zaproponować jeszcze jedną, dychotomiczną, ukazaną poniżej typologię grup dyspozycyjnych.

– Z jednej strony są to:

1. Umundurowane grupy dyspozycyjne.
2. Cywilne grupy dyspozycyjne.

– Z drugiej strony:

1. Profesjonalne grupy dyspozycyjne:

- a. Umundurowane Wojsko Polskie, Policja Polska, Straż Graniczna, Inspekcja Ruchu Drogowego, w niektórych przypadkach także SUFO, a także WSO.
- b. Służby specjalne, np.: CBA.

- c. Cywilne Pogotowie Ratunkowe.
- 2. Ochotnicze grupy dyspozycyjne:
 - a. Umundurowane.
 - b. Nieuundurowane.

BIBLIOGRAFIA – ROZDZIAŁ 4

1. Alexander S., *Space, Time, and Deity*, Kessinger Publishing, Whitefish 1920.
2. Bakke E.W., *Concept of the Social Organization*, [w:] *Modern Organization Theory*, M. Haire (red.), New York 1959.
3. Bauman Z., *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, PWN, Warszawa 1963.
4. Benson J., *Working More Creatively with Groups*, Routledge, New York 2010.
5. Berger P.L., *Zaproszenie do socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
6. Bourdieu P., *Social Space and Genesis of Groups*, “Theory and Society” 1985, nr 14 (6), s. 762.
7. Bourdieu P., *The Forms of capital English*, [w:] J.G. Richardson’s *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education*, 1986.
8. Bourdieu P., *Zmysł praktyczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
9. Brown R., *Group processes. Dynamics within and between groups*, Blackwell Publishing, Oxford 2000.
10. Burgess E.W., Park R.E., *Introduction to the Science of the Sociology*, University of Chicago Press, Chicago 1921.
11. Buzan B., *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Hemel Hempstead, Harvester 1991.
12. Cartwright D., Zander A., *Group Dynamics. Research and*

- Theory*, Harper & Row, 1968.
13. Cartwright D., *Studia in Social Power*, Research Center for Group Dynamics, Institute for Social Research, University of Michigan, Michigan 1958.
 14. Chałasiński J., *Spółeczeństwo i wychowanie*, PWN, Warszawa 1969.
 15. Clegg S., *Modern Organizations. Organization Studies in the Postmodern World*, Sage, London 1990.
 16. Coats W.A., *The Sociology and Professionalization of Economics*, Routledge, London 1993.
 17. Coleman J.S., *Foundations of Social Theory*, Belknap: Harvard University Press, Cambridge, London 1990.
 18. Dahrendorf R., *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szcki, M. Ziółkowska (red.), t. 1, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2008.
 19. Dharma K., *Mahabharata*. Mayapur, Wrocław 2003.
 20. Durkheim E., *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*, The Free Press, New York 1982.
 21. Elias N., *The Society of Individuals*, Basil Blackwell, Oxford 1991.
 22. *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
 23. Eulan H., *Technology and Civility: The Skill Revolution in Politics*, Palo Alto 1997.
 24. Filek J., *Przyczyny małego zainteresowania ideą CSR w Polsce*, [w:] *Spółeczna odpowiedzialność biznesu w małych i średnich przedsiębiorstwach*, M. Bąk, P. Kulawczyk (red.), Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2008.
 25. Forsyth D.R., *Group dynamics*, [w:] *Encyclopedia of human relationships*, Reis H.T. & Sprecher S. (red.), Thousand

- Oaks, CA: Sage 2009.
26. Forsyth D.R., *Group Dynamics*, CA: Brooks/Cole, Pacific Grove 2013.
 27. Forsyth D.R., Burnett J.L., *Group processes*, [w:] *Advanced social psychology*, E.R. Baumeister, E. Finkel (red.), New York: Cambridge 2010.
 28. Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
 29. Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2000.
 30. Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2001.
 31. Gouldner A.W., *La Crisis de la sociologia*, Bologna 1972.
 32. Gouldner A.W., *The Coming Crisis of Western Sociology*, Basic Books, New York 1970.
 33. Grubb H.J., *Social Cohesion as Determined by the Levels and Types of Involvement*, „Social Behavior and Personality” 1987, 15 (1), s. 87–89.
 34. Grün A., *Odnaleźć radość życia – nadać sens codzienności*, SALWATOR, Kraków 2007.
 35. Gui W., *National Consciousness and Literary Cosmopolitics: Postcolonial Literature in a Global Moment*, Ohio State University Press, Columbus 2013.
 36. Halpern D., *Social capital*, Polity Press, Cambridge, United Kingdom 2005.
 37. *Historia idei politycznych*. Wybór tekstów, opr. S. Filipowicz, A. Mielczarek, K. Peliński, M. Tański, t. I, Gdańsk 2001.
 38. Homans G.C., *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, Brauce and World, New York 1961.
 39. Hyman H.H., *The psychology of status*, „Archives of Psychology” 1942, Vol. 269.

40. Jaspers K., *Filozofia egzystencjalna. Wybór Pism*, PIW 1990.
41. Jung C.G., *Gesammelte Werke XI*, Olten 1963.
42. Jung C.G., *Gesammelte Werke XVIII*, Olten 1981.
43. Kaufmann F.X., *Religie i nowoczesność*, [w:] Piwowarski W., *Socjologia religii. Antologia tekstów*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2007.
44. Kjaer A.M., *Rządzenie demokratyczne: odpowiedzialność sieci*, [w:] A. M. Kjaer, *Rządzenie*, Wyd. Sic! s.c., Warszawa 2009.
45. *Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy*, B. Kożuch (red.), Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
46. Kurasz I., *Grupy dyspozycyjne w strukturze społecznej. Próba analizy socjologicznej*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, T. Kołodziejczyk, D. Kozerański, J. Maciejewski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
47. Le Bon G., *Psychology of Crowds*, Sparkling Books, London 2009.
48. Lewin K., *Resolving Social Conflicts*, Harper and Row Publishers, New York 1948.
49. R. Linton, *The study of Man*, Appleton-Century Company Inc., New York 1936.
50. Lorenz K., *Evolution and the Modification of Behavior*, University of Chicago Press, Chicago 1965.
51. Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.
52. Malinowski B., *Jednostka, społeczność, kultura*, PWN, t. 8, Warszawa 2000.
53. Mannheim K., *Ideologia i utopia*, Aletheia, Warszawa 2008.
54. Merton R.K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*,

- Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
55. Mills T.M., *The Sociology of Small Groups*, Prentice-Hall, New Jersey 1967.
 56. Morawski Z., *Stanowisko służbowe i stopień wojskowy jako wyznacznik statusu pozycji żołnierzy zawodowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, J. Maciejewski, T. Kołodziejczyk, D.S. Kozerawski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
 57. Morgan C.L., *Emergent Evolution*, Henry Holt and Co, New York 1923.
 58. Nan L., *Social capital: A theory of social structure and action*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
 59. Nitobe I., *Bushido. Duch Japonii*, Diamond Books, 2001.
 60. Nitobe I., *Bushido. The Soul of Japan*, Kodansha International, Tokyo 2002.
 61. Olbrycht J., *Spoistość małej grupy społecznej (próba analizy metodologicznej)*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.
 62. Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 2011.
 63. Park R.E., Burgess E.W., *The City*, University of Chicago, Press Chicago 1925.
 64. Parsons T., *Szkice z teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa 1972.
 65. Piekarski M., *Grupa Interwencyjna Służby Więziennej z Wrocławia*, „Commando” 2008, nr 9.
 66. Piwowarski J., *Etos rycerski i jego odmiany w koncepcji Marii Ossowskiej. Przyczynek do budowy kultury bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2010.
 67. Piwowarski J., *Etyka funkcjonariusza policji. Źródła, moty-*

- wacje, realizacja, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2012.
68. Piwowarski J., *Samodoskonalenie i bezpieczeństwo w samurajskim kodeksie Bushido*, Collegium Columbinum, Kraków 2011.
 69. Piwowarski J., *Samurajska tradycja w zarządzaniu kryzysowym*, [w:] *Riešenie krizových situácií v špecifickom prostredí*, Uniwersytet w Żylinie, Žylica 2011.
 70. Schlederer E.F., *Die Gesellschafts – Kultur – und Religionskritik bei Freud*, [w:] *Psychologie des 20. Jhols. II*, Zürich 1976.
 71. Shilling C., *Socjologia ciała*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
 72. Smith A.D., *A National Identity*, University of Nevada Press, Reno 1993.
 73. Smith A.D., *The Nation Made Real: Art and National Identity in Western Europe, 1600–1850*, Oxford University Press, Oxford 2013.
 74. Spengler O., *Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii historii uniwersalnej*, tł. i przedmowa Józef Marzęcki, Wydawnictwo KR, Warszawa 2001.
 75. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
 76. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań statystycznych*, „Śląsk”, Katowice 2005.
 77. Sztumski J., *Wzór społeczny*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 7 V-Ż, Warszawa 2008.
 78. Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa. Prolegomena do zagadnień ogólnych*, ULMAK, Warszawa-Pruszków 1997.
 79. Tanaka F., *The Samurai Fighting Arts. The Spirit and Practice*, Tokyo 2003.
 80. *The Sociometry Reader*, J.L. Moreno (red.), Free Press, New

- York 1960.
81. *Tożsamość społeczna grup dyspozycyjnych*, J. Maciejewski, W. Nowosielski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.
 82. Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
 83. Turowski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Źródła i Monografie 144, Lublin 1994.
 84. Urbanik P., *Mikroekonomia cz.1*, [w:] *Podstawy ekonomii*, Poznań 1996.
 85. Weber M., *Racjonalność. Władza. Odczarowanie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.
 86. Wierziński Z., *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Wyd. Przemiany, Warszawa 1990.
 87. Yagyu M., *The Life-Giving Sword: Secret Teachings from the House of the Shogun*, Shambhala Boston&London, 2012.
 88. Yuzu D., *Code of Samurai: A Modern Translation of the Bushido Shoshinshy* Tuttle Publishing, Bodosto-Toky 1999.
 89. Zander A., *The Purposes of Groups and Organizations*, Jossey-Bass, San Francisco 1985.
 90. Znaniński F., *Metoda socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
 91. Znaniński F., *Prawa psychologii społecznej*, PWN, Warszawa 1991.
 92. Znaniński F., *Relacje społeczne i role społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
 93. Znaniński F., *Social Groups as Products of participating individuals*, "American Journal of Sociology", 1939, nr 1, s. 799–811.

Netografia

94. Dziewiecki M., *Pedagogika ciała*, www.opoka.org.pl [stan na 05.09.2013 r.].
95. *Słownik języka polskiego*, PWN, <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2569948>, [dostęp: 10.10.2013 r.].
96. Stawicka E., *Teoria a praktyka wobec koncepcji społecznej odpowiedzialności w biznesie*, http://www.wne.sggw.pl/czaso-pisma/pdf/EIOGZ_2010_nr83_s5.pdf [stan na 23.09.2013r.].

Zakończenie

Kultura należy do tego rodzaju zjawisk społecznych, które lokują się pomiędzy wieloma dyscyplinami nauki, nie poddając się mechanistycznemu przyporządkowaniu bez reszty do którejkolwiek z nich lub też istniejąc jako niezbywalna część więcej niż tylko jednej dyscypliny badawczej. W pracy tej posłużono się opisem przemieszczania się pojęcia „kultura” pomiędzy dyscyplinami naukowymi, wskazując na możliwość jego dostosowywania do przedmiotu badań w *naukach o bezpieczeństwie*. Można w ślad za holenderską badaczką Mieke Bal, która jest teoretykiem *kultury*, rzucić postulat tworzenia *kultury bezpieczeństwa z natury preposteryjnej*¹.

Preposteryjność jest tutaj rozumiana jako jedna z dróg odejścia od rutynowo pojmowanych badań nad *kulturą*. Następstwo historyczne, tzn. czasu i miejsca powstania określonych koncepcji kulturowych, nie jest konieczne dla wskazania tego, jakie wytwory kultury ze sobą się wiążą. Oznacza to,

¹ Por. M. Bal, *Travelling Concepts in the Humanities, A Rough Guide*, University of Toronto Press, Toronto 2002.

iż można je również interpretować podążając niejako na osi czasu wstecz. Współczesne i historyczne *strumienie kultury* odsłaniają wówczas nowe możliwości i mogą posłużyć jako źródło interpretacji dla koncepcji *kultury bezpieczeństwa* czy też *kultury bezpieczeństwa narodowego*. Dzięki wskazanej tu możliwości dokonania zmiany kierunku działania badacza, poszczególne koncepcje *kultury* mogą zostać zinterpretowane w sieci nieliniarnych, jedynie pozornie alogicznych, niezgodnych z następstwem czasowym relacji teoretycznych.

W ten sposób, naprzeciw potrzebom nauki wychodzi dziś *transdyscyplinarna perspektywa badawcza*. Obecnie bowiem badania naukowe, szczególnie w *naukach praktycznych*, do których zalicza się dyscyplinę *nauk o bezpieczeństwie*, poszukują odpowiedzi i rozwiązań nie tylko w ścisłe, formalnie wyodrębnionym i ograniczonym polu badawczym danej dyscypliny naukowej. Papierem lakmusowym osiągnięć *nauk praktycznych* jest siła ich praktycznego oddziaływania i dostępne nam efekty **mocy implementacyjnej** teorii naukowej.

Autor pracy przekonany jest o tym, że *interdyscyplinarność* może, jeżeli chcemy zachować wewnętrzną spójność dyscyplin naukowych, kierować uwagę badacza przede wszystkim na tak zwany „styk” dyscyplin oraz teorii naukowych i tutaj ewentualnie znajdować współzależności. W tej sytuacji, według autora, badania, które dotyczą *bezpieczeństwa* oraz społecznej *istoty* funkcjonowania generatora mocy tego zjawiska, jakim jest *kultura bezpieczeństwa*, powinny opierać się na łączeniu wiedzy należącej do kilku dyscyplin naukowych, co z kolei wiąże się bardziej z transdyscyplinarnością niż podejściem interdyscyplinarnym.

Podobną opinię odczytać możemy u autorytetów social sciences. Na przykład spójrzmy do zasobów dorobku znanego

przedstawiciela amerykańskiego środowiska badaczy z obszaru *nauk społecznych*, Immanuela Wallersteina. Mianowicie ten twórca **teorii systemów-świata** twierdzi mocą swojego autorytetu, iż wiele badań byłoby przeprowadzonych znacznie lepiej niż dotąd, gdyby łączono podczas ich prowadzenia wiedzę dwóch lub więcej dyscyplin².

Przyjęty w pracy problem badawczy do pewnego stopnia warunkuje powstawanie dalszych sekuritologicznych konstrukcji teoretycznych, prowokując do tworzenia nowych analitycznych narzędzi. W ten sposób uruchomiony został *transdyscyplinarny* proces przemieszczania się pewnych pojęć i kategorii badawczych kultury różnych dyscyplin naukowych, w tym *sociologii, filozofii bezpieczeństwa, antropologii bezpieczeństwa, nauk politycznych, psychologii* do innej od nich dyscypliny – są to już *nauki o bezpieczeństwie*.

To przemieszczanie nie miało statycznego charakteru, gdyż pojęcia wciąż ewoluują, zmieniając się pod wpływem przyjętej metodologii dyscypliny, w której założono, że powinny one funkcjonować także pod wpływem przyjętych problemów badawczych.

Podsumowując, zastosowana w pracy *metoda* ma w pewnym stopniu charakter nowatorski, oznacza bowiem prowadzenie analiz i syntez, dzięki którym dokonywane są próby rozszerzania standardów dyscypliny *nauk o bezpieczeństwie*. Dostarcza ona badaczowi abstrakcyjnych kategorii z jednoczesnym odwołaniem się tak do ontologicznego, jak i do epistemologicznego wymiaru *istoty kultury bezpieczeństwa*, co z powodzeniem stosowane jest w uniwersalnym dyskursie naukowym opartym na *transdyscyplinarnej* wiedzy.

² I. Wallerstein, *Analiza systemów – światów. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2007, s. 144 i nast.

Szerokie w swej treści odpowiedzi na zadane we Wprowadzeniu pytania ilustrujące szczegółowe problemy badawcze, które orbitują wokół głównych celów naukowych, jakie postawił przed sobą autor tej pracy, znalazły się w kolejnych rozdziałach. Poszczególne rozdziały pracy odpowiedziały na kolejne postawione na wstępie kwestie naukowe. Elementy te, w zależności od potrzeb, można studiować odrębnie, bądź łącznie, dążąc do komplementarnego dorobku podstaw wiedzy wiążącej się z problematyką bezpieczeństwa.

Stosowanie charakterystycznej dla *nauk o bezpieczeństwie* perspektywy badawczej podczas dokonywania analizy składowych *natury* zjawiska *bezpieczeństwa* i fenomenu *kultury bezpieczeństwa narodowego*, wymaga między innymi posłużenia się tutaj perspektywą *nauk społecznych*, która wykazuje **nachylenie kulturowe**.

Autor określa je jako **ujęcie kulturalistyczne**, co literalnie oznaczać ma tutaj „ujęcie z perspektywy *nauk społecznych* o nachyleniu kulturowym”. Autor powinien jednak w tym miejscu zastrzec, że termin **ujęcie kulturalistyczne** jest przez niego zastosowany w tej pracy w rozumieniu szerokim, nie ograniczanym do rozumienia wąskiego, które wyłącznie dotyczy *kulturalistycznej teorii* pojawiającej się w socjologii uprawianej przez takich badaczy jak Florian Znaniecki³ czy

³ F. Znaniecki, *Cultural Reality*, Kissinger Publishing, New York 2008; Idem: *Florian Znaniecki on Humanistic Sociology (Heritage of Sociology)*, University of Chicago Press, Chicago 1969.

Alfred Louis Kroeber⁴, obydwaj rekrutujący się ze szkoły socjologicznej opierającej się na metodzie wypracowanej przez Franza Boasa⁵.

Ostatecznie to jednak Polak, jako amerykański naukowiec (znak globalizacji?), Florian Znaniecki jest twórcą najsilniej zaznaczającego się w naukach społecznych kulturalizmu, oparte go na założeniach związanych z refleksją nad zjawiskiem kultury i nad opozycją czy też uzupełnianiem się nurtów realizmu i idealizmu. Ponieważ jednak według Znanieckiego nurty te są niewystarczające do określenia ogólnej wizji świata społecznego⁶ to jego podejście do socjologii i filozofii znamionuje przekonanie, że **człowiek zawsze interpretuje rzeczywistość przez pryzmat kultury**. Także wartości, względem których jednostka ludzka zajmuje swoje stanowisko, są zmienne historycznie. Dlatego zdaniem Znanieckiego socjologia powinna zajmować się nie wprost samym społeczeństwem, lecz jego kulturą, która stanowi utrwalony pozamaterialny oraz materialny dorobek budowany przez społeczeństwo⁷, dorobek reprezentatywny dla poziomu rozwoju, jaki dany naród i jego obywatele zdołali osiągnąć.

Chcąc całkiem jasno zrozumieć powyższą kwestię należy sięgnąć do pewnego kasusu nazwanego „paradoksem”, ukazującego różnicę pomiędzy refleksją naukową a myśleniem

⁴ A.L. Kroeber, *The Nature of Culture*, University of Chicago Press; Cambridge University Press, Chicago 1952.

⁵ *Podejście kulturalistyczne* – jedna z głównych orientacji w socjologicznej szkole Franza Boasa, reprezentowana między innymi przez Alfreda Louisa Kroebera, postulująca traktowanie kultury jako „bytu ponadorganicznego”.

⁶ A. Schütz, *The Phenomenology of the Social World...*, op. cit.

⁷ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 1997, s. 109 – źródło: K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 1997, s. 109.

potocznym dotyczącym *kultury*. Chodzi tutaj o tzw. **paradoks Bagby'ego**⁸, który zapewne brzmi dla niektórych osób dość szokująco:

Szekspir nie należy do kultury (sic!)

– „i nie można sądzić w tej sprawie inaczej – twierdzi ekspert kulturoznawstwa, Stanisław Pietraszko, bezpośrednio odnosząc się do istoty tego paradoksu – jeżeli nie mamy pozostać w trybie potocznego [a tym samym nienaukowego] myślenia o *kulturze*, sprowadzającego ją do dzieł bądź do ludzi, bądź do ich [tak zwanych „kulturalnych”] zachowań (...) myślenia gubiącego to właśnie, co jest kulturą [!], co łączy ludzi, ich myśli, zachowania i dzieła w określonym miejscu, i czasie, a co się w nich realizuje i przejawia”⁹.

Kończąc, należy przypomnieć funkcje *socjologii*, które mają również znaczenie dla implementacji wyników badań w całym obszarze *nauk społecznych*, co tym samym zwraca naszą uwagę w przypadku problematyki jaką zajmują się *nauki o bezpieczeństwie*. Funkcje te zostały przez autora wymienione poniżej¹⁰:

1. **Funkcja apologetyczna:** dzięki socjologicznie opracowanym danym pozwala propagować określone przekonania i postawy społeczne, m.in. poprzez afirmowanie kreowania pewnych sytuacji, wzorów społecznych, instytucji oraz koncepcji.

⁸ Por. P. Bagby, *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Studies of Civilizations*, Greenwood Press, London 1976.

⁹ S. Pietraszko, *Kultura. Studia teoretyczne...*, op. cit., s. 212.

¹⁰ A. Podgórecki, *Pięć funkcji socjologii*, [w:] *Socjotechnika. Praktyczne zastosowania socjologii*, Warszawa 1968.

2. **Funkcja diagnostyki społecznej** – oparta jest na regularnym gromadzeniu metodą sprawdzalną intersubiektywnie, danych o różnych sferach *rzeczywistości społecznej*, celem sporządzenia służących określonej diagnostyce opracowań społecznych.
3. **Funkcja demaskatorska:** służy ukazywaniu pewnych trudno dostrzegalnych cech lub wskazywanie na zmienne niezależne, będące podstawą istnienia pewnych zjawisk społecznych lecz przesłanianych innymi zmiennymi, pozornie tylko niezależnymi; służy też wskazaniu takich motywacji, które są celowo albo nieświadomie ukrywane.
4. **Funkcja teoretyczna:** polega na tworzeniu modelu teoretycznego dla uporządkowania gromadzonych danych, uporządkowane wyjaśnianie zależności społecznych.
5. **Funkcja socjotechniczna** – jest realizowana poprzez zbiór określonych zaleceń zmierzających do tego, by przy uwzględnieniu istniejących ocen społecznych dokonywać świadomych przekształceń *rzeczywistości społecznej*, aby osiągnąć zamierzone cele; jej zadaniem jest określenie zaleceń dla poszczególnych dziedzin życia społecznego, wskazanie założeń służących praktycznemu działaniu społecznemu.

W niniejszej pracy *funkcja socjotechniczna nauk społecznych* była realizowana przez stosowanie tak zwanych wzmocnień¹¹, odniesionych do istotnych treści przekazu, co wiąże się z użyciem sekwencji krótkich powtórzeń istotnych komunikatów autora. Wiąże się to również z ostatnim, utilitytarnym celem, jaki starano się nadać tej monografii naukowej, tak by mogła ona też służyć jako podręcznik akademicki.

¹¹ V.R. Hall, M.L. Hall, *Jak stosować wzmocnienia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.

SUMMARY

Monograph is intended to outline the basic issues related to providing research in the area of security. It is written to be used also as an academic textbook, so some control questions are put after each of the chapters. For scholarly use, also bibliography is divided and parts of it are placed separately after each chapter to make it easier to find basic literature on specific issues.

In detail are analysed issues related to the elementary categories of security, social sciences background of security science, social and personal dimension of a security culture, the basic characteristics of dispositional groups of society. Also essential elements of the great security theories and the importance of constructivist turn of the Copenhagen school are discussed.

Author presents and summarises the definitions of terms such as “security”, “threat”, “security culture”, “national culture security”, pointing out the various ways their understanding (narrow and wide). Discussed are also grounds for the conduct of the research process and key concepts associated with it. Also some of the research methods used in the security science and conduct of research process stages are outlined.

Monograph is set in social science, using elements of sociology, philosophy, theory of international relations, psychology. Therefore it presents a transdisciplinary approach to the issues connected with security.

JULIUSZ PIWOWARSKI – założyciel Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie. Obecnie pełni funkcję rektora tej uczelni. Twórca istniejącego od 2012 r. Cracow Research Institute for Security & Defence Skills „Apeiron” (Krakowskiego Instytutu Badań Bezpieczeństwa i Obronności). Inicjator międzynarodowej współpracy krajów: Słowacja, Czechy, Ukraina, Włochy, Wielka Brytania, USA, Kolumbia, Macedonia, Serbia, Portugalia, Hiszpania, San Marino, Bułgaria, Japonia i Rumunia.

W 2017 r. uzyskał tytuł dr. hab. nauk społecznych w zakresie nauk o bezpieczeństwie w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Wyniki badań zaprezentowane w rozprawie habilitacyjnej dotyczyły głównie problematyki kultury bezpieczeństwa narodowego.

Pasje, jakie autor posiada poza zainteresowaniami naukowymi, zawoocowały uprawnieniami instruktora strzelectwa, karate, kick-boxingu i combat ju-jitsu. Jest członkiem Polskiego Stowarzyszenia Nauk o Bezpieczeństwie, International Martial Arts and Combat Sports Scientific Society, a także Polskiego Związku Instruktorów Służb Mundurowych oraz wielokrotnym uczestnikiem Mistrzostw Europy i Mistrzostw Świata All Style Karate. Zdobył m.in. tytuł Mistrza Świata All Style Karate w 2006 r.

Pod koniec lat 80. był instruktorem walki wręcz specjalnych jednostek policji (ekspertem cywilnym), w tym kompanii antyterrorystycznej w Krakowie.

Jest autorem dwóch monografii wydanych za granicą, trzynastu monografii wydanych w kraju oraz około stu artykułów naukowych. Poza naukami o bezpieczeństwie interesuje się m.in. psychologią społeczną, socjologią, prakseologią. Z zagadnień prakseologicznych najistotniejsze są dla niego rozwiązania dotyczące walki wręcz, kontrterroryzmu, pożarnictwa i zarządzania kryzysowego.

ISBN: 978-83-64035-37-1